

БРАНИЧЕВ

часопис за књижевност и културу ● број 1-2 / 2022

ЗОРАН М. МАНДИЋ ● ПЕСМЕ КОЈЕ СУ МИ ИЗМАКЛЕ

РАДОСАВ СТОЈАНОВИЋ ● КЊИГА СЕЋАЊА И ЗАБОРАВА

МИРКО ДРАГОВИЋ ● СВЕТИ САВА НИЈЕ СПАЉЕН

БРАНИЧЕВО

Часопис за књижевност и културу

1-2/2022

БРАНИЧЕВО

Часопис за књижевност и културу
Покренут 1955. године
Година LXVII, број 1-2/2022
Јануар–Април, 2022.

Часопис излази 2 пута годишње

Оснивач и издавач:

Центар за културу Пожаревац,
Јована Шербановића бр. 1

За издавача:

Галина Павленко Перић

Досадашњи уредници:

Војислав Живковић, оснивач и уредник (1955-1974),
Милисав Миленковић (1975-1982), Александар Саша
Марковић (1983-1987), Јован Рајковић (1987-1994),
Александар Лукић (1995), Љубиша Ђокић (1996-2003),
Славољуб Обрадовић (2004), Биљана Миловановић
(2004-2008), Александар Лукић (2009-2013), Драги Ивић
(2013-2019)

Уредник:

Александар Лукић

На корици:

Anthony van Dyck - Аутопортрет са сунцокретом, настао
после 1633., детаљ

Припрема за шtamпy и шtamпa:

Штампарија “Терција” ДОО Бор

e-mail: ebranicevo@mts.rs

телефон: 012 522 481, 541 350

Тираж: 300 примерака

ISSN 0006-9140

Пожаревац 2022.

САДРЖАЈ:

Зоран М. Мандић, <i>ПЕСМЕ КОЈЕ СУ МИ ИЗМАКЛЕ</i>	5
Радосав Стојановић, <i>КЊИГА СЕЋАЊА И ЗАБОРАВА</i>	41
Мирко Драговић, <i>СВЕТИ САВА НИЈЕ СПАЉЕН</i>	207

Зоран М. Мандић

ПЕСМЕ КОЈЕ СУ МИ ИЗМАКЛЕ

ПЕСМЕ КОЈЕ СУ МИ ИЗМАКЛЕ

Скоро да нема дана, а да не размишљам како да похва-там и напишем песме које су ми измакле. А, које су ту око мене и једу остатке суве и куване хране, коју нисам појео, коју сам још као дечак остављао птицама. Верујући да су оне најглад-нија створења, која знају истовремено да певају и свирају. И кључају.

Измакле песме о којима сада пишем уз благонаклону помоћ (при)сећања нису моја ни „прво“, ни „последње“ пес-ничко остварење. Оне су само песме за себе, које нису хтеле, или нису смеле, да буду само моје. Као прва љубав, или, први дан пубертета. И пунолетства. Ни птицама се нису покориле ваљда свесне да су припадања увек пристајања на туђа певања и туђа свирања – истовремено, као нагађање затворено у из-мишљеним и прелоше стилизованим фигурама митова. О, ре-цимо неслободама.

Кад боље размислим спреман сам да верујем да су „моје“ измакле песме само друго агрегатно стање моје, не само физичке, него и укупне емоционалне и интелектуалне изма-клости из начина на који сасвим погрешно разумевамо сенза-ционалистичке илузије, које су језички крштене речју – живот.

Измакlost, у коју крочих опет заведен мојим дигресија-ма, личи на варнични полигон недоказивог постојања на коме су, од самог почетка писмености и математику историје, у дво-боје ступали филозофи против песника. И то оних правих, који су на та одмеравања одлазили и стизали у друштву посеб-но маштовитих математичара, попут Евариста Галоа, као њи-хових верних секунданата.

И, ето, овим „малонасловним“ текстом пријављујем се за место секунданта ако се моје измакле песме одлуче да ступе у двобој са мојим јавним песничким илуминацијама. Па, куд пукло да пукло.

ЕВО МЕ

Ево ме оваквог
какав јесам и какав нисам
какав сам у ослањању
једног на другог
Какав не постоји
иако је уписан у
књигу рођених
Какав је измишљотина
подметачнина
одметнутих птица с
којима више не летим а
којима сам преписао делић свог
приватног неба
да ме пусте да не постојим
да ме избаце чак из својих сећања
на улице
на којима шетају моје речи
с мојим погледима
с мојом Ч
након којих су те моје миљенице
осетиле збрку и језу срчаних удара
који су их погодили
као какву мету
нацртану на сред
старе и нове књиге

ИЗМАЦИ

Измаци су
множина за крај и
конац
Реч је о речи
која шири садржај
истог значења
истог језичког препарата
одређене сврхе
Адреса је на адреси

Поезије
У њеном граму је
непоколебљива да опстане
да бела не поцрни
да црна не побели
Зато је песник
прави песник
жртва значења
немало пута закуцан на
распеће и
остављен да крвари
међу својим речима са
значењима која измичу
одбраним као мало богатији и
мало обимнији
ручак
Зато је важно најести се пре
Измака
Поделити с њим доручак
Ручак и вечеру и
бити све док не измакнеш самом
себи

2018.

КАКО СЕ РЕСЕТОВАТИ

Како се ресетовати
рестартовати
Када се у непознатом трену
после оног по принципу
пали – гаси
испразниш
Опростиш од наде
да ће се све вратити
у пређашње стање
цветања
пупења
листања
Ех
када би

уметност постојања
света
престала да буде
уметност без наде
Тада би нам ваљда
свима успело да се
ресетујемо
рестартујемо и
почнемо из почетка да
пупимо
цветамо и
листамо

Господње 2018.

ПОМЕРАЊЕ ПЕСМЕ

8

Песма се помера
У себи и свету
У који одлази да се
Причести
Да се ослободи терета
Страха о распричаности
У којој наивно живи проза
Непомерајућа песма
Није песма
Таква песма
Укочена и јадна
Личи на
Стубове са којих блеје
Саобраћајни знакови
Скоро невидљиви од шаренила
Графита
С којима су их мангупи уметници
Прекрили и исмејали
Када се помера песма
Помера се и свет са
Смислом својих смислова
Са вером у све што је потребно
Свету да васкрсне

Господње 2018.

НИЗ ХОДНИК

У свет неискуства
Улази се низ дуги
Полумрачни ходник
Који вијуга напред и
Само напред
Без вертикалне и
Хоризонталне
Сигнализације
Нико не зна одакле се
Стигло а камо ли
Куда се иде
Нико ни са ким
Не разговара и
Када би се хтело
Сваки облик
Комуникације је
Заустављен
У суштини он се попут
Неке реке улива у
Океан невида

РУЖНИ ОСТАЦИ

Ружни остаци су увек из
претходног живота
Њихове слике су у старим
прашњавим албумима
Препознају се игре које су играли
Обновљив је говор којим су
говорили
Признаје се сличност
уверљивост
Спаљивањем њихове душе се
чисте
телеса ослобађају самонеподношљивости
Уз изврнут ружни остатак
смуче се Гоја и небо
позелени
позли

зато је ватра спас
зато је Хераклит заслужио боље место у
историји у филозофији
помагао је ружне остатке

ЖИВОТ ЛИКОВА У МОЈИМ КЊИГАМА

Живот ликова у мојим књигама је
пре свега – подношљив
као да је моја мајка – жива и
несебично брине о његовом –
уређењу
онако и онолико како је уређивала –
живот писца мојих песама
Велико је сродство у коме и данас –
живе моје песме са мојом мајком
Све сам сигурнији да то –
Сродство
има неке озбиљне везе
са добро закључаним творчевим –
замислима – чије
непрозирне тајне не цуре
као – језици ликова
претерано лајавог света
који нас окружује – и
квари наше снове – и
угрожава наше право да се
одрекнемо сопствених –
недосањаних песама

НЕ ТРЕБА СЕ ЗАЛЕТАТИ

Не треба се залетати с
оним шта си хео да кажеш
шта си написао на
лицу или позадини избледеле
фотографије
која је нестала као што нестаје све што
стрепи пред сопственим ликом као
пред судом корумпираних инквизитора
Не треба се

рекох
залетати пред другима међу којима се
најчешће залећеш
пред самим собом
пред изборима који су једнога дана
изненада узлетели и
нестали међу облацима са из небуха
наишлим јатом непознатих птица номада
Оних
које само
без имена и презимена ћутећи лете и
не залећу су ни пред ким

2018.

СТРАХ ОД НЕПИСАЊА

Страховао сам
годинама да ће ми се десити
оно што ми се десило
страх од неписања
И ево тренутка тог дешавања
на само два корака од осме деценије
од година које те болно ране
осакате
ако их потцењујеш
ако се сврсташ међу храбра срца
која не знају да их увек одозго
неко посматра
као да су повоздан на скенеру или
полиграфу

2018.

ВРАТИЛЕ СУ МИ СЕ СУЗЕ

Увек је добро
иако баш не знамо колико
када ти се нешто врати
поврати
кажем својој новој песми у
лице тек изронило на
врху њеног стабла

у крошњи
од пене и паучине мисли
с којом одлучих да јој удахнем
живот
да учиним
да јој срце весело закуца и
почне да расте
да продише од нестрпљења своје
коначности
А прво што изговори
та моја нова песма
након што јој се отворише очи
беше питање
А шта ти се то песниче вратило
повратило
пре него што је моје лице
изронило из твоје загонетне мисли
Сузе
сузе су ми се вратиле
рекох
дрхтање које ми протресе
тело
душу
биће
са онтологијом која се изучава
на универзитету чуда и сензација
Сузе
понових
протресоше и време протекло
од смрти моје мајке
у којем сам прво престао а потом
заборавио да плачем
А све је личило на земљотрес
који је тада док је мајка умирала
долазио са свих страна
А она је усред тих удара била тако мирна
усредсређена на свој одлазак
који је сама нацртала
Песмо
на твојој белој полеђини

ОТВАРАМ ВРАТА РЕЧИМА

Отварам врата
Речима
Свим речима
Лепим и ружним
Боже
Колико је та
Подела
Учињена
Пре мене
Пре
Кинеског и Берлинског
Зида
Била
Непромишљена
Непотребна и
Глупа

КОМЕНТАР

Предуго у контакту са: непромишљеним, непотребним и глупим поделама – човек је постао жртва својих уста: натрпанам, претрпанам и затрпанам са ружним речима. Па је зато, углавном – ГОВОРИО КАКО МОРА. Због лепих речи које је неко у његовој глави, и у његовим устима: гурнуо: У ДРГИ – НИЖИ ПЛАН. Тамо где су те „ЛЕПОТИЦЕ“ морале да раде: НАЈТЕЖЕ ФИЗИЧКЕ ПОСЛОВЕ. Да чисте своје двориште од: ПРАВОПИСНИХ И ГРАМАТИЧКИХ ГРЕШАКА. Које су: ЉУДИ ИЗ КОМШИЛУКА, безобразно, осорно и несхватљиво пребацивали преко зида. Из свог: У ЊЕГОВО ДВОРИШТЕ. Ето, како су, између осталог, настале: ПОДЕЛЕ – СВЕ ПОДЕЛЕ. У ИСТОРИЈИ ВАСЦЕЛОГ СВЕТА. И, то бацањем смећа: ПРЕКО ЗИДА. У туђе двориште. И туђу муку.

На крај да – УПОЗОРИМ читаоце, да овај текст: НИЈЕ ПРИЧА О КИНЕСКОМ И БЕРЛИНСКОМ ЗИДУ.

МОЈ БРАТ ЈЕ НА СЛУЖБЕНОМ ПУТУ

(ХИМНА РАДОСТИ ЧЕКАЊА)

Мој брат
ДУШАН
Као да је на тренутак
Јутрос изашао да
Нешто донесе са пијаце
А ево већ је започела и
Дванеста година
Како је отишао на службени
Пут
И шта сам могао друго
Него да његовом унуку Андреју
Однесем новогодишњи пакетић
И у њему све оно што ми је лично
Он преко небеског телефона
Издиктирао да набавим и ставим
У њега као у какву чаробну кутију
Шта ми преостаје
Осим да чекам с пуним уверењем
Да ће ме можда већ сутра
У сам освит зоре назвати на број мог
Земаљског мобилног тачскрин телефона
Назвати
Закуцати на вратима
Да заједно потражимо његовог Андреја
А онда да седнем на пиво
У некој од кафана у којима смо то
Редовно чинили
Пре његовог одласка на
Службени пут
Боже како се исплати радост
Чекања

365

У плану
На који сам набасао
У једом од мојих
Последњих снова
Записано је да ћу
Господњу 2019.
Обележити са
365
Нових текстова
Песама и малих наслова
Написаних чистом
Ћирилицом
И одмах да признам
Да не знам шта ће
Све стати у толико записа
Али знам да ће
Сваки дан господње
2019.
Имати нешто од мене

15

19. мајна господње 2019.

ЧИТАВ ЖИВОТ ПИШЕМ ПЕСМЕ

Читав живот пишем
Песме
И не мислим
Да се при томе дисати
Не сме
Већ још увек док
Све то чиним
Осећам да слободно дишем
Као што моје песме
Дишу
Стојећи у опаком чекању
Мирно
Да постану ред
Стих
И када их овако сед

И све више тих
Пишем у сну
Као у каквом кампусу
Да би се макар мало
Приближио и
Додворио
Свом песничком
Опусу
И усред песме
Сопственим гласом заорио
Да
Читав живот пишем песме
Живот који без њих
Не сме
Себе да живи
И било чему
Тек тако
Да се диви

19. априла јосјодње 2019.

КО ЈЕ ХОРХЕ КОЛУМБОВ ПИСАЦ

Не знам
Да ли сам икада пожелео
Да ме памте као
Кристофера Колумба
Коме ипак никада није
Пошло за руком да постане
Амер
Или да ме памте
Као његовог писца
Хорхеа
Да ли Исакса
Не знам
Иако о Исаксу само знам
Да је имао име Хорхе као
Мистериозни слепац и
Највеће књижевно памтило
У историји света
После Александра Великог и

Цара Душана Силног
Хорхе Луис Борхес
А за све остало било ми је
Потребно да се данас
Обавестим код Википедије
Ако ми није пао интернет
Не знам ни колико је
Хорхе Искас знао о
Египатском божанству
Септу
С тим што се не бих упуштао
У истраживања
Колико о мени знају моји
Читаоци
Поготово што је моја поезија
У стању да ме превари и
Навуче на танки лед

21 .априла јосјодње 2019.

ПРАВА ПЕСМА

17

Права песма је
Она
Која добар део
Свог тока
Само наизглед
Тече неповезано
А онда при крају
Ток путовања
Моћно покаже
Слику
Лица
Свог ушћа

*На двадесетти рођендан
Резолуције 1244 Уједињених нација
јосјодње 2019.*

НЕПОВРАТ

Све што измиче
Све и
Одлази у
НЕПОВРАТ
Као стварност
Као издах и
Распрскава се у
Мендељејовом систему
Хемијских елемената
У дубоком океану
Атмосфере
Која се све више
Подсмева човеку
Склепаном од воде и
Илузија

18

ЈА

Среда, 12. јуна јосидогње 2019.

(Антибиографске цртице)

Пре свега
ЈА сам ЈА
Који никада не жели
Да буде неко други
За кога је његова
Поезија
Његова ствар
Ја сам онај који верује
Да негде у васељени
Постоје одређена
Преклапања
Макар једног делића
Мога ЈА
Мене
Неупућеног баш у све
Божије трикове и
Намештаљке

Због тога и пишем тако
Како и колико
Осећам своју несигурност
Стваралачку
Филозофску
Логичку
Метафоричку
Егзистенцијалну
Политичку
Не верујући да ћу икада
Савладати да се
Савршено изражавам у
Свему

Рани јоучећак четврџка, 13. маја јосјодње 2019.

НА ПРИМЕР

Увек постоји неки
Пример
Они су незаобилазни
Као што је
Незаобилазан мој пут
У Поезију
Због које устајем
Свако јутро
Као да ћу на посао
Иако сам пензионисани
Службеник задужен за
информисање
Или на пијацу да
Купим цак црвене
Лесковачке паприке за
Ајвар
О многим примерима
Нисам написао ништа
Ни један ред
А скицирао сам ваљда
Другим знацима
У тој ненаписаности
Неку врсту припреме

За оно што ме чека
Када не будем писао
Када не будем могао да
Пишем
Када будем заборавио да
Пишем
Ваљда ће неко сачувати
Ову песму и
Уврстити је у
Антологију песничких
Примера
ЗММ

Уочи Ноћи књије, 14. јуна јосјодње 2019.

МЕТЛА

Не волим
Када ми се
На превару
У главу увуче
Неко с метлом
У рукама
И почне да чисти
Жестоко
Да се од прашине
Не види
Ни он
Ни метла
Ни намештај
С осталим ентеријером
Главе
Не волим такво
Чишћење
Али изгледа да то
Није довољно
Да бих се ослободио
Чистача
Метле и прашине
Поготово што ми се
Великодушно саветује

Да негде привремено
Склоним главу
А остатак тела однесем
На услужно замрзавање

На Ивањдан јосћодње 2019.

ЕСЕЈ О СТРУКТУРИ ПЕСМЕ

Да би постојала
Структура песме
Она мора да има
Језички образованог
Творца
Који ће јој поред речи
Удахнути логику и
Динамику казивања
Добро осмишљену
Сарадњу ритма и
Мелодије јер
Песма је у извесном
Смислу и политика у
Којој се за своје примате
Међусобно боре
Без сажаљења до
Немилосрдности
Хладнокрвни тематски
Блокови
Цитати и дигресије
Мали и велики као
Мали и велики наслови
Као
Мале и велике вароши
Именица и глагола са
Придруженим роботима
Придева и њихових идеја о
Расподелама и распоредима
Рада у редовима и
Реченицама
Песма је увек велика тема и
Дан за љубав

А такве теме зато имају
Велика дворишта и у њима
Велике структуре без свиле
Стиропора и чипке
Зато Творац мора да води рачуна
Коме завиди а коме се
Подсмева у песми
Добрано свестан да је
Најтеже улепшати ствари
Око себе
Као на брзину центрирати
Предњи точак
На мушком бициклу

Свети недеља 21. јула јосјодње 2019.

ВИДОВДАНСКИ БЕЧ 1914

(За Гаврила сваки пут на Видовдан)

22

Беч није
Београд
У Беч колико знам
Никада није долазио
Малолетни Гаврило
Принцип
На начин како то чинише
Никола Тесла
Вук Стефановић Караџић
Урош Предић и
Најскупљи српски сликар
Свог времена који је чак и
Умро у њему
Бечу
30. новембра 1957. године
Као један из врха по значају
Европског академског
Реализма
Али ова видовданска
Прича о Бечу
Није написана због потребе

Сажимања грађе за лирски
Портрет Паје Јовановића
Као ни за онај о
Адолфу Хитлеру
Који је пре него што је
Постао нациста
Радио у Бечу
Као молер и сликар
И живео боемски у њему
Од социјалне помоћи и дела
Пензије његове сироте мајке
У неким несигурним подацима
Наводи се да је Хитлер у Бечу
Насликао најмање три своја
Акварела
А о Србима у Бечу
Нарочито о онима из његовог
Грчког кварта
Најбоље се обавестити
О томе у књизи готово
Идентичног наслова коју је
Написао некадашњи председник
Српске академије науке и уметности
САНУ
Историчар уметности
Дејан Медаковић
У војноисторијском музеју у
Бечу налази се полуаутоматски
Пиштољ белгијске производње
Fabrique Nationale M Browning 1910
С којим је Гаврило Принцип у Сарајеву
На Видовдан 1914. године
Усмртио Франца Фердинанда и
Његову супругу
Али поента овог текста није да
Буде на силу другачији
Од текстова написаних
О Бечу другим рукама
С барутом и без барута на њима
Већ оно да читаоци у њему пронађу
Трунчицу сличности што је

Ненасилно другачије
А да потом пронађу у томе
Своја (о)сећања и то баш о Видовдану или
На Видовдан
Мада је тешко писати о томе
Као и причати о свему прочитаном о
Истој теми која глувонемо одбија
Да то сама о себи
(У)чини
Уверена у свом престрању и
Бојазни да ће је неко заувек
Обрисати са интернета или
Бацити у канту за смеће у
Војноисторијском музеју
Видовданског Беча

Понедељак, 22. јула јосиодње 2019.

НИКО НЕ МОРА НИШТА

24

Нико не мора ништа
Да нам гарантује
Треба сами да се
Потрудимо и
Помучимо
Ако мислимо да
Наш глас треба да се
Чује
Пре него што
Одлучимо да
Приступимо промени
Облика стварања из
Широких области
Уметности
Књижевности и
Науке
Треба прво да
Одговоримо себи на
Питање
Да ли има смисла
Живети у свету без Бога и

Достојевског
А онда и на недоумицу
Да ли су привиди
Толико моћни
Када су људе претворили
У јадне и немоћне слепце

Субота 3. август 2019.

СИВИЦЕ БРИТКЕ КАО ЖИЛЕТ

(Снимак догађаја када попусте живци)

Када у лажи
Попусте живци
Онда је и њен
Пад неизбежан
Зато се поставља
Питање
Да ли је замисливо да
Лаж почне да
Говори језиком истине
Само откуда новац
За финансирање
Да лаж добије нове
Личне исправе
Личну карту
Пасош
Шенгенску визу
Европске уније
Возачку дозволу
Легитимацију
Удружења новинара
Како би лаж у
Новом руху
Могла да учествује
Представља се и
Путује
Очишћена од претходног
Живота
С његове ивице

Бритке као жилет и
Глупе као чекање на
Пријем у ЕУ

На истаку 3. августа јосјодње 2019.

ТУЖНИ СЛУЧАЈ МАТИЈЕ БЕЋКОВИЋА

Да ли је случај или не
Тужан или било које
Друге врсте
Не знам
Али знам
Да сам заборавио
Да је он
Не само данас
Сада
Него да је икад био
Песник
Он
Матија Бећковић
Метак луталица у
Лирским беседама онако
Како их је говорио
Онај пређашњи
Матија
Боже како Срби
Сурово потрошише човека
Говорљивог
Глагољивог и талентованог
Позивајући га и
Истуравши га годинама
У прве редове
Са рођенима господње 1930.
И неке
Па умрлима
Овако или онако
Да се опрашта и
Испашта
Док казује нешто о њима

Духовито и закључно
Са увек истом формом
Капе на глави
Као поп најсличнији женама
Професионалним нарикачама
У црном
Које запомажу док кукају
Због чије кукњаве се засрамио
И сам покојник
Који се јадан од недовољне
Сопствене
Смрти у сандуку окретао
С једног на други бок
Свог сасвим потрошеног тела
Не знам да ли је по
Јачини (само)казивања овај
Пролирски случај
Тужнији или радоснији
Од статуса својих других
Агрегатних стања
Али осећам
Да је превише
Матије Бећковића и
Њему самом и да му више
Не требају нове и
Ново измишљене
Награде
(Нема више где ни да их
Стави и поређа)
Нити му требају
Националне пензије
У динарима или еврима
Ове или оне државе
Државице
Која се добрано уморила од
Доказивања свог свеколиког
Идентитета
За крај да кажем и ово
Много се Матија уморио
Јер га мало сасвим мало
Срби

Пусташе да се одмара и
Не истроши до краја
У оном што му је остало
Непотрошено од душе
Речи
Хумора и језика
Док се
Да га цитирам
Ђера још увек са самим собом
Са увек истом капом
На глави
Због које ми и пада на ум
Мисао блаженопочившег
Песника и сатиричара
Недељка Радловића из Кикинде
И Новог Кнежевца да
Свака капа има своју главу

*На дан бахајској нуклеарној
бомбардовања
Хирошима јосјодње 2019.*

ЧОВЕК КОЈИ СЕ ШАЛИ

Волео бих да ми и
Најсумњичавији читалац
Поверује да сам на
Постављено питање
Да ли сте ви човек
Који се не шали као песник
Одговорио са
Да
Да бих након више година
У фусноти испод тог одговора
Записао
Какав је човек који се не шали
Био он или не
Песник
Наравно да сам то
Контрапитање поставио
Присећајући се личних и

Позајмљених мудрих мисли
Иве Андрића
Од којих се у једној може
Прочитати
Да је шаљив или духовит
Човек
Био он песник или не
Онај који ће у друштву
Од десет шала
Њих девет испричати
На свој рачун

23.08.2019.

ШТА СЕ НЕ МОЖЕ ПРЕПИСАТИ

Не може се преписати
МОРАЛ
Нити се он носи око врата као
ШАЛ
Не може се преписати
ТАЛЕНАТ
Нити се он носи на руци као
САТ
Не може се преписати
ЗНАЊЕ
Које је на свету највеће
ИМАЊЕ
Веће него и само
ЗВАЊЕ
Не може се преписати
РОДОЉУБЉЕ или
ПАТРИОТИЗАМ
Без кога светом влада
ИДИОТИЗАМ
Не може се преписати
Илити купити
ЛЕПОТА
Ма колико је за њену куповину
Велика или дебела
СВОТА

Ко то уредно схвати и
Прихвати
Никада ништа неће
ПРЕПИСАТИ

Првої дана сeйшeмбpa їocїoдњe 2019.

ПРОМЕНИ СЕ ДА САЗНАШ

(Радосна песма)

Они који не знају да
Мењају свет
Треба да се зауставе
У његовом рушењу
Свет није крив ни за шта
Онима који га не разумеју
Који мисле да је то
Мењање лако као
Утовар врећа са белим и
Црвеним кромпиром у
Камионе и на бродове
Ако покушају учинити свет
Бољим од себе и својих
Рушилачких страсти
Сазнаће колико свака
Позитивна промена има
Душу
Срце
Веру и
Радосну песму
За боље сутра
И то без обзира на
Степен сладуњавости ове
Скоро јесење песме

11. сeйшeмбpa їocїoдњe 2019.

КАЗНЕНА ЕКСПЕДИЦИЈА

У А.
Малом подунавском
Градићу
У нашој вечној
Србији
Ових дана стигла је
Добронамерна
Казнена експедиција
И одмах да све буде
Јасно
Нико из ње никога
Не мучи
Понижава
Каља
Убија
Насилно уклања
Само се одлази
А одлазе углавном
Сви они који су
Како тако завршили
Своју мисију и
Одиграли своје улоге
Поготово они који су се
Превише приближили
Ђоравој глуми
Зато
Хвала ти БОЖЕ
Што на све мислиш

Октобра јосјодње 2019.

ЖИВОТ У ПРАШИНИ

Она је свуда
Око нас
Попут дневних
Страхова и
Мамаца
Вируса и

Њихових
Грозница
Пада са неба
Све невидљивије
Понаша се као
Ухода
Квари наше
Ужитке
Храну и погледе
Када је бришемо
Смеје се
Иронично и цинично
Гледајући нас право
У очи
Као да хоће
А хоће
Да каже
Опет ћу
Ево мене опет
Нико ми ништа
Не може
Ни те ваше
Трулекс крпе

*На Дан ослобођења Београда
20. октобра јосиодње 2019.*

ТЕШКО ЈЕ БИТИ СТРПЉИВ

Тешко је бити
Стрпљив
Теже него уловити
Разјарену
Гладну звер
Увек је то
Нажалост
Непролазно
Понашање
Оног
Неког
Који хоће да се

Извуче
Овде морам да
Станем јер
Не знам
Колико и
Увој песми
Смем да
Напишем
О свом
(Не)стрпљењу

26. октобра јосиодње 2019.

ЗНАМ

Знам
Да у мени постоји и
Онај други који се
Притајио
Као поткожни чир
Који се непрестано
Пуни гнојем да би
Пукао
Као позив на
Непослушност
Као урлик дивљих звери
Када нападају
Слабашне жртве
Нејаку младунчад
Домаћих животиња
Некада и неопрезне људе
Без оружја
Знам
Да притајени господин
У мени
Премежава своје шансе
Да изађе и
Надмаши ме у свему

Првої дана новембра јосиодње 2019.

А ДАНАС СЕ ВЕТАР БАШ ИСПРСИО

А данас се
Ветар баш овде
Усред бачке депресије
На Дунаву
Испрсио
И дува ли дува
Као суманут
Скоро да ме је
Баш он
Без саучесника
Све са банкоматом
Војвођанске банке
Одувао у ову песму
Александра Блока
Ужасне су вечери
Хладне

34

Субота 23. новембра јосјодње 2019.

ОСТАНИ КОД КУЋЕ

(Прилог за Историју опстанка)

Синоћ сам
Из дубине
Пусте улице
Чуо мушки глас
Како изговара
Три речи
Које имају исто
Језичко значење
На српском
Дабоме
Дакако
Наравно
А шта је хтео
Тај мушки глас
Да поручи
Не знам

Али сам у одласку
Осетио да је
Да је он на тај начин
Обавештавао
Информисао
Мене једног јединог
С друге стране
Пусте улице
Да су грађани коначно
Решили да (ис)поштују
Препоруке државе
Јер су остали код куће
У време полицијског часа и
Уведеног ванредног стања

*При крају четврте недеље
борбе против Коронавируса / Ковида 19.
јосиодње 2020.*

ЕЛЕГИЈА О БРЗО ПРОШЛОМ ВРЕМЕНУ

Сећање на писање Константина Кавафиа

Одлазимо
Пролазимо
Силазимо
Као у дубоки
Римски бунар
У Београду
Свима нам се исто
Пише па и оном твом
Константину Кавафиу
Рекла би критички
Моја мајка Драгиња
Протестујући тако
Што сам као гимназијалац
Када је то изговарала
Више читао и писао поезију
Него вежбао задатке из
Математике
А бих њен понос

На родитељским састанцима
Када је на сваком од њих
Објављивано да сам из тог
Истог предмета добио
Највишу оцену за
Контролне и писмене
Задатке
Сећам се да ме ја мајка
Пожуривала да прескочим
Нека своја писања да би се
Што пре нашао пред
Вратима будућности
Како би ме она
Као сјајног младог адвоката
(При)казивала својим
Другарицама из распршених
Времена
Садашњости и прошлости
Када сам коначно одлучио
Да јој у госте на кафу доведем
Песника Константина Кавафиа
Све је већ било касно
Због њеног одласка и
Силаска у онај други
Непрескочиви свет
Штета што ми тим растанком
Пропаде
Грађа за наставак ове песме
Замишљене као
Елегија о брзом прошлом времену

*Ушорак, 14. априла 2020.
На уводној фототографији изнад наслова
песме налази се репродукција једне
од слика Сергеја Ајарина.*

ЦРТЕЖ НАЦРТАН УВРХ ИЛИ ИСПОД ТЕКСТА ЉУБАВНОГ ПИСМА

Ја
Своје песме
Могу једнако добро
Да напишем
Како у једнини
Тако и у множини
Оне ми неће
Замерити што то чиним
Биће уз мене као
Откуцаји мога срца
Без којих би
Његов заспали мишић
Постао
Непокретни уморни
Спавач
Комад прошлости
Нацртан уврх или испод
Текста љубавног писма
Које обично није стигло
На време нити на адресу
Погрешно у журби написаној

Последњи мајски њонедељак јосиодње 2020.

ТЕЛЕВИЗИЈА – ОСВАЈАЊЕ ПАМЕТИ

(За Љиљану Јокић Каспар и њене чаролије)

Ова наративна творевина са
њеном епском ширином је сведочење
да су ми још увек у живом сећању
оних осам година у којима сам
учествовао у емисији
У САЗВЕЖЂУ КЊИГА
Данашње РТВ
За почетак уместо увода
записујем као сведок
да су то била узбудљива критичарска

реаговања на нове књиге из области
књижевности
филозофије и уметност
Та узбуђења
која су се говорила а не читала и
патетично рецитовала
множила су се темпом два пута недељно и
најмање осам пута месечно
Концепцијски све је било увезано око
ОКРУГЛОГ СТОЛА
За којим су седела позната
књижевна лица
она којима се веровало и због којих су се
укључивали ТВ апарати широм Србије
а која је
бирала и водила блаженопочивша
ЉИЉАНА ЈОКИЋ КАСПАР
(1951 – 2016)

српска књижевница
драмска списатељица
колумнисткиња
која је у својим приповеткама и романима
заштитнички емотивно оставила
Ампуле ноћног лептира
Трикове ноћних чаролија
Лилипутанце на путу за XXI век
Четири мале жене
Ђелаве псе
Сада са ове временске раздаљине
која је већ сасвим довољна да се
оцени успех тог
САЗВЕЖЂА КЊИГА
могу са великим задовољством да
непристрасно утврдим
да се добро радило и одрађивало у
корист мита
угледа и ауторитета
КЊИГЕ
који је у тој прошлости растао брже од оног
у руху нових технологија
за којим се и данас жуди и чезне

наравно све то захваљујући магичној улози
ТЕЛЕВИЗИЈЕ
њене енергије да неуморно
непрестано и непосустало уздиже
сопствену моћ ширења својих граница на
путу у будућност ка новим комуникацијама
на путу
ОСВАЈАЊА НОВЕ ПАМЕТИ
Зато усред ове наративне творевине са
ЕПСКОМ ШИРИНОМ
Дилема
Да ли је та иста творевина прича о
ТЕЛЕВИЗИЈИ
Као
ПРИНЦЕЗИ ПРИЛАГОЂАВАЊА И УЧЕЊА
Наспрам изазова
На границама својих комуникацијских поседа
Или оно нешто друго
ДРУГИ НАЧИН
Посвете
ЉИЉАНИ ЈОКИЋ КАСПАР
И триковима њених ноћних чаролија
Док је уреднички припремала
сценарија за своје
телевизијске емисије
у којима је стално растао углед и ауторитет
КЊИГЕ
Без обзира што се и тада мерило време
НАТО БОМБАРДОВАЊИМА
рушењима телевизијских зграда
мостова
школа
болница
фабрика
На другим меридијанима и
крајевима света
а не у
Срцу Европе

КЊИГА СЕЋАЊА И ЗАБОРАВА

УЗВИНУЋА И ПОНОРИ ВУКА ФИЛИПОВИЋА

За Вука Филиповића сам први пут чуо од једне сапутнице увоштеног, паћеничког лица у возу из Ниша за Приштину. Водила је са собом девојчицу, из неке нишке привремене институције за децу без родитељског старања, у Приштину, где је живела, а ја ишао да се упишем на факултет и нађем смештај у том граду који још нисам био ни видео. Воз је доброано одужио путовање, толико да је 130 километара, колико су међусобно удаљени ови градови, превалио за нешто више од пет сати. Наличио је понајвише на воз из вестерн филмова који клопара преријом без наде да ће икад игде стићи, као да му се сва сврха постојања исцрпљивала у непрекидном путовању бескрајним шинама. Стари путнички, дрвених клупа, напустивши Топлицу и Куршумлију, пео се, коврцајући дим у повесма, уз Косаницу, док није, прошавши неколико завојитих тунела узбрдо, избио на Мердаре и одатле, низ косовску котлину, клизнуо ка Подујеву. И, одједном, шкрипа кочница на отвореној прузи, на пољани, после постаје Ливадица. И, после кратке збуњености, сви путници похрле на прозоре да виде шта се то збило, зашто смо нагло стали, да није реч о каквој незгоди, кад тамо, трчећи из воза, неколико мушкараца с белим кечетима граби свежим стрњиштем ка својим селима. Потом ми се, путујући за Приштину, често догађало да гледам сличан приказ када Албанци зауставе воз изван станице да би скратили пут до својих заселака испод падина Гољака. И на то нико од званичних органа не обраћа пажњу, па ни патрола милиције која би све време пута кроз Косово пратила воз. Као да је то био неки њихов прећутни договор.

Од тада до данас увек када бих прешао ту стару српско-турску границу на Ливадици или на Мердару, међусобно незнатно удаљене, на путу за Приштину, на мене би се намах сручила нека непојамна тежина и црна слутња и са њима би ме притиснула некаква туга, тежа и мучнија од

оне коју сам упознао у детињству, те ме тако држала данима, месецима и годинама, све време док бих боравио на Косову.

Та омалена жена у возу, тамне пути, с белим плетеним шалом пребаченим преко рамена, у чудној шареној одећи, чији је доњи део подсећао на шалваре, рекла је само да зна за Вука Филиповића који је на том Филозофском факултету професор и који зна красно да говори. Нисам сумњао да је она то чула од других, јер није било претпоставке да га је она могла игде слушати, нити да је њу ишта од тога што он говори и предаје занимало. Била је то јесен 1969. године, годину дана после првих албанских демонстрација на Косову када су тражили да постану седма југословенска република. Приштинска Железничка станица била је удаљена од града, а испред ње, на маленом паркингу, чекала су два фијакера са фијакеристима с кечетима и понеки ауто. Већина путника би се упутила прашњавом улицом поред градске пекаре и пресекла Приштевку преко брвна, улазећи у град улицом у којој су тек били подигнути стамбени блокови а која је носила назив по дану ослобођења града „19. nëntori“ или „19. novembar“.

И заиста, Вук Филиповић је умео понесено да говори о писцима, књигама, делима, држећи непрестано пажњу слушалаца, као да је сипао из тих својих речи неку непатворену, живу ватру која је могла да на крилима понесе слушаоце. Тако су и његова предавања на факултету била и посећена. На њих су каткад долазили и они који су били далеко од студија, и било је очигледно да су ту само да би га слушали. Нека магија излазила је из његових речи, магија проистекла из критичарског заноса у тумачењу књижевних дела и његовог одушевљења које критички тон није могао да укроти.

Доцније, прочитавши сећања Вјачеслава Иванова¹ у којима говори и о предавањима Виктора Шкловског у московском Књижевном институту, 1952. године, могао сам их упоредити – Шкловског и Филиповића. „Тако нешто изванредно, такав нарочити вид ораторске уметности, у свом животу доживео сам једино још на предавањима и другим усменим наступима Романа Јакобсона. Шкловски је настављао да мисли наглас – јавно. То није личило на његове књиге, чак ни на оне које су се по наслову подударале са темом предавања. Кад је говорио, остајао је оно што јесте и није био ограничен обичним оквирима... У његовим предавањима није било

¹ Вјачеслав Иванов, Плава звер, Београд, 2004.

уобичајених академских ограничења“.

Сећам се када је после једног таквог предавања старији човек, у сивом прљавом мантилу, устао из клупе разбарушен и пришао Вуку, казавши му:

„Ја сам из железничког бифеа. Сећаш се да си рекао да треба да ти поправим писаћу машину.“

„Добро. Али не сад“, казао је тихо Филиповић и спаковао писано предавање у црну ташну, у којој је увек била и термос боца с кафом.

Човек га је потом чекао у ходнику, да изађе из свог кабинета, те заједно крену његовој кући. Био је то један од оних пајтоса из косовопољског бифеа „Иду дани“ с којима је, с пролећа и с јесени, откинувши се од обавеза и професуре, Вук Филиповић данима пио до делиријум тременса, када је, ради његовог здравља, морала да интервенише хитна помоћ. А онда би га старији полубрат доктор Дикомир Филиповић, начелник Интерног одељења приштинске Болнице и професор Медицинског факултета, сместио у засебну собу на клиници да га инфузијом и трансфузијом врати у свет живих. Филиповић би се потом, опорављен, појављивао на настави као да се у међувремену ништа није догодило, као да је искорачио из једног света и закорачио у неки други свет наставе и књижевности који међусобно немају никакве додирне везе. Сећам се да смо га у лето 1975. године, Милица Јефтимјевић, која је била још студент и ја, након што сам подигао диплому на факултету, обишли у болници у којој је имао засебну собу, и у којој је боравио заједно са супругом Лепосавом Бебом Филиповић. Био је тамо на једном од својих бројних исцељења, захваљујући бризи брата Дикомира.

Но, штета је била што Вук Филиповић никада није одржао сва своја предавања онако како је стајало на огласној табли катедре, чак ни половину њих у семестру. Био је једини професор који је присвојио за себе привилегију да не држи предавања а остане на факултету. И да га нико за то не прозива, нити му замера. Доцније ћу видети и зашто. У каснијим годинама, са собом би у црној ташни, уз предавања носио и термос с кафом. Пио је доста кафе и пушио. Студентима је читао своја прекуцана предавања, заправо студије својих наредних књига о писцима које је, по свом избору и редоследу, проучавао. Изгледало је као да не постоји наставни програм за Нову југословенску књижевност двадесетог века, како се његов

предмет звао, већ да сам бира које ће писце предавати и да током године успе да обради тек једно-два писца. Међутим, на испиту је тражио познавање свих савремених српских писаца предвиђених програмом.

Вук је био дуго година главни и одговорни уредник часописа „Стремљења“ који је излазио двомесечно (1965-1977), а у коме је често објављивао поезију студената са Филозофског факултета којима је предавао. На факултету је постојао и књижевни клуб, који је често одржавао састанке и књижевне вечери, али ја у његовом раду, ни сам не знам из којих разлога, нисам желео да учествујем. Пошто сам положио испит из Нове српске књижевности, који је Филипковић предавао, однео сам му у кабинет, у коме се након предавања кратко задржавао, четири своје песме. Било је то с јесени 1974. године. Вук ми је рекао:

„Запазио сам да пишеш и приказе. Могао би и за „Стремљења“ понеки да даш. Али гледај да то буду књиге које објављује „Јединство“.

„Врло радо“, рекао сам, „али ја не могу бити неискрен, били би то заиста критички погледи на књиге“.

„Тако и треба. То ми треба“.

Приказе неких књига био сам објавио тих недеља у „Градини“ која је долазила у нашу семинарску библиотеку на Групи за српскохрватски језик и југословенску књижевност, а поезију у овом часопису објављивао сам још као гимназијалац, од 1968. године. Можда и због тога није ми било много стало да објављујем у „Стремљењима“, премда је редакција давала изузетне хонораре, исплаћујући их ауторима на руке, а висину је одређивао Вук Филипковић, који је био издашан, широке руке, знајући да студентима никада није довољно пара. Тако је и мени, и онда када нисам имао прилоге у „Стремљењима“, Вук давао хонорар који је стизао на жиро-рачун, покатакд већи и од плате професора у школама.

Следећи сусрет био је у његовом стану, где је радо примао писце, али и студенте, поготову дипломце, и где су се често могли да сретну многи од стваралаца, а најредовније је свраћао песник и новинар „Јединства“ Радослав Златановић, у неку руку Вуков миљеник.

„Песме су ти одличне! Ово је трећи пут да добијем песме које ме одушеве. Једном су то биле Веље Милошевића (другог писца кога је поменуо нисам упамтио), па сада ти! Иду у

следећем броју!“ – рекао је професор.

Биле су то моје песме „Одвешћу те у Призрен“, „Горцвет“, „Ко стара струна“ и „Пепео“, а појавиле су се у шестом броју „Стремљења“, којим је редакција 1974. обележила јубилеј – 15 година излажења часописа, и који је био богатијег садржаја но претходни бројеви. Истина, није то прва појава мог имена у овом часопису, 1970. у шестом броју објавио сам песму „Исте зебње“ коју сам дао Радославу Златановићу, једном од његових уредника.

Следеће, 1975. године, у броју за март и април, објавио ми је Вук још три песме – „Уз оцак жарач и смирене у пепелу шаре“, „И смрт ће имати њене очи“ и „Скитња Призреном“, где је песма о Призрену имала посебно одјека међу ствараоцима, па ју је Раде Златановић, након годину дана, на своју руку, поново објавио у „Јединству“. Поезију сам углавном писао када је за то било „инспирације“, када је постојало нешто што би ме стваралачки покренуло. Од тог броја сарадња са Вуком Филиповићем постала је интензивна, тако да сам до краја године објавио приказе књига и из продукције „Јединства“ – Жака Дипена, Даринке Јеврић, Јованке Савић Вукановић, Бећира Муслијуа и, на Вуков захтев, оглед о роману „Острво“ Меше Селимовића под насловом „Прича о шкртом острву“.

* * *

„Видиш ли ове рупе по зидовима и на плафону?“ питао ме је Вук када сам се појавио у стану код њега крајем године.

„Да, видим“.

„Шта мислиш од чега су?“

„Нису ваљда од метака?“

„Баш тако – од метака. Мало сам шенлучио. Кад ме ухвати дерт, а ја се пиштољем размашем и провеселим, а Беба само узме метлу и скупља чауре.“

„Немој Вуче! Остави се те приче!“ – виче Беба из друге собе.

„Знаш када су албански студенти б8. изашли на демонстрације испред Филозофског факултета, нико од професора није смео да се појави испред њих, а ја сам заденуо пиштољ за каиш, овако, Беба дај ми пиштољ да покажем човеку!“

„Вуче, остави се тога“, моли га, довикујући из спаваће собе Беба.

„... И заденем га за појас, разгрнем пешеве сакоа, да се пиштољ види и изађем... „Ко мисли да овде руши факултет, може само преко мене мртвог!“, викнем и сви се утишају. Нису смели да уђу. Био сам жесток! Накострешен и спреман! Видели су то одмах... Пуцао бих“.

Потом сам од неких људи слушао причу, казану с дозом поверљивости, како је Вук Филиповић, пијан, у једној дугој новембарској ноћи, у кафани „Авала“, кад је била превалила поноћ, при незнатно гостију, из пиштоља пуцао у Брозову слику на зиду, да се срча сва расула а фотографија била изрешетана. Ту причу ми је потом потврдио и Драган Стојадиновић, који се дружио с Филиповићем, и заједно радили на часопису „Стремљења“ и едицији „Јединства“.

А онда је на врата бануо црномањаста крупан младић. Беба је с врата питала:

„Вуче, студент с математике?!“

„Нека уђе!“

Младић је ушао, поздрависмо се.

„Професоре, дошао сам да видим како сте.“

„Хвала ти. Могао би да пређеш да студираш књижевност. Шта ћеш на математици, то није за тебе“.

„Професоре, четврта сам година.“

„Нема везе, и овде ћеш брзо доћи до четврте. И дипломирати.“

„Ја сам професора на леђима донео из кафане“, рекао је мени. „А није било лако. Да га нисам донео, не знам шта би с њим било, био се сав удрвенио.“

„Јесте. Носио ме је. Јак си, нема шта“, казао је Вук.

„И сам сам био пијан“, казао је студент. „До стана сам га донео.“

Студент математике није хтео ни кафу да попије, брзо је устао и изашао. Вук рече из ког је места из Црне Горе, простим речима без снеловања и нелагоде, као да је то било нешто нормално да када се професор универзитета напије, студенти га натоваре на леђа или ухвате за мишице и донесу кући. И мени је то тада некако било обично, штавише подвиг студента математике да кући донесе др Вука Филиповића пијаног као летва, који је у некој приштинској биртији од алкохола почео да се кочи.

„Дај да склопимо број за октобар“, рекао је Вук и донео ми фасциклу у којој су били пристигли текстови за часопис „Стремљења“.

Било је у њој доста поезије и књижевне критике, преведених есеја и нешто прозе. Међу њима и мој оглед о роману Меше Селимовића „Острво“ око чијег наслова смо се дуго ломили, па је на крају добио неуобичајени: „Прича о шкртом острву“, који не асоцира да је реч о критичком погледу на прозно дело, већ да је реч о самој прози. Фасцикла ми је деловала мршаво и било ми је чудно да у њој има тако мало текстова. С обзиром да сам у то време боравио чешће у редакцији нишке „Градине“ и видео колико рукописа пристиже за објављивање и колико њих се главни уредник Љуба Станојевић труди да прочита, ово је било тако скромно. Истина, „Градина“ је излазила месечно и имала професионалног уредника, а „Стремљења“ двомесечно, увек са главним уредником који је био другде запослен, па су се, претпостављам, рукописи затурали од редакције „Јединства“ до главног уредника.

„Погледај, молим те, песме, има ту један учитељ из тамо неког села Мушуташта, послао своје стихове. У њима провејава свежина каква је потребна поезији. Једна ми се баш допала о косидби на планини“, казао је Вук.

„Одлично“, рекох „Баш лепо. Да ли је до сада објављивао у *Стремљењима*?“

„Није. И то је за нас добро.“

Од песама које је тада учитељ из Мушуташта, код Суве Реке, Радомир Стојановић био послао издвојили смо пет, међу њима била је и она која је одисала свежином планинских извора и ливада, што се и мени допало. Зато је овде и наводим:

ВИСОКО У ПЛАНИНИ

*Косисмо њраву високо у њланини
И добар ручак јесмо
И њевасмо и не знасмо
Да њо би њесма*

*Па њисмо воду дисѡру и хладну
Жеђ да уѡлоимо
И не знасмо колико нас
Жедних осѡа.*

И у том петом броју, за 1975. годину, први пут су објављени стихови Радомира Стојановића. Број је отворио Вуков почетни есеј о поетици Стевана Раичковића, а потом књижевно-критички и историографски текстови Зорана Чановића, Владимира Бована, Растиславе Тривунац, Милорада Јеврића, углавном аутора са катедре за књижевност Филозофског факултета, наравно и мој, који већ поменух, те поезија, уз Радомира Стојановића, Радослава Златановића, Драгомира Мурганића, Хаљиља Кајтазија, Чеде Шуњевића, Александра Степића, Стефана Николетића и других.

Лепосава је Вуку стално придодавала кафу, а он је пијуцкао и пушио.

„Бебо, када су нас *ови* протерали, нас су Нишлије прихватиле. У Југбогдановцу, код Ниша, провео сам рат.“ *Ови* су за њега били Албанци. Није никада хтео да их именује, користио је заменице.

Тада и никада више Вук није говорио о свом ратном детињству. Радије је причао о томе како је волео да проводи лето с рибарима на Охридском језеру, да с њима буде у чамцу, што сам ја доживљавао више као неко његово имагинарно литерарно искуство а не стваран доживљај. Више као одсев Расткових путописа по Македонији (*Шеѡња њо каменим улицама Охрида: цркве, девојке, ридари, Македонски кровови над језером охридским*), кога је посебно волео и о чијој путописној прози је и писао. Но, није имао времена да га потпуније обради, како је био планирао.

Лепосава Петровић, звана Беба, била је друга Вукова супруга. Била је библиотекар у Гимназији „Иво Лола Рибар“ у којој је Вук нашао прво запослење и у којој је, онако наочит

и згодан, почео да стиче и популарност, па и славу као писац, али и као вешт говорник који је умео лепо да образложи своју мисао. Као гимназијски професор добио је онда и трећу награду сарајевске „Просвијете“ за роман у рукопису „Трагови“, који је 1957. године објављен. Већ следеће године преведен је на албански у издању „Рилиндје“. Тако је кренула Вукова слава, и популарност. Ту се између младе библиотекарке и младог професора зачала љубав. Беба је доцније због туберкулозе била оперисана и постала нежног и крхког здравља, па и раније отишла у пензију. Лекторица у „Јединству“, Лепосава Николић, потом удата Ал Гете, сведочила ми је да је као ученица гимназије неколико пута однела Вуково писамце младој библиотекарки Беби Петровић. Можда је то и Лепосава Николић Ал Гете волела да себе удене у ту помало романтичну причу о љубави двоје младих људи у приштинској гимназији.

Прва његова жена била је лекар. Дошла је са њим, из Београда, после завршених студија, да живи у Приштини. Она Београђанка, а Приштина заостала оријентална средина, прљавих улица и сокака којима се развлачи смрад и отичу фекалије сокацима у речице Приштевку и Велушу, а потом је свакако начула да њен муж, лепушкасти професор гимназије, флертује с младом библиотекарком Лепосавом Петровић и то је била она кап која је превршила меру онога што није више било вредно те велике жртве. Напустити Београд и доћи у касабу зарад љубави која све више чили, нестаје, била је очигледна лудост младе докторице.

И преломила је. Заувек отишла из Приштине и Вуковог живота.

„Тај воз, када сам је испратио на косовопољску станицу, тај писак локомотиве, када је кренуо са перона, одлазак заувек, то је уништило мој живот“, завапио је једном Вук, када смо остали сами. „И тада сам одлучио – бићу неко! Постаћу неко кога ће се она радо сећати. Она ће ме препознати по ономе што пишем. А волела је како пишем. Памтиће ме. Подсећаће је оно што објављујем. Моје књиге. Сав мој рад након тога је поклон њој. И настао је због ње.“

И ту се Вук заплакао. Плакао је за том изгубљеном женом и њеном љубављу. Неповратно изгубљеном. Женом која је кренула с њим у косовску недођију да би схватила како је љубав на том распућу испарила и да је остала сама и пуста без утехе.

Сузних очију сећао се железничарског бифеа у који је ушао након одласка воза и одакле су га након три пијана дана хитном помоћи отпустили у приштинску болницу. Било је то оно познато косовопољско свратиште које је доцније добило назив „Иду дани“.

„Нека, Вуче“, рекао сам. „Немој! Ти си велики човек да би плакао!“

Он се тргао и загледао ме:

„Слушај, Стојановићу, немој мислити да је наша умна снага неисцрпна. Дато нам је ни сами не знамо колико, али се временом та супстанца исцрпи, потроши и нестане. Зато ти кажем да је писање велико трошење и треба с тим бити обазрив. Опрезан. Определити се само за оно где смо најјачи. Где највише можемо да дамо. Видим да пишеш и прозу, и критику, и поезију, нећеш то моћи дуго. Видећеш. Ја сам се на време ограничио. Учинићеш то и ти да би у једном домену остварио највише и најбоље што можеш“.

Те Вукове речи су ми значиле у време када сам осећао неисцрпну снагу да могу на више фронтова стварати. Поготову када сам почео да зарађујем свој хлеб као новинар, писањем, било ми је јасно да се нечега морам одрећи. И одрекао сам се књижевне критике и књижевне науке, али морам признати с тешком муком. Сада већ мислим да нисам погрешно. И да је Вук Филиповић и те како био у праву.

И потом када ме је професор др Новица Петковић, посетивши „Јединство“, 1984. и свративши до свог пријатеља и школског друга Јордана Ристића, који је био директор издавачког сектора, звао к себи и питао да ли желим да се бавим књижевном критиком, да напредујем у научном послу, он би ми радо у томе помогао, јер у Приштини мене види као једног од оних који би могао на том пољу много више дати, ја сам му одговорио да сам се већ определио, да је проза оно чиме се мислим бавити, а да ме научни рад не интересује. Касно је за то.

Слично се десило и са професором др Иваном Јерковићем, Хрватом, који је на Филозофском факултету држао *Стирословенски језик и Упоредну граматику словенских језика*. Онда сам био уредник Културне рубрике „Јединства“ када је дошао.

„Дошао сам до тебе, већ старим и треба некога да оставим да ме наследи на предмету. Био си један од мојих

најбољих студената. Желео бих да се договоримо.“

„На жалост, професоре, ја имам 35 година, рекао сам. Мислим да би у тим предметима у овим годинама требало да будем познат. Али ја сам се определио – бићу писац.“

„А како ја?“ , питао је Јерковић. „Ја сам почео касније“.

„Да, али ви сте поратна генерација, а моја генерација у 35. години треба да докторира у најмању руку“.

Јерковић је потом, у ратним годинама, деведесетих, отишао у Осијек, тамо је на факултету предавао своје предмете. Потом је и умро. За живота се није женио. Није имао потомке. У Приштини, на факултету, увек педантан, одмерен, ведрога лика, био је цењен. Мало се кретао међу људима. Ретко када сам га могао видети и у граду, у трговини. Био је доста затворен човек. А студенти су га волели, јер им је прилазио с очинском пажњом.

* * *

Волео је Вук да разглаба и о женама, јер је у неку руку био и мамац за њих. Имао је изражене црте лица, тамне пути, као ималин црне масне косе, с праменом који је често падао преко чела, личио је на каквог арапског глумца из старих љубавних филмова. И још нешто што је сличило Црњанском – доња усна је неприметно прелазила преко горње.

„Знаш, једна је извршила самоубиство због мене још док сам студирао. На факултету. Јуриле су оне мене, али ја сам мислио на моје Косово, на Приштину, желео сам да се вратим и овде живим. И вратио сам се одмах, чим сам дипломирао. Та, могао сам да останем у Београду, да будем асистент, али Косово ме је антејски везало за себе.“

Док је студирао, Вук Филиповић је једно време био одговорни уредник новина студената Филозофског факултета у Београду „Видици“, од 1953. до дипломирања следеће године. У то време објављивао је и приповетке чија је тематика била везана за Косово и народноослободилачку борбу, не ретко јунаци тих проза били су Албанци. Говорио је и писао у својој биографији да их је објавио четрдесетак, но како сам прелистао све бројеве „Јединства“ од почетка излажења до данас и видео часописе у којима је објављивао, та бројка је бар упола мања. Јер, знајући га, да их је стварно толико написао, радо би их ставио међу корице какве књиге, а и тумачи

његове прозе и критике би их свакако сакупили и издали да су завређивале већу књижевну пажњу. Вук се и у драмама које је играло Обласно народно позориште („Тамне одаје“, 1956. и „Снег и ватра“, 1963), као и у прози, углавном бавио партизанским темама, психолошки нијансирајући ликове, али на већ превазиђен начин. Рат је био оставио дубоке трагове у њему. Сиромаштво и патња. И тога се плашио.

А кад сам код његових драма, морам рећи да сам их пронашао у библиотеци Покрајинског позоришта у време док сам био управник, биле су откуцане на пелиру, пета или шеста копија, поједине странице су се једва распознавале, биле су бледе од времена и прашине. Укоричене. „Тамне одаје“ су биле на албанском, у преводу Есада Мекулија и Тајара Хатипија, играла их је Албанска драма, премијера је изведена 29. новембра 1956. године, а режирао је онда јуноша, млади редитељ који је право с Академије дошао у Приштину Славољуб Стефановић Раваси, у сценографији Петра Пашића, такође младог уметника. Музику је компоновао Богољуб Војновић, Приштинац упућен из Београда да осмисли музички живот на Косову, иначе рођени брат Бранислава Бране Војновића, глумца и директора нишког театра. Помоћник редитеља и носилац главне улоге био је Шани Паласка. Играо је готово цео ансамбл Албанске драме. О премијери је писао Вехап Шита у „Рилиндји“ и „Јета е реу“. Драма „Снег и ватра“, у режији Александра Ковачевића и сценографији Велизара Србљановића, премијерно је изведена 19. септембра 1963. године. О њој су писали Вехап Шита и Реџеп Кабаши у „Рилиндји“ и „Јета е реу“, а Миливоје Лучић у „Јединству“. Њу сам прочитао и она није заслуживала поновно сценско извођење. Обе драме сам издвојио, стајале су у мом ормару у канцеларији, у жељи да их дам да буду прекуцане и компјутерски сложене, но како сам 23. јуна 1999. године био из Позоришта брутално избачен од стране УЧК-а, остале су тамо, у том ормару, заједно са драмом Мелвија Албахарија (1935-1997) „Ближњи свој“, која је комплетна била сачувана, за разлику од оне објављене у „Сцени“ (1-2, 1994), којој су недостајале четири странице. Распитивао сам се потом, но њихова судбина је изгледа тиме, на жалост, окончана, као и моји лични предмети, књиге и гардероба која се налазила у том ормару.

Сретао сам неке Вукове пријатеље, другове из студентских дана, који су ми сведочили да је као студент у

Београду често на затиљку носио кече, шиптарску белу капу, што су му они узимали за удворништво Шиптарима. Имао је он ту црту подаништва према њима, која је понајвише произилазила из ирационалног страха који је потицао још из детињства, страха да ће га линчовати, убити, одрубити му главу косом, и потоњег страха да нешто не погрешити у политичком смислу и тиме буде прокажен или затворен. О том страху у детињству и дечаштву, пре и на почетку Другог светског рата, када је породица морала да бежи у Југбогдановац, код Ниша, и сам ми је говорио. Тај ирационални страх ће се доцније одразити и у време када је требало да стави свој потпис на писмо четрдесеторице писаца о угрожености српске културе на Космету, 1985. године. Вук ће бити једини стваралац који је одбио да се солидарише са писцима који су стварали на српском – Србима, Црногорцима, Муслиманима и Горанцима. Такође ће бити једини српски писац који после неколико година неће иступити из Друштва књижевника Косова које је у ирационални ћорсокак био довео његов председник Ибрахим Ругова. Иступиће сви писци који стварају на српском осим њега, Алије Џоговића и Јашара Реџепагића, и формирати своје Књижевно друштво Косова и Метохије, чији сам први председник био ја, 5. априла 1990. године.

* * *

После одслужене војске вратио сам се у Ниш, 12. фебруара 1977. године, као млад потпоручник, што ми је уписано у буквицу на основу указа Врховне команде оружаних снага СФРЈ (број 4-36 29/77), а онда сам одлучио да посетим Вука Филиповића у Приштини. Нисам марио за то што је оно моје писмо декану Филозофског факултета др Владети Вуковићу, па и њему, Вуку, као шефу Катедре за српску књижевност, свакако одјекнуло негативно, а поготову мр Дамњану Петровићу, од кога је требало да преузем *Приморску књижевност*. С тим сам се помирио, као и с могућношћу да будем асистент. Ја сам ипак у души писац и то ће бити моје трајно опредељење. Неке ствари око сопственог животног пута рашчистио сам у Билећи, а у Сарајеву чвршће потврдио.

У то време већ је саобраћао аутобус „Ниш експреса“ између ова два града и ја сам 17. марта закуцао на врата Вуковог стана у Улици „19. nëntori“, улаз број 7 или 9, не сећам

се тачно, на другом спрату. Датума се сећам захваљујући књизи студија „Дело Ива Андрића“, коју је претходне године Вук Филиповић објавио у „Јединству“ а на којој ми је, тога дана, црвеном хемијском и латиничним словима, написао посвету:

*Stojanoviću Radosavu,
u znak poštovanja
i sećanja,
Vuk Filipović*

*17. III 77.
Priština*

Врата стана отворила је његова супруга Лепосава и наједном цикнула, готово изненадивши се, као да пред собом види каквог комиту с брадом и кокардом:

„Вуче, Стојановић!!!“

И пропустила ме да уђем у ходник, који је водио право ка Вуку који је раскомоћен седео на каучу у дневној соби, односно трпезарији, одакле се видео улаз, и одакле је допирала нека тиха сетна музика, за коју сам доцније разабрао да је реч о композицији „Дона“, коју је Вук слушао са старог портабл грамофона на ониској витрини. Велика лонгплејка пловила је непрестано, а Вук је с ње желео само ту једну композицију „Дона, Дона“, и кад се заврши, заустављао је и поново испочетка спуштао иглу на црни поливинил. Поред грамофона стајао је један од последњих бројева „Политикиног Забавника“ кога је редовно читао, и неколико свезака такозваних „каубојских романа“, његове редовне литературе за опуштање.

Устао је с кауча, дрхтећи свим телом, по чему сам знао да је у фази зацељивања рана после ходочашћа у косово-пољском железничарском бифеу „Иду дани“.

„Није требало оно да пишеш!“ рекао је прекорно.

„Нећемо о томе, Вуче“.

„Нећемо, наравно, али било је перипетија. Тек како је то Владети било добродошло. Ишао је ходником и махао писмом вичући: „Ево какви су наши студенти!“ Али не брини, пријавићеш докторат код мене!“

„Има времена за све“, рекао сам.

Вук се вратио на своје место на каучу, узео цигарету, повукао дим-два, закашљао се и повикао:

„Бебо, донеси ми пиво!“
„Нема, Вуче, рекла сам ти!“
„Нема! Како нема, а донела си из самопослуге три флаше. Дај ми једну!

„Не смеш, Вуче, ни кап пива више да окусиш! Убиће те!“

„Донеси, да наздравим Стојановићу, човек стигао из војске!“

А онда се мени окренуо:

„Добро да си и то откачио! Сад мисли на неки посао!“

И после неког времена Беба однекуд доноси отворену флашу пећког пива и чашу, коју Вук не прихвата.

„А ти, Стојановићу, хоћеш пиво?“

Ја сам одбио. Рекао сам да сам се ужелео хладне приштинске воде. И Беба ме је послужила чашом хладне окрепљујуће приштинске воде са Батлавског језера.

Вук је наслонио грлић пивске флаше на доњу усну и почео у сласт да претвара оно пиво, ону течност што се према светлости у флаши златила. Никада у животу нисам видео с коликом слашћу и с каквим заносом и задовољством може човек да испија пиће. У тим жедним гутљајима, као у гргољу планинског потока, сједињавали су се душа и тело васионе. Као да пије нектар од кога се његов преморени организам крепи и опоравља, од кога стаје на ноге и добија нова крила. Поверовао сам истог тренутка да ни антички богови с таквим ужитком нису умели да испијају вино и амброзију као Вук то медено пећко пиво. Та флаша чинила се да је пала као мелем на душу, причињавајући му бескрајно задовољство и окрепљење. Кад је искапио, осетио се блаженим. Сада више није дрхтао. Одахнуо је. Све се у њему смирило. Примиио се цигарете и запалио.

„Могоа си и ти да узмеш, ја бих га попио“, казао је потом с прекором.

„Немој, Вуче, од мене то тражити“, рекао сам.

Беба је из друге собе добацила:

„Стојановићу, лекари су му најстроже забранили пиће!“

„Ко мени шта може забранити?!“ одговорио је Вук сада већ окрепљен пивом, намештајући поново ону велику плочу да се са ње изнова отисне тужни глас Јоане Баез уз гитару о телету кога воде на клање „Дона, Дона, Дона, Дона“.

Видевши га да се мучи стално враћајући иглу грамофона на ову песму, која је трајала око три минута,

питао сам га да ли можда има касетофон. Онда сам му на касетофонској траци пет пута заредом снимео ту јидишку позоришну песму, чији је наслов варијанта на Адонаи, што је у ствари јеврејско име за Бога. Последња строфа песме говори да је везано теле лако заклано, те да „свако ко чува слободу као гутљај, научио је да лети“. Вуку се то свидело али је желео да бар десет пута на снимку поновимо песму како се не би на њу враћао више пута. Касно је било снимати све испочетка. Остало је тако.

Шта је Вука Филиповића било нагнало да, лечећи се од делиријум тременса, слуша јеврејску песму о Адонаиу, односно Богу? Или, боље рећи, шта га је одвело у пиће овог раног пролећа, шта је тиме желео да излечи или заборави? И шта је могло да га помери из угодности живота када је пре непуне две године као први Србин изабран за члана тек конституисаног Научног друштва Косова, које је било на брзом путу да ускоро постане Академија наука и уметности Косова (1978)? Зашто се осетио жртвеним јагњетом?

Није требало дуго да слутим и нагађам, Вук ми је сам рекао да су га *они тамо*, у „Јединству“, и не обавестивши га, сменили с места главног и одговорног уредника часописа „Стремљења“, који су Раде Николић, Драган Стојадиновић и он покренули још 1960. године, а последњих петнаестак година уређивао га он – Вук. Часопис је, захваљујући управо њему и његовом реномеу, имао изванредну прођу код читалаца а био изузетно цењен и од књижевних критичара и професора универзитета, јер је доносио прилоге најпознатијих домаћих, али и светских књижевних теоретичара и мислилаца. Највише га је погађало то што је смењен без питања и без објашњења, без образложења, страховао је да иза свега тога не стоји нека политичка ујдурма за коју он не зна. Могуће да је у уређивању часописа негде погрешио. Није био довољно будан. Готово са сигурношћу сумњао је на текст колеге др Слободана Дамјановића о поезији Луја Арагона, који је био члан Француске КПЈ, а која је 1948. стала на страну Информбироа. Есеј „Поезија Луја Арагона“ објављен је у четвртом броју часописа за 1976. годину. Чудило ме је да је тако дубоко ишао у трагању за умишљеном грешком и од те помисли сам га одвраћао чињеницама да се Луј Арагон у Србији и Југославији сасвим нормално објављује без икаквих прирепака и сумњичења. Није могао као нормалну чињеницу да прихвати

ни то што је уместо њега на место главног уредника часописа, на почетку 1977. године, доведен Владимир Цветановић, који још није био ни докторирао и иза кога није било вреднијег остварења, па је с патосом говорио:

„Ја се бавим Андрићем, Шолоховом, Бором Станковићем, Шкловским, а они неким Манојлом Ђорђевићем Призренцем и не знам којим све. То је тај однос и тај ниво. Та разлика међу нама! Ваљда ти је јасно, Стојановићу, зашто су ме сменили, и зашто ме не воле. Не воле они никога ко је од њих бољи. Ни тебе неће волети. Будеш ли овде радио, неће те волети. Такви им не одговарају. Ја, који сам овде поникао и први роман на српском објавио, прву изложбу отворио, кажем ти то. А ти ћеш видети. Њима требају величине као Цветановић, Бован и Манојло Ђорђевић кога они сматрају писцем!“

И мада је све то било тачно што је говорио, смиривао сам ту Вукову жуч речју да можда ствари уопште нису такве каквим их он сада види, можда иза тога не стоји никаква политика, већ жеља да после десетак година његовог уређивања доведу неког новог са новим погледом на свет књижевности.

А онда се одједном Вук закикотао. И смех га је држао. И шољица с кафом му се затресла у руци, кафа пролила.

– Замисли, Стојановићу, ја се бавим Шкловским, а они Манојлом Ђорђевићем Призренцем и – мене смењују!

Ту се опет заценио од смеха.

– Знаш, смех је здрав! И лековит у оваквим стварима. Треба се смејати. Здравно се смејати.

Потом је његову пажњу закупила цигарета. Онда се тргао:

– Не треба да ти кажем, јер си ти то већ видео у новинама, Нинову награду за роман прошле године дадосмо „Употреби човека“ Александра Тишме. Истина, наслов ми се и не допада, али роман је сасвим заслужио.

Да, Вук је био члан Ниновог жирија за роман 1975. и 1976. године. То је и сам осећао као признање, али некеме ни то није довољно, већ му из руку истржу часопис који је заједно са Радетом Николићем покренуо 1960. године и однеговао.

Директор „Јединства“ које је издавало часопис у то време је био Милан Шешлија, кадар Социјалистичког савеза радног народа Косова, кога ћу касније упознати, када будем 1978. постао новинар „Јединства“, захваљујући

јавном правобраниоцу самоуправљања СО Приштина, иначе Албанцу.

„Да ти поклоним један блокчић“, рекао је онда Вук и са мале витрине узео један од три-четири малих нотеса што су стајала тамо, а какви су у то време могли да се купе на свакој трафици и на којима је писало латиницом „Липа мил“, а који су онда штампани у Ђуприји. Служили су за писање и за разноразне белешке, били једноставни за ношење. Пристајали свугде, за сваки џеп. Било их је у више величина.

Узео сам га и палцем прелистао. Био је исписан ситним, цицијашким густим латиничним рукописом од црвеног мастила.

„Па ово сте ви писали!“

Зачудио сам се што ми даје исписан нотес.

„Да. Једно поглавље поетике Стевана Раичковића.“

„Јесте ли га објавили?“

„Нисам. Теби га дајем. Објави га ти.“

Био сам запрепашћен.

„Како ја?“

„Лепо. Под својим именом.“

„Вуче, где ваш рукопис под мојим именом? То нипошто не могу.“

„Онда га само чувај. Ја ти га поклањам. Твој је!“

Није био пијан. Био је у стању још неизлеченог делиријум тременса. Помало ирационалан у мислима. Повремено му је тело дрхтало од изнемоглости. Али није био пијан. Но, оно што ми је нудио граничило се с пијанством. Или је мене искушавао. Просто, играо се. Било му је свеједно после двонедељне пијанке.

„Хвала, Вуче! Но ја бих предложио да донесете писаћу машину и диктирате, а ја ћу га прекуцати.“

„Ако си тако наумио, може. Али вечерас. Сад не могу.“

Сложио сам се, но требало је да се вратим за Ниш, превалило је подне. На крају, одгодио сам повратак. Рекох себи да Вуку помогнем у прекуцавању текста о поезији Стеве Раичковића. Жртвоваћу ту ноћ. Не морам спавати, али ћемо све из блокчића који ми је поклањао прекуцати.

„Добро, кад нећеш нотес, ево ти моји крокији, мали цртежи. Ја тако, док седим, пушим, пијем кафу и размишљам, помало и цртам. Имао сам и две изложбе. Прву изложбу слика у Приштини!“

То је у више наврата при нашим сусретима понављао, али није тачно да је он имао прву изложбу слика у Приштини. Пре њега је неколико сликара отворило своје изложбе у фоајеу Покрајинског народног позоришта. Истина добијао је награде за цртеж заједно са Светиславом Арсићем на конкурс листа „Јединство“, које је Радоња Радоњић, ондашњи главни и одговорни уредник овог листа, расписивао, потхрањујући младе таленте. За прозу и за цртеж. Поезију није писао, нити се у њој окушавао. А волео је. Прву изложбу отворио је у фоајеу Народног позоришта у Приштини, почетком марта 1960. године, изложивши слике у уљу и темперу и два туша. Изложба је изазвала изузетну пажњу, а о њој је у „Јединству“ писао Миливоје Лучић, мада текст није потписан „Самостална изложба Вука Филиповића“.

И Вук ми је пружио неколико цртежа које је направио на листовима омањих ђачких блокова за скицирање. Били су то шкрти цртежи са мало линија. Нису ми се посебно дојмили, што би рекла Дара Јеврић, очекивао сам нешто боље.

„Вуче, никако не иде да то мени дате. Сачувајте их код себе, на сигурном.“

„О, кад би знао, Стојановићу, колико сам их до сада раздавао. И не само цртежа. Ја немам ни једну своју слику. Све сам испоклањао пријатељима.“

И док смо о томе причали, као поручен појавио се Радослав Златановић, новинар и уредник Културне рубрике „Јединства“. То ме је на неки начин спасло.

„Ево, Вуче, да Златановићу дамо цртеже. Он их може објавити у „Јединству“ као вињете уз поезију“, казао сам.

И Вук се сагласио. Златановић се накашљао, па их халапљиво покупио са сточића и кроз пола сата просто умакао. Као да се бојао да се Вук не предомисли. Све што је од Вука за њега је била драгоценост. Ја нисам желео да сутра када буде при нормалној памети, трезан, Вук ишта приговори како сам му било шта узео и однео у тренуцима ограничене будности. Но, изгледа, да га нисам довољно познавао.

Рећи ћу и то да је Вук прве своје илустрације објавио као студент на корицама и у књизи песама Рада Николића „Сенке“, 1951. године, у Београду, а Сава Пенчић написао поговор. Николић је потом 1958. објавио другу збирку песама „Откоси тишине“, док није онда кренула књижевна едиција „Јединства“ 1960. године, када је објавио трећу књигу – прича

и цртица „Галебови у сутон“. Но, иако је он био у неку руку поратни књижевни родоначелник, косовски историчари књижевности га игноришу и мимоилазе, не би ли Вуку Филиповићу приденули епитет првог косовског поратног ствараоца.

Од Вука сам тада чуо и како је професор савременог српскохрватског језика и акцентологије др Милорад Ђорац покушао да на катедру за језик доведе свог сина Жељка Ђорца, коме је на испиту дао чисту десетку, иако је и није био заслужио, студирајући осам година. Ваљда је то била и једина његова десетка, а коју је Ђорчев асистент Драгољуб Збиљић пред студентима морао да образлаже, правдајући професора речима да је син Ђорац заиста и знао за ту оцену. Јер, десило се тако да сам и сâм истога дана дипломирао када и син др Милорада Ђорца. Како на наставно-научном већу тај предлог није прошао, од стида професор Ђорац је тражио да га пошаљу за лектора на неком швајцарском универзитету. И тада сам се сетио – у Нишу, испред Биоскопа „Истра“, пре војске сретнем Жељка Ђорца у униформи, служи армијски рок у овом граду, па изашао мало да се разоноди гледајући, у подне, какав филм у „Истри“. И он ми се похвали како ће с јесени бити асистент на Катедри за српскохрватски језик. Било ми је одиста чудно, јер га нисам знао као доброг студента, а ни осећао његове амбиције према науци. Просто му нисам поверовао, али, ето, отац је покушао све да задовољи синовљеве апетите и, уз помоћ др Асима Пеца, кога је довео био за професора неког од предмета које је сâм предавао, а који је његовом сину написао предлог за асистента код оца.

Тога дана поподне Беба је нешто зготовила у кухињи да ручамо, не сећам се шта, само се сећам да смо седели за столом кратко и да је Вук желео флашу пива коју, ипак, није добио. Потом се она повукла у спаваћу собу где је и све време до тада боравила. Тамо нисам никада привирио и не знам како је изгледала. Соба у којој смо седели гледала је на Улицу 19. новембра и имала малу терасицу. Никада на њој нисам видео Вука Филиповића када сам туда пролазио на путу за посао у згради Дома штампе или враћајући се. Живели су у том притесном стану који да је једва имао педесетак квадрата, иако је Вук могао, да је хтео, за себе испословати стан какав му одговара, бар два пута већи од овога. Није био од оних који посежу за материјалним, његово поље била је књижевност.

Предвече појавио се млади доктор из Хитне помоћи, кога су Беба и Вук познавали, и с њим је стигла сестра која је Вуку дала инјекцију. Вук им се баш био обрадовао. Лекар је инсистирао да Вук више не окуси ни кап алкохола.

„Јеси ли чуо, Вуче, ни кап више не смеш да окусиш“, рекла му је Лепосава пред лекаром.

Сећам се приче коју сам не знам од кога чуо, да је медицинска сестра на Интерној клиници тражила увек неког да присуствује док она Вуку убризгава инјекцију, јер је професор био немирне природе те ју је додиривао испод мантила.

После дугог испијања кафе и пушења, слушања песме „Дона, Дона“, кад је пало вече припремили смо се да прекуцавамо текст из блокчића који је Вук мени желео да поклони. У трпезарији, која је спојена с дневном собом, ја сам за столом куцао а Вук је читао и успут исправљао свој текст о појединим аспектима поезије Стеве Раичковића из блокчета. Сâм ни у ком случају не бих успео да дешифрујем тај цицијашки цинцарски рукопис. Куцање смо прекидали када је то већ било заморно самом Вуку. Ишло је то тако до три ујутру, Вуку се било добрано придремало, па је казао:

„Ја ћу се овде на каучу опружити, а ти иди легни на кревет, тамо, до Бебе. Немам другог кревета у кући“.

„Нека, Вуче, могу ја и овако за столом. Тек у војсци где сам све ноћивао. Ово је и те како удобно. А можемо још мало да радимо.“

Тако смо те ноћи прекуцали један од огледа „Феномен неизрецивог“, који се исте године појавио у књизи „Поезија и поетика Стевана Раичковића“ коју је Вук објавио у „Јединству“. Била је то једна од надахнутих студија Вука Филиповића, где га је поезија Стеве Раичковића повукла да изнедри неке своје креативне врхове које је био затомио оставивши прозу и посветивши се књижевној критици и професорском раду на факултету.

Сутрадан ујутру долази хитна помоћ с лекаром који води болничарку да Вуку да инјекцију. Три пута дневно – мора! И без капи алкохола. Тако је опет поновио лекар, коме је Вукашин Филиповић дугогодишњи пацијент. Сви су га они оловљавали са „професоре“, премда им није био професор. Професор им је био његов брат од стрица др Дикомир Филиповић.

Лепосава је од раног јутра окретала бројчаник телефона тражећи Фадиља Хоџу или Синана Хасанија да приме Вука Филиповића на кратки разговор. Вук се обријао после примљене инјекције а онда ми, док је Беба звала Комитет, рекао:

„Не идем ти ја на те њихове партијске састанке на Катедри. Ја члан Покрајинског комитета, а они доносе одлуку да ме избришу. А, опет, морају да је проследи Општинском, а Општински Покрајинском комитету. Не усуђују се да ме искључе из партије. Ја онда одем код Фадиља и он поцепа све оно што су они натрућали. Ето толико вреде те њихове одлуке и папири!“

Па, наравно, размишљао сам, Вук није редовно држао ни наставу. Какви партијски састанци и чему он тамо? Вреди га слушати док надахнуто говори о писцима – Дису, Андрићу, Вељку Петровићу, Бори Станковићу, Дучићу, Ракићу, Сервантесу, Шолохову, док у трагању за неизрецивим распрета живот у пепелу многих понижених и увређених у тим делима. То је доживљај чути не само како он дубински открива смисао њихових дела, већ и суптилни начин на који то казује, мелодију његове мисли и реченице – та магија зауставља дах и плени пажњу као да држи месијанске проповеди. Чини га великим магом. А партијски састанци су за чиновнике и послушнике власти. Вук је у бити бунтовник који себе колико год може контролише, контролише га онај првотни страх из детињства и страх од погрешног става у друштву наopakих вредности. Зато, свој катарзични излаз проналази у пићу, у железничарском бифеу „Иду дани“, где са возовођама, радницима на пружи, скретничарима, мајсторима на локомотивама и маневаркама, неиспаваним кондуктерима и задоцнелим путницима који годинама никуда не иду, сладострасно, као и они, из самих флаша испија пиво и распреда о женама, тим етеричним бићима што лелујаво лебде у његовим сновима, мешајући се са ликовима из литературе и потом се претачу у реченице док, отрезнивши се, у свом стану пише о Ђоркану и Швабици или о Софки, или о Петровићевим проституткама. Није он узалуд објавио критичарске текстове у „Јединству“ о Фадиљевом ратном дневнику „Кад пролеће касни“ и првом Синановом роману „Грожђе је почело да зри“, па и о књизи Мите Миљковића „Знани и незнани“. То му је заувек отворило врата код њих. То је тај залог којим прескаче прагове и препреке које му,

због разбарушеног талента и неспорних вредности дела, колеге на послу постављају.

„Бебо, иди код Фадиља, ако се нико не јавља на телефон. Иди и реци хоћу код њега! Ако нема Фадиља, ту је Синан. Реци му да ме прими одмах.“

И Беба се спреми и одлази у Покрајински комитет. Отуда се враћа убрзо и каже:

„Вуче, Фадиљ ће те примити у један сат.“

До тада има још два сата, али се Вук предано спрема и већ је обукао одело, ставио кравату и сада баш изгледа на оног професора што студентима ауторитативно држи предавања.

„Данас не могу на наставу, идем код Фадиља“, каже више за себе.

Пре но што се приближи час да крену, ја одлазим с књигом коју ми је даривао.

Шта је било код Фадиља, и да сам био ту не бих могао да га питам, а зар би ми и он рекао. Важно је било да је начинио посету том албанском вођи на Косову, да му је тиме још једном изразио поштовање, а он већ зна како ће ствар уредити и Вука Филиповића ослободити свакодневних тортура на факултету изван наставе.

Док сам студирао, неколико пута смо испред улаза у коме је Вук Филиповић имао стан затекли гневну жену, која се представљала да је Вукова мајка и која је у наступу луцидности говорила како је њеног сина упропастила та жена Лепосава, која га је преотела од докторице и да је она крива за сву његову животну трагедију. То се најчешће догађало четвртком и петком, у дане када је Филиповић имао наставу на факултету, тако да је она била сигурна да је њен син неће видети и отерати. А претила је ваљда светећи се Лепосави Беби Филиповић, док је ова то горе, на другом спрату, највероватније слушала.

О тим седамдесетим годинама, па и нешто каснијим, своје кратко сећање на Вука Филиповића оставиће његов школски друг из факултетских аула и професор хрватске књижевности на Филозофском факултету у Приштини др Тоде Чолак. Забележиће у књизи „Лелечу звона дечанска“ (1989) следеће:

„Та проклета политика многе је људе тамо на Косову упропастила. Каријеризам је уништио људе који нису видели – или који нису хтели да виде – шта се око њих дешава. А дешавало се много тога и на факултетима и у фабрикама, и на

катедрама и на калдрмама, у салонима и у селима. Несигурност и очај могли су се видети код свих који су долазили „са терена“. Ванредни студенти, иначе наставници, у поверењу су говорили о силовањима, о пустошењу земље, о *сйрашним сйварима*. И сваки од њих је желео да побегне, да оде, било куда, само да не остане ту.

Један професор је – а књижевник је и сликар – упорно све то порицао, па је на једног дивног, лепог, паметног Црногорца потегаво пиштољ. Наравно, он, тај професор, постао је академик и био председник тамошње Академије, али је у очима људи своје нације остао – и данас је – Вук Бранковић. Тако су људи губили своје национално тле и тако су нестајали.

Седео сам једног дана код декана факултета (Филозофског у Приштини – *йримедба Р. С.*). Баш 1968. године. Пред Дан Републике. Зазвонио је телефон и кад је завршио разговор, рекао ми је: „Данас ће бити демонстрације студената. Наређују ми да демонстранте примим и поздравим, и да им пожелим све најлепше у њиховим племенитим националним подухватима“. Оћутали смо то. Ја сам, мало после, отишао за Београд, а сутрадан су новине већ саопштиле о тим демонстрацијама. Те демонстрације у Србији, *йроклейио ужој*, нису схваћене озбиљно и отишло се у ћутање. Само ми је, доста после, милиционар Станиша знао дуго да прича – на Руднику – о тим демонстрацијама, а као документ тих збивања, као потврду скинуо би – и скинуо је – једног поподнева своју кошуљу и показао леђа која су му његове колеге Шиптари ишарали палицама. Морао је да напусти Приштину, јер је те године, у насрту шиптарских студената, бранио Косово.

Ја сам 1974. отказао своја предавања на Филозофском факултету у Приштини. Нисам хтео да другујем и да се поистовећујем са интелектуалцима Косова, оним који су постали академици и остало.“

Тако пише професор др Тоде Чолак.

Доцније, августа 1977. године, када сам као професор српског језика и књижевности почео да радим у приштинској гимназији, замолила ме колегиница да јој правим друштво, јер треба да оде код професора Филиповића како би се договорила коју тему да узме за дипломски. Радиле смо заједно, она по уговору, јер јој је био остао још дипломски. Било јој је непријатно да сама одлази у његов стан, а предавања су се била завршила да би га потражила на факултету. Прихватио сам

позив и пошао с њом. Вук је био љубазан, мало суздржан што ме је срео ваљда у друштву своје студенткиње, али је прихватио предложену тему „Путописна проза Растка Петровића“, коју смо нас двоје успут већ били осмислили. Предлог му се допао. Следећи пут, када је део рада већ била написала, отишла је сама. Филиповић је онда био куд и камо расположенији, рекавши јој: „И онда је требало да дођеш сама. Где нађе оног јебеног Стојановића!“ Тако је Вуков однос према мени у времену од 1975. и 1976. до 1978. године био еволуирао. Или је он увек био такав, само што ја нисам имао прилике да видим ту његову дволичност.

Присуствовао сам доцније, на Филозофском факултету, одбрани докторског рада Вуковог асистента Зорана Чановића, који је потом објавио у „Јединству“ под називом „Поетика Растка Петровића“, одбрани која је била бледа и смушена, али је Чановић добио прелазну оцену и од ментора Вука Филиповића и од остала два члана комисије. Тим поводом објавио сам разговор с Чановићем у листу „Јединство“ у које сам прешао из гимназије 13. децембра 1978. године. Био је то мој поновни сусрет с Вуком. У граду га је тешко било срести, није се нигде појављивао, па су и наши сусрети били јако ретки. А није било ни разлога и за какав сусрет.

Једног дана, тих година, пролазећи поред косовопољског бифеа „Иду дани“, близу Железничке станице, кроз умрљан и димом обавијен прозор угледао сам Филиповића за столом са железничарском братијом како пије. Испред њих стајале су пивске флаше. Минуо сам десетак корака, па се предомислио и вратио, ушао у бифе да видим Вука. Међутим, њега за столом више није било. Да је изашао, видео бих га, свакако бисмо се и срели. Нестао је. Погледао сам по задимљеној просторији која је вукла на кисео устајали ваздух, нигде га није било. Тек иза његовог стола назирала су се врата, врата собичка без прозора, који је једини могао сакрити Вука. Било ми је јасно да је улетео тамо чим ме је препознао, само да се овде не бисмо срели.

Почетком 1982. године у издавачком плану „Јединства“ нашла се и моја књига песама „Рукопис чемерски“. Неко од чланова редакције, мислим да је то Радослав Златановић, пренео ми је да је на издавачком савету едиције Вук Филиповић био одушевљен тим насловом.

Те 1985. године Вук се појављује у светлу у каквом до тада није био познат широј културној и друштвеној јавности. Најпре, одбио је да потпише писмо четрдесет косовско-метохијских књижевника којим се протестовало против албанске мајоризације у култури на Косову, а потом се ставио насупрот ауторима, односно потписницима тог писма. А међу потписницима били су писци српске, црногорске и муслиманске националности. Речју, листом сви ствараоци на српскохрватском језику. Како је Азем Власи, као председник Савеза комуниста Приштине, инсистирао да се о писму изјасне поједине културне институције Покрајине, то се о њему расправљало и на активу чланова СК Академије наука и уметности Косова. На том састанку Вук Филиповић је показао своју правоверност од које су се и чланови Академије Албанци не само зачудили, већ буквално згрозили. У својој ватреној дискусији, с набојем срчаног борца за ослобођење Косова од српскога јарма, он је казао и реченицу која је остала упамћена заувек када се помене његово име: „Ја бих све њих уза зид!“ Наравно, потписнике тог апела, односно отвореног писма као последњег могућег чина у борби за равноправност у сопственој земљи. Притешњен уз неки невидљиви зид, он је излаз за себе налазио у жестоком нападу на српски национализам од кога на Косову потичу све невоље. Начин на који је то чинио, није променио, верујући да је и даље на власти Фадиљ Хоџа који му је био заштитник, у време када се и тло под ногама Фадиља Хоџе из темеља дрмало.

То шта је све Вук Филиповић рекао на затвореном састанку актива СК, то огорчење према потписницима писма, књижевницима, осведоченим националистима, предвођеним „трочланом бандом“ (Петар Сарић, Даринка Јеврић, Радосав Стојановић), како је он говорио, запрепастило је и једног доктора наука и инжењера рударства, академика и бившег ректора Универзитета у Приштини (1981-1983) Минира Душија, Албанца, који је као сваки човек здравог разума чврсто стајао обема ногама на косовском тлу. Згрожен оним што је чуо из уста једног професора српске књижевности на Универзитету, при том још и Србина, Души је те речи пренео академику др Драгану Пејчиновићу, који је службено био одсутан са састанка, а ја их чуо од Пејчиновића и објавио у тексту у „Књижевној речи“.

Наравно, Вук то није нимало наивно изговорио. Све је било део рачунице коју је имао у глави. Јер Фадиљ Хоџа је још био и те како јак и могао је још много тога учинити за свог поданика. То се видело већ наредне године када је Филиповић постао председник Академије наука и уметности Косова. Штавише, мандат му је и поновљен. Значи да се у светлу великоалбанске сепаратистичке политике показао као добар Србин, једини Србин интелектуалац на Космету коме су, у време обесправљености и погрома над Србима, највећи проблем у Покрајини представљали управо ти исти Срби. То је он јако лепо изнео касније, на седници Покрајинског комитета СК Косова 27. фебруара 1987. године, на којој се расправљао о идејним кретањима у Покрајини, на којој је уводно излагање поднео Милан Гвоздић, члан Председништва ПК СК Косова, који је казао да се споро отклања националистичко деловање албанских сепаратиста, а још спорије зауставља исељавање Срба и Црногораца с Косова. На тој седници Филиповић је учествовао као председник Академије наука и уметности Косова. Његову дискусију сутрадан је пренело „Јединство“. Након ње мандат председника му је још једанпут оверен. Штавише, постао је и председник Савета свих академија наука и уметности Југославије у двогодишњем мандату. Но, Вуков циљ је било место ректора Универзитета у Приштини. Можда би се са својом поданичком и калкулантском свешћу и тога дочепавши, да Република Србија није преузела ингеренције над Универзитетом који је и сама до тада финансирала.

А, ево шта је Филиповић рекао на седници:

„Поред сложене и тешке ситуације коју имамо на дневном реду, за неодложно идејно разрешавање изузетно је опасна пракса националистичких кругова који са стране, са позиција надзорништва и умишљене величине приказују Косово кроз тоталну негацију, као да је оно извор свих зала на читавом југословенском простору. Јасно је да они дају директиве одређеним појединцима и непријатељским круговима на Косову и на тај начин заклањају своје агресивне циљеве и систематично деловање национализма у својој средини. Преко разних средстава информисања, преко памфлета, трибина... у јавности стварају уверење да је Косово „проклета авлија“ где ни трава не расте, као да је оно затрављено у средњем веку и као да га је прескочила историја НОБ-а и социјалистичке револуције. Контрареволуционарним и антисамоуправним круговима

у интересу је да се формира, без прекида, антиалбанско и антикосовско расположење. У закулисној радњи појединци и групе својим болесним амбицијама плету паукове мреже за социјалистичко Косово. Постоји једна већ дуготрајна и злоћудна игра и режија која има за циљ да застрашује људе и њихову свест, да омаловажи све што је на социјалистичком Косову створено као југословенска и општељудска вредност, да разара сваку хармонију и да се тако храни властитом мржњом и патологијом. Постоје хазардерске утваре најцрње реакције која је одувек сатирала прогресивне мисли и животе најбољих синова властитог народа и радничке класе, само што те утваре данас имају нове фразе националистичких мисионара, нове масти којима се премазују у модерну одећу, као и нове бусије и стратегије манипулисања, куповања мртвих душа и ситних послушника. Такве реакционарне тенденције обезвређивања и негације свега што на Косову живи, делује и ствара, поразне су за осећања људи, дубоко вређају основно људско достојанство и самосвест науке и стваралаштва“ – рекао је, између осталог, Вук Филиповић.

Његову апартну дискусију пренебрегли су остали учесници седнице Покрајинског комитета СК Косова, и Албанци и Срби, тако да је Филиповић остао сам у својом открићу непријатеља у редовима српске интелигенције и народа у време када је поразно на друштвено и политичко биће Покрајине деловао албански национал-сепаратизам.

После тога Филиповића је ретко било у јавности.

Био сам на службеном путу у Београду, требало је одштампати ревију „Три века сеоба Срба“, када су ме 24. маја 1990. године звали из редакције „Јединства“ и рекли: „Умро Вук Филиповић – хоћемо ли дати вест у листу?“ Колебали су се да ли је уопште објавити. Рекао сам нека буде објављена и то на првој страни. На његовој сахрани, о чему је и лист известио, било је јако мало људи, јер је код Срба већ био учврстио репутацију Вука Бранковића зарад личног каријеризма и животног komodитета.

Пошто сам 12. јануара 2010. године на Википедију на српском језику поставио чланак о Вукашину Вуку Филиповићу, хтео сам да видим шта ће се догодити ако тај исти чланак поставим на албанској Википедији 23. јануара, не преведећи га са српског. И шта се догодило? Администратори Википедије на албанском језику га нису обрисали, неко га је

превео са српског на албански језик и чланак је опстао. То се није догодило са сличним чланком о др Владети Вуковићу. С обзиром да је био на српском, њега су одмах избрисали. Нису хтели да га преведу.

НЕДОГЛЕДИ МИХАИЛА ЗВИЦЕРА

Када је 1982. приспео у „Јединство“ за директора, Звицер је увек тражио да му се донесе кафа у великој шољи, то је у неку руку говорило и да ће разговор који буде ма с ким водио потрајати дуже. А сâм је знао, када течности у шољи постане и на дну се скорупи талог, да му приспе киселу воду из чаше, промућка раствор кружним кретањем шоље у десној руци и настави да срче све док и тог талоба потпуно нестане. До шиптарске побуне, марта 1981. године, Михаило Звицер је био страх и трепет за новинаре и главне и одговорне уреднике српских гласила у Приштини. С позиција власти, с места председника Покрајинског Социјалистичког савеза радног народа Косова, а пре тога с места секретара Покрајинског Комитета Савеза комуниста Косова, знао је да већ рано изјутра зове и добро изђустри главног уредника што нешто тамо у извештају новинара, објављеном у листу, није баш онако како је он намислио да треба да буде. Па ако и нема материјалних грешака њему увек нешто није штимало. Као да је испред покрајинске врхушке посебно био задужен за „Јединство“ и дописништво „Политике“ у коме је радио новинар Зејнел Зејнели, иначе Горанац. Поготову је бивао жесток окршај, ако је неко из не знам којих разлога (дактилограф, лектор, словослагач, коректор) превидео, па се његово име појавило у новини као *Михајло*, а не *Михаило*! Е, ту је рибање главног уредника или дописника из Приштине каквог престоничког гласила било темељито, а аргументи и преко мере јаки. Сујета би отворено проговарала. И не мало пута гледао сам свог главног уредника како након разговора са Михаилом Звицером нервозно шета по Редакцији, не желећи никоме да открије шта му је све тај надобудни свемоћни предсеник ССРН Косова из свог громопуцатељног артиљеријског оружја у реченичким салвама истатрљао. Трпељив и скроман, повучен у себе, Никола Савељић је потом новинару који је можда негде, а могуће и да није, згрешио, очинским речима прилазио и тапшао га по рамену, притом га саветујући да гледа да убудуће у извештају до сличних грешака не долази. Ђаво га однео, зар треба готово после сваког извештаја везаног за тај проклети ССРН да слуша промукли и нимало пријатан глас острашћеног Михаила Звицера.

Осионост која је зрачила из њега према саплеменицима проистекла је из моћи коју му је до 1981. године, док није политички пао, односно био смењен као један од носилаца или послушника наопаке шиптарске сепаратистичке политике, деценијама уливала, пружаја, давала, дојила га власт, јер он је био на највишим функцијама које је *неалбанском* живљу дозвољавала шиптарска политика на Косову. Кажем *неалбанском* живљу, јер Михаило Звицер себе није сматрао Србином, већ Црногорцем, и то оним „правим“, зеленашем и федералистом, који је знао за своје веће племенско сродство са Албанцима него ли са Србима. Али, то га није нимало дотицало што је годинама био у косовском политичком врху као представник српског кокуса, а не црногорских федералиста, којих на Космету, осим њега, и, можда његовог брата Рада Звицера, није било. Умео је он да буде и сервилан, и те како, притом и тешка удворица према шиптарским политичарима и политичарчићима, па и другим моћницима, а каткад и провокатор Срба, имајући увек у виду могућност да се тај његов понизан однос може и те како уденути у неки рабош за наредну политичку номенклатуру и одржање на властодржачком врху. Тако је и пливао од првих дана када се определио да остави место асистента народне књижевности (на коме је, како кажу, провео година дана) на Филозофском факултету у Приштини и крене у политичку авантуру. А, његови професори и колеге, прорицали су му лепу професорску и научну каријеру, јер је Михаило Звицер био одличан студент Филозофског факултета у Београду и начитан човек, добар говорник и виспрени мислилац. Али, све то што је знао и умео, падало је лако у воду због неоспорне чињенице да није знао и умео да своју мисао, уз помоћ пера, савије на папир, напише, писмено је формулише. Ту магију претварања мисли у речи и реченице, његов широки и виспрени ум није умео или није стигао да научи, савлада и њоме овлада. То му је мањкало. И сам је због тога имао осећај nelaгодности. Јер једно је када остане записано црно на бело, а друго је оно казано у етар. Но, с времена на време, лирски дирнут, читајући и рецитујући своје омиљене песнике, Светислава Мандића, Миђенија и друге, каткад би забележио понеку мисао, па је потом објављивао то у часопису „Стремљења“, чије га је уредништво свесрдно уважавало, имајући у виду која се корист може извући од његовог политичког чина.

У политику се заувек отиснуо онога дана када је као професор гимназије у Пећи одлучио да се обрачуна са колегом професором српског језика и књижевности и песником из Пећи Милошем Остојићем, који је, досегавши стражиловске поетске висине, а сморен чињеницама о сеобама Срба с Косова и Метохије, о којима се није смело говорити, још мање писати, написао 1968. потресну поему „Метохија“ и објавио је у часопису „Стремљења“ (број 3, 1968). Велика брига због те песме опхрвала је млађаног и правоверног професора књижевности Михаила Звицера, бившег шефа КПЈ на Катедри за књижевност Филозофског факултета (1955) у Београду, поготову се забринуо за стање братства и јединства након објављивања песме, те је у чланку написао:

„У броју 3. приштинског часописа „Стремљења“ објављена је песма Милоша Остојића „Метохија“, која изазива узнемирење и револт једним делом свога садржаја и идејама и тоном неких њених стихова“, пише Звицер у тексту „Поводом песме Милоша Остојића *Метохија*“ („Јединство“, 29. јул 1968) и наставља: „Ти су стихови у много чему слични изанђалим и деструктивним паролама и идејама и гласинама које се чују о Косову и Метохији у оним срединама и од оних људи од којих нас деле садржина и правци наших битака за равноправност људи и народа, од оних који значе другу обалу живота и другу политичку обалу...“ И тако даље, и тако даље. Звицер, штавише, анализира неколико строфа песме „Метохија“, но и сам избегава да у погромашкој критици својом речју помене реч *сеобе* Срба из Метохије под шиптарским притисцима о којима Остојић и те како с горчином пева. Зашто? Једноставно ни сâм нема храбрости да их помене, јер је забрањено о њима говорити макар и кроз критику оних који о њима говоре.

Оваквој критици убрзо се придружује и косовска политичарка Катарина Патрногић, Призренка, од милоште звана Цица, иначе народна херојка, нападајући песму и песника на политичким форумима. Било је то довољно! Песника очас отпуштају с посла у Клини и, суочен с организованом хајком, принуђен је да с породицом бежи из Пећи. Стан који је имао приграбили су шиптарски подрепашаи и удворице. Остао је без ичега. Тако се обрео у Иванграду (Беране).

И после, као политичар на истакнутом месту (дуго година секретар Покрајинског комитета и председник ССРН Косова), Михаило Звицер је на јавним расправама, скуповима

и седницама највећих косовских форума упорно тврдио оно што се од њега од стране Албанаца и очекивало – нема сеоба српског живља с Косова, иако је и сам био сведок и притисака албанских националиста на Србе и одлажења српског живља, српских кадрова, поготову из медицинских установа у којима је радила и његова супруга познати лекар др Зорица Звицер. Чудно ми је деловала та тврдоглавост човека, који је свесно и тврдоглаво забијао главу у песак, правећи се да не види оно што је свима било очевидно, а који је у ствари био мезимче албанског националистичког руководства Фадиља Хоџе, Вели Деве, Махмута Бакалија и Џавида Ниманија, уживајући и више но што заслужује привилегије својим деструктивним радом против Срба и Србије. Био је онај шерет из приче „То што видите није истина! Истина је нешто друго.“ И за то је био награђиван. Ниједан српски политичар није толико путовао по свету, обилазио културна и култна места, музеје и градове као он, доносећи отуда, уз неисказане успомене, и обимну литературу. Тако је и направио озбиљну библиотеку, респектабилну за писце и научне раднике. Вероватно једну од најбогатијих приватних библиотека на Косову и Метохији. Но, та Звицерова одабрана збирка књига, као и читав његов живот и рад, била је на ползу Албанаца. Тако је и Господ уредио да годину дана уочи бомбардовања, његова супруга Зорица Звицер ту Мишину библиотеку поклони Покрајинској и универзитетској библиотеци у Приштини, на чијем је челу тада био Јордан Ристић, иако је одасвуд мирисало на рат и погром. Зорица Звицер је одлазила из Приштине, селила се за Београд, с библиотеком није знала шта да ради и поклонила је Косову – заувек. И, ето, остала је тамо да чека повратак Срба на Косово, ако у међувремену није и сама доживела судбину прогнаниих Срба. Јер у тој библиотеци, ако данас потражите књиге српских писаца с Косова и Метохије, које су биле на полицама, суочићете се с чињеницом да тих књига нема више, да је остављен само по један примерак књиге сваког од писаца колико да се не каже да су се и књиге заувек одселиле.

О Михаилу Звицеру друг са студија др Тоде Чолак (1931-1990), једно време професор хрватске и словеначке књижевности на Филозофском факултету у Приштини, у предговору књиге „Лелечу звона дечанска“ (1989), пише:

„Док сам још одседао у Грмији (хотел у шумици намењен владајућој елити Покрајине – *примерда Р. С.*), која се,

сва дивља и дивна, налази десетак километара удаљена од Приштине, најавио ми је своју посету један мој школски друг са студија књижевности, тада угледни млади политичар и функционер. Он је дошао у предвечерњим сатима и остали смо до зоре у разговору и, наравно, пићу. Тај мој колега, кога је и београдски Универзитет желео за асистента једне књижевно-историјске области, био је паметан и честит човек, али га је политика одвукла на стрампутицу и у суноврат. Кад су почела зла на Косову, о којима се није смело говорити, он није могао ништа да учини. Он је био већ загазио у политику која је претила српском и црногорском народу, детету и младости његовој. Те вечери смо управо о томе разговарали. У једно доба ноћи он је констатовао, признао да је немоћан. Ја сам га подсетио на наше колеге који у Косовској Митровици немају мира и спокоја и који одлазе и који беже. Ти наши другари. Ти наши другари сами се боре, а кад су одјездили за Београд, Хоџа (Фадил Хоџа – *йримедба РС*) их није пустио на миру, послао ни било какво ухљебије нису могли добити. У Београду им нико није веровао ни једној речи о ситуацији на Косову, ни томе да су морали побећи. „Све је то тачно“ – рекао је, а онда смо запали у једно дуго ћутање. Кад сам га, након неколико минута погледао, видео сам да је у своју проседу и проћелаву косу зарио своје јаке, крупне прсте и да плаче. А био је висок интелектуалац, велики заљубљеник у уметности, у народну књижевност и Његоша. Ето, политика га је искористила, а култура од њега ништа није добила. Та проклета политика многе је људе тамо на Косову упропастила. Каријеризам је уништио људе који нису видели – или који нису хтели да виде – шта се око њих дешава. А дешавало се много тога и на факултетима и у фабрикама, и на катедрама и на калдрмама, у салонима и у селима. Несигурност и очај могли су се видети код свих који су долазили „са терена“. Ванредни студенти, иначе наставници, у поверењу су говорили о силовањима, о пустошењу земље, о *сйрашним сйварима*. И сваки од њих је желео да побегне, да оде, било куда, само да не остане ту.“

Тако вели професор др Тоде Чолак, Звицеров друг са студија у Београду.

Професор др Владимир Бован сведочио је у својим текстовима, па и у интервјуима да он као иницијатор и носилац идеје о оснивању Института за културу на српско-хрватском језику на Косову, захваљујући Михаилу Звицеру,

није успео ни у једној релевантној покрајинској институцији, па ни у ПК ССРН Косова, да заведе захтев са елаборатом о нужности оснивања ове институције у Покрајини, јер тамо је Звицер то онемогућавао. Штавише, говорио је истим речником и истим аргументима као и Албанци: „Чему тај паралелизам? Све што имају Албанци, и Срби хоће да имају! Е, не може!“. Тако је професор Бован пет-шест година обијао прагове високих политичких и владајућих институција у Приштини не би ли у некој од њих успео званично да заведе захтев. Сва врата су му била затворена. А иза те иницијативе званично су стајале две катедре за српски језик и књижевност на Филозофском факултету Приштини. Није успео све док за председника Покрајинског ССРН није дошао мр Милан Шешлија, који је иницијативу погурао и тако је оснивање института и озакоњено у Народној скупштини САП Косова 1993. године. Али, сепаратисти су успели у једном – да др Владимир Бован не буде његов директор, већ су посао поверили Миленку Јевтовићу, магистру информатике, који је у то време био на прилично километара удаљен од науке, но за ту покрајинску власт правоверан.

Стратези албанске сепаратистичке политике на Косову су бринули о својим кадровима све док су могли, па су с разлогом Михаила Звицера, 1982. године, поставили за директора НИРО „Јединства“, пошто је био принуђен да поднесе оставку на место председника Покрајинске конференције ССРН Косова 1981. године. Но, Звицер се у „Јединству“ срео с једном другом и другачијом атмосфером – ова информативна кућа била је традиционално јака брана албанском национализму и сепаратизму и њен огорчени критичар, захваљујући личној храбрости једног броја новинара који су писали и објављивали текстове о ономе шта се на Косову после рата све до те године збивало. Не само везано за свакодневна догађања, већ и истражујући корене сепаратизма у свим доменима живота и рада и његово испољавање у свим видовима. Такав рад редакције „Јединства“ Звицер је прихватио и подржавао. Уосталом, није имао куд. Срео би се са страшним одијумом целе куће. Они који су га довели у „Јединство“ били су, свакако, изненађењи чињеницом да га је српска средина преобратила и колико-толико „национално освестила“, пруживши му шансу да се искупи за свој дугогодишњи сепаратистички учинак у политичкој врхушци и

сам да допринос расветљавању корена албанског сепаратизма у Покрајини. Они су, међутим, очекивали супротно – да онемогући и отупи критичка пера неколико новинара. Тако се догодило да је те исте године, за дан „Јединства“ (25. децембар) годишња новинарска награда, по други пут за редом, била додељена Радосаву Стојановићу, тј. мени, наравно захваљујући текстовима објављиваним преко целе године. Михаило Звицер и главни уредник Миленко Јефтовић тиме су хтели да политичком естаблишменту Косова, који је био готово сав албански, пошаљу поруку да они, као руководиоци куће, стоје иза онога што сам ја писао, као и остали новинари овог листа сличног усмерења. Задовољан мојим текстовима, Звицер ме је једно време повремено звао у свој кабинет где би у разговорима о култури сам настојао да нашироко и надугачко приповеда о својим путовањима, о градовима кроз које је пролазио, музејима и култури источних земаља које је видео. После два-три таква позива схватио сам да он у ствари жели некога уз себе ко ће га слушати, коме ће моћи да исповеда своја путешствија и одушевљење туђом културом, те задојену душу исповедати. Потом је прелазио на историјске теме, улазећи и у детаљније анализе историје Балкана. Но, могао сам га кратко слушати, посао ме је чекао.

У оквиру конституисања нове редакције, Јевтовић и Звицер су били планирали да из Унутрашњо-политичке рубрике пређем за уредника Културне. Из неке бојазни или из ко зна којих разлога нису ме поставити онако како сами главни уредници именују уреднике рубрика, но су расписали јавни конкурс за уредника Културне рубрике. Тако сам, по конкурсу и, потом, одлуци Радничког савета Редакције листа „Јединство“, постављен за уредника рубрике, што никада до тада, а ни потом није учињено ни са једним уредником. Али да сам знао шта ме све очекује прихватањем овог радног места, свакако не бих конкурисао. Јер, потом је Звицер почео готово сваке недеље да сазива састанак новинара Културне рубрике на коме би се новинари исцрпљивали у јаловој дискусији о концепцији и култури, а од уредника, односно мене, тражио некаве анализе рада рубрике као да је реч о пленуму ССРН. Покушавао је да своје јалово политичко искуство пренесе на редакцију.

Једног дана потом позвао ме у свој кабинет и после речи хвале за неке моје објављене текстове, заправо серију

текстова из историографије, која је објављена у листу, рекао ми је:

„Ви сте, Стојановићу, Црногорац!“

„Нисам“ – одговорио сам као из топа. „Ја сам Црнотравац!“

„Читао сам ја, многи Црнотравци воде порекло од Црногораца, који су дошли тамо преко Копаоника“

„Да, многи су се населили преко Копаоника, али моји нису“.

„Знате ли по чему сам још то закључио?“

„По чему?“

„Срби не могу тако храбро писати, као ви. То могу само Црногорци!“

Ова реченица ме је затекла и зачудила. Али истовремено и уверила у његово схватање о двоструком пореклу Црногораца, мада је он прикривено у Црногорце бројио само оне који су блиског порекла са Албанцима, а не са Србима. И ту смо се засвагда разишли, јер сам рекао реченицу која је ставила тачку на наш ближи контакт, а коју је он злоупотребио, преневши је неким новинарима а својим миљеницима у редакцији:

„Пре бих рекао да у себи имам бугарске него ли црногорске крви.“

И, потом је група новинара блиска Звицеру мени иза леђа говорила: „онај Бугарин“, и, наравно, ништа им није одговарало од онога што сам ја радио, као потом ни Звицеру. Та сујетна група окупљала се око новинара у Унутрашњо-политичкој рубрици Анке Цвијановић и Мирка Чупића, покушавајући разним смицалицама да ми напакости, чему нисам придавао већу пажњу. Они су били Звицерови миљеници, подрепашаи, додворачи, а, богме, и јуришници. А сам Звицер је након тога, као директор, учествовао у сазивању састанка новинара Културне рубрике. На једном од тих састанака, Даринка Јеврић је закаснила пола сата. Када је ушла у кабинет Миленка Јевтовића, главног уредника, где су састанци одржавани, још мамурна од претходне ноћи и убледела од пића, рекла је:

„Ја се извињавам. Мени нико није рекао за састанак!“

Звицер је то једва дочекао.

„Зашто јој нисте пренели?“ – питао ме је строго.

„Није моја дужност да јурим новинаре по кафанама

и обавештавам их о њиховим обавезама!“ – овим сам казао и њему и Јеврићки довољно. Јер ни Звицер се није либио да у радно време посети кафану „Стадион“ и на посао се врати пијан, тетурајући се, каткад би успут и повраћао.

Наравно, Даринка Јеврић је имала велики дуг према Звицеру – његовом интервенцијом код Милана Шешлије, ондашњег директора куће, она је од књиговодственог радника у пећкој Шећерани постала цењени новинар „Јединства“. На исти начин су, захваљујући Звицеру, још неки будући новинари примљени у „Јединство“. О томе ми је сведочио и Мираш Мартиновић, један од њих.

Миленко Јевтовић у чијој је канцеларији Звицер сазивао ове састанке је, као и увек ћутао, вавољећи у устима цигарету и мешкољио се, прословивши понеку реч која никако није била у складу с оним о чему се разговарало.

На једном од следећих састанака који су били очити Звицеров хир, уз кафу коју је увек поручивао Миленко Јевтовић (са обавезним „за Звицера у великој шољи“), и не сачекавши да чује мишљења свих новинара о раду и квалитету рубрике, Звицер је заповеднички казао:

„И нећу више у листу да видим текстове Миливоја Марковића и Владимира Цветановића!“

Сада ми је било јасно одакле ветар дува, односно у ком грму лежи зец. Књижевни критичар Миливоје Марковић из Београда у „Јединству“ је за време Јевтовићевог мандата главног и одговорног уредника Издавачке делатности објавио обимну књигу огледа и приказа романа под насловом „Раскршћа романа – југословенски роман 1975 - 1981“ (1982), а потом, кроз пет година, још обимнију „Нова раскршћа романа – југословенски роман 1982-1986“ (1987). У тим бројним освртима и приказима југословенског романа није се осврнуо ни на један роман Петра Сарића, који је био један од уредника у Издавачкој делатности „Јединства“. Наравно, то званично није био повод за пизму коју је Сарић водио према Јевтовићу, али се знало шта се крије иза те нетрпељивости и честих сукоба. Сарић је иначе у Михаилу Звицеру видео велику подршку и чинио му честе посете у виду наводних консултација, поготову наговарајући га да објави своју збирку песама „Варке“. Али ће и он оставити лоше сведочење о овом човеку у својим текстовима објављеним у књизи „И времену се затурио траг: отворена и затворена писма са Косова“

(Вукотић медиа, Београд, 2015), наравно, не именујући га. А то што говори о Звицеру а не именује га, потказујући га у писму Добрици Ћосићу, а себе уздижући, само по себи говори и о Сарићу.

Др Владимир Цветановић, професор на Филозофском факултету у Приштини, тек је био напустио Косово, а с тим и место професора, као и место главног и одговорног уредника часописа „Стремљења“ (које издаје „Јединство“) и одселио се у Београд. У тренду акције на заустављању исељавања Срба и Црногораца с Косова, испало је да је из куће коју је водио Михаило Звицер отишао један доктор наука и професор универзитета. Иако се Звицер трудио да га заустави, најпре молбом, а онда и претњом, Цветановић за то није марио. Сада је Звицер одлучио да му забрани објављивање текстова у листу „Јединство“. Морао сам да му одговорим:

„И када бисте за свакога од њих нашли по тројицу као достојну замену, њихови текстови ће бити објављивани у „Јединству“.

Звицер је скоро поскочио са столице чувши моје речи и почео да објашњава како су обојица недостојни нашег листа, да би, на крају, посегао за највећи аргумент:

„И ја сам професор књижевности, као што сте и ви, Стојановићу, и ја се у књижевну критику ваљда разумем!“

Но, неко од новинара је тада рекао да има обавеза, мора да прати неки састанак, други су додали да ваља писати текстове за сутрашњи број и састанак се завршио тако што је Михаило Звицер, директор „Јединства“, схватио да је то био његов потпуни фијаско. А ја сам тиме трајно учврстио непријатељство са њим. Главни уредник Миленко Јевтовић је све време, као и на претходним састанцима, ћутао, вавољећи запаљену цигарету у устима.

Новинари су изашли, онда сам Јевтовића, пред Звицером, питао:

„Ако сте ви главни и одговорни уредник листа и одговарате пред законом за оно што он објављује, зашто састанак моје рубрике сазива директор коме то није уопште у опису посла? Зашто не сме да закаже састанак Унутрашњо-политичке рубрике? Јесте ли ви заиста главни и одговорни уредник?“

Јевтовић је сагнуо главу, загледао се у папир пред собом, протрљао хемијску оловку прстима, и, после кратке паузе, рекао:

„Више неће!“

Тако је и било. Више се Михаило Звицер није петљао у рад Културне рубрике „Јединства“ која је у односу на остале странице листа била на и те како завидном нивоу.

За време Звицеровог мандата „Јединство“ је своју стару зграду „код главних семафора“ у Приштини успело поново да уновчи код Извршног већа САП Косова за десетак нових станова, које је Звицер, под плаштом одлука Радничког савета НИРО „Јединства“, поделио својим миљеницима, углавном Црногорцима. Ја и супруга, а обоје смо радили у овој кући, тражили смо проширење за једну собу, јер смо нас четворо живели у 39 једнособних квадрата. Нисмо добили, јер се нисмо уклапали у братију коју је Звицер тетовио. Како је то изгледало довољно је навести пример да је двособни стан добио тек дошао помоћник продавца књига Браха Радоњића у књижари „Нолит – Јединство“, наравно Црногорац, бивши учитељ у Муштугшту. Наравно, нисам очекивао да ми директор „Јединства“, пали политичар и антисрбин, омиљени шиптарски кадар Михаило Звицер ишта ваљано учини, још мање помогне да добијем адекватан стан.

Но, исте године будем председник комисије за тестирање приправника са факултетом, која је бројала пет чланова. На тестирању је било петоро кандидата који су годину дана провели радећи као новинари Унутрашњо-политичке рубрике. Након увида у материјал и тестирања, од петоро, комисија је донела једногласну одлуку да троје буду примљени као новинари, а двоје не. Сачинимо извештај, потпишемо и предамо самоуправном органу.

Сутрадан ујутру зове ме Михаило Звицер у свој кабинет.

„Како су могли код вас да прођу овај Едвард Гаши и Биљана Самарџић?“

„Једноставно, били су најбољи на тесту, а и током целе године приправничког стажа! То доказују њихови текстови у листу!“

„А ово двоје што сте оборили, нисте смели! Па знате ли чији су то рођаци?“

„Не знам. Били су тотално слаби. Морали су пасти, За годину дана нису научили ни обичну вест да напишу. Оцењивали смо њихов годишњи рад и рад на тестирању.“

„Не може то тако. Зашто ме нисте питали?“

„Шта да вас питам?“

„Ко треба да положи, а ко не?“

„Мислим да сте погрешили. Комисија оцењује чињенично стање.“

„Поништите тестирање, па поновите!“

„Видите да је одлука комисије једногласна. Значи да сам одлучивао сâм и не могу ја ништа ту да поништавам!“

„Разговараћемо и с осталим члановима комисије, па поновите тестирање“

„То ја нећу урадити. За мене је све било по закону!“ – кажем и кренем ка излазу.

„Размислите!“ – каже Михаило Звицер.

Сутрадан ујутру опет ме зове.

„Добићете проширење, ако ме послушате и поништите одлуку!“

„Откуд вам то сада? Једно с другим немају везе, верујте ми!“

„Кад вам кажем, држите ме за реч. Поништите и поново одржите тест и добијате проширење!“

„Хвала! Ја не тргујем! Ако сте сматрали да мени не треба још једна соба када се одлучивало о становима, да нас четворо може у једнособном стану, откуд сада нађосте да ми треба?“

„Свакако вам треба. Ето могућност вам се указала!“

„Хвала, али ја то тако не радим!“

И још неколико пута ме Михаило Звицер звао и молио да поништим одлуку. Чак рекао је да су се остали чланови комисије сагласили, остаје још само да ја као председник комисије пристанем.

На крају Раднички савет ме је разрешио дужности председника комисије, а за новог изабрао увек правоверну Анку Цвијановић, која је пратила ССРН. Поновили су тестирање и, на крају, једногласно одлучили да она два пала кандидата за новинара положи, а приправници Едвард Гаши и Биљана Самарџић не прођу, заправо остану без посла.

Кроз годину дана добијем позив из приштинског Општинског суда за рочиште поводом одлуке комисије за тестирање новинара приправника. Едвард Гаши и Биљана Самарџић тужили НИРО „Јединство“. Судија из предмета вади папир и вели:

„Је ли ово ваш потпис?“

„Наравно!“

„Јесу ли Едвард Гаши и Биљана Самарџић код вас положили приправнички тест за новинара?“

„Да. Све тамо пише! Тако је како тамо пише!“

„И то једногласно?“ – пита судија.

„Једногласно!“

„У реду. Хвала вам! Толико сте нам требали!“

После две и по године судског процеса „Јединство“ приправницима, које вољом Михаила Звицера није хтело да прими, исплаћује велику суму новца. Правница и несуђени новинар Биљана Самарџић из Лазарева, испод Газиместана, напушта Приштину и с ћерком одлази с Косова. Заувек. Протерао је Михаило Звицер из неких својих ирационалних побуда. Едвард Гаши остаје, и данас ради и живи с породицом у Грачаници као адвокат.

* * *

Тих година, као најбољи новинар „Јединства“, о чему говоре две узастопне годишње награде, да не бих ушао у самоуправне органе, Раднички савет ме, наравно по налогу директора, изабере за председника Дисциплинске комисије целе куће. За неколико месеци дисциплинска комисија „Јединства“ је имала више посла но сви други самоуправни органи. Михаило Звицер је на дисциплинску послао равно осамнаесторо људи. Када је дошла на тапет деветнаеста жртва, у ствари, једна од секретарица Редакције листа Јасминка Влаховић, за неку сасвим безазлену ствар, предмет сам вратио директору да га допуни ваљаним чињеницама, јер оне које је доставио су биле недовољне за разматрање на комисији. Тако је Звицеру стављено до знања да не шиканира људе претњама дисциплинске комисије. У раду ми је помагао бивши првоборац и послератни рударски руководиоца из Обилића, а тада директор предузећа за прикупљање отпада „Сировина“ Гулан.

* * *

Чим је чуо да је његов стари пријатељ постао директор „Јединства“ стари лирски позер са штапом и лулом Јеврем Брковић неизоставно долази у „Јединство“. Дочекују га испред Дома штампе поетске душе Даринка Јеврић и кум Момчило

Одаловић. Упућују се право Мишу Звицеру, на једанаести, који га жељно ишчекује.

Потом се испред кабинета театрално грле, а Невенка, секретарица, која присуствује том величанственом културном догађају, преноси редакцији прве речи чувеног пјесника од тенеће, како је говорио за њега Миодраг Булатовић, Брковића:

„Мишо, да ми чуваш Дару и Моша!“

И после месецима редакција бруји од тих речи као да их је изрекао какав месија или пророк, сви их изговарају чим виде Даринку и Момчила Одаловића! Јер, није шала, сада су они, уз Звицера, под жезлом и Јеврема Брковића, осведоченог пјесника Црногорца, који је једно време певао и на екавском не би ли се умилио београдској књижевној чаршији, још више естаблишменту, па када је видео да од тога нема ништа, покупио је своју орепину и вратио се у Титоград. С њим се потом спрдао и Ратко Делетић, приштински студент и песник, први добитник Награде „Лазар Вучковић“ (1970), коју је поделио са Радославом Златановићем, и у чланку „Јевреме, чучни, у великој си нужди“ објављеном у ревији „Овдје“ у историјским деведесетим годинама прошлога столећа.

* * *

ПОСТРАДАНИЈЕ СПАСЕ ШУТАКОВИЋА ИЛИТИ МИ СМО ПЕСАК ВИ СТЕ ВОДА

Жалили се новинари, као увек што се на нешто жале, на Спасу Шутаковића, возача Призренца, који је возио махничаво и свом „пезејцу“ на косовским друмовима „душу вадио“ гасом „до даске“, престижући много веће и јаче аутомобиле. Но, никада није направио ниједну незгоду. Био је мали а виспрен, и знао много анегдота о политичарима и људима на власти и умео бар једном дневно да отпева песму коју је сам скрипио „Ој, Призрене, царско место“. О њему је било пуно прича у Редакцији, а најзанимљивија је била она како је из Ниша за Приштину комбијем превозио умрлог у мртвачком сандуку. У нишкој „Просвети“ „Јединство“ је штампало своје књиге, пошаљу Спасу да доведе књиге, оде он комбијем за доставу, али како књиге нису биле готове, негде му се потрефи да угоди посао и превезе покојника у мртвачком сандуку до Приштине.

Стрпају ковчег, затворе врата и Спаса крене. Одврне радио до краја, да га слободи у путу пошто је сам, и да гас. Кад мине Прокупље опази да му задња врата на комбију ландарају и лупају. Погледа иза себе, кад нема оног ковчега. И запрапести се! Стане, окрене комби и назад у потрагу за испалим мртвачким сандуком. Недуго, враћајући се наиђе на сандук на сред пута, па и мртваца који је био испао. Покупи га у оној паници, стрпа у сандук и некако увуче опет у комби, па потеря даље добрим гасом, те га потом, у ноћи, допреми на одредиште.

Између осталих, имао је Спаса и проблема са мајсторима сервиса „Бошко Чакић“ у Приштини. Одвезе „пезејца“, остави га да га поправе и, по договору, врати се сутрадан по њега. Ауто срећен цакум-пакум. Кључеви у руке, још да потпише преузимање аута. Но, Спаса неће да стави потпис и истера га из сервиса док не прегледа јесу ли му сви делови на месту. Обележио је он сваки део на ауту, јер мајстори „Бошка Чакића“ умеју да са аутомобила поскидају оригиналне делове и замене их старим. И онда су морали испочетка да враћају делове на ауту, јер их је Спаса Шутаковић надмудрио.

А Шутаковић је био један од најстаријих возача на Косову, штавише, хвалио се да је био и возач Душана Мугоше Дућа, док је био у Покрајинском комитету СКЈ. Познавао је све директоре на Косову, свако место и заселак, и, наравно, умео да, док новинари бораве на задатку, направи и по неколико тура од зелене пијаце до оближњих села, превозећи сељанима, и Албанцима, и Србима, и Турцима, ствари. Говорио је све језике који су се могли чути на Косову.

Звицер није познавао Спасину ћуд, позове га и кад се омалени возач појави на вратима, подвикне на њега, верујући да ће тиме решити читаву ствар с тим својеглавим возачем. То је бар лако. Неће њему возач досољавати у овој кући. Саслушавши Звицерове претње, онако мали, готово патуљаст, Спаса му проксно каже:

„Ако! Али да знате, ми смо песак, ви сте вода! Проћићете и ви!“

„Ко је вода?“, устане Звицер из своје фотеље огромне телесине, као Гаргамел, и устреми се на малог кочоперног возача Спасу Шутаковића!

„Ви директоре! Свима сам до сада видео леђа, па ћу и вама, Боже здравље!“

„Је л тако?“

„Тако!“

„Е, моја нећете!“, одбруси Михаило Звицер и шчепа телефон.

„Невена, зовите ми хитно Радоњу Миловановића!“

Секретарица зове Миловановића, референта за рад и радне односе, и брзо извештава:

„Друже директоре, стиже одмах Миловановић!“

Кад се Радоња Миловановић појавио на вратима, омањи, сјајних очију, мало црвенкастог лица од јутарње капљице, а Звицер њему:

„Овога одмах да пензионишете. Нећу сутра да га видим овде! Он ће мени „Ми смо песак – ви сте вода!“

Па окренувши се Спаси Шутаковићу:

„Слободни сте! Још да вам потпишем решење о престанку радног односа!“

И оде Спаса Шутаковић напречац у пензију, можда је и био зрео, али му је главе дошла узречица „Ми смо песак, ви сте вода“. И потом, немајући шта да ради нађе неко ситно коцкарско друштво, па помало зарати са породицом због тога и брзо оде с овога света. Чини ми се пре Михаила Звизера.

* * *

Наврзне се Михаило Звицер и на Словенца Бранка Верзела, техничког уредника у Издавачкој делатности. Верзелов отац је пре Другог светског рата из Словеније дошао у Обилић рударским послом, ту засновао породицу и ту остао, па се Бранко родио у Обилићу. Као и већина Словенаца, волео је миомирис добре капљице. Повремено је, на моју молбу, илустровао приче у „Јединству“ док сам уређивао Културну рубрику. Но, позове га Звицер око некаквих послова техничке опреме књига и осети да је Верзел мало у заносу добре капљице.

„Ви сте пијани! Као сте се усудили да такви дођете код директора?“

„Звали сте ме, иначе не бих долазио.“

„И пијани дошли?!“

„Нисам пијан, а попио јесам. Код нас је то уобичајено.“

„Код кога вас?“

„Код нас у издавачкој!“

„Ма хајте, молим вас!“

Звицер није схватао да је новинарско-уређивачки посао изискивао и извесну дозу посебне осећајности која се добијала употребом алкохола. Уосталом, без добре атмосфере нема ни доброг рада. Неупућен у послове, рекао је Верзелу:

„Да сте дошли сутра у осам и то трезни!“

„У реду, доћи ћу сутра!“

Сутрадан испред кабинета директора чека Бранко Верзел.

Кад га овај позове, Верзел уђе, Звицеру се учини сумњив,

– Опет сте пили! – почне директор да му држи вакељу, а Верзел му каже:

– Па ми, директоре, радимо од седам!

* * *

Не знам из ког разлога Звицер се једно време био окомио и на лектора-редактора у Унутрашњо-политичкој рубрици Слободанку Миладиновић Стојановић, тако да јој је једном приликом у жару свих претњи, у свом кабинету, рекао: „Како ви можете радити на тако осетљивом послу кад сте потомак четника?“ Слободанку је то коснуло, јер је била посмрче, оца није запамтила, нестао је у вихору Другог светског рата на Косову, а није било никаквих трагова ни индиција да је припадао четничком покрету. Уосталом, на Косову и Метохији готово да и није било четника. Иначе, Спира Миладиновић, како се звао, био је познат приштински домаћин између два рата, у Приштини држао кафану, а у Ајвалији и Орловићу имао велике поседе земље на којима су радили Шиптари. О њему су се међу Србима у Приштини плеле разновразне приче, па и та да у његову кафану Шиптари нису смели да улазе. Првога ко се осмелио убио је на прагу и за то није ни одговарао. Што је већих албанских притисака на Србе на Космету било, то је Спира Миладиновић постајао све већи херој и већи Србин. Слободанка се никада није дотицала те теме, нити је очева судбина посебно интересовала. Бежала је од тога. А када је из Звицерових уста чула оптужбу, написала је представку партијској организацији „Јединства“, иако није била њен члан. Сутрадан, намргођен и разјарен Звицер је позвао: „Како сте ви као нечлан смели да се обратите нашој Партији?!“ – питао је у гнев, као да је тим чином обесветила Савез комуниста. „А ко

ми може забранити да се обратим партијској организацији или било ком органу у кући? Неко мора да ме заштити од ваших неоснованих напада!“ – рекла је она. „И ви сте дужни да ми кажете ко вам је ту лаж о мом оцу рекао!“

Иначе, секретар партијске организације Соња Шћепановић (рођено Саније Абдуљи), у страху, представку је одмах однела директору на руке. У трагању за истином Слободанка је дошла до сазања да је то било масло претходног главног и одговорног уредника Миленка Јевтовића. Да би ствар сасвим рашчистила, да би се заштитила од сличних напада и од самог Михаила Звицера, правоверног партиског члана и бившег покрајинског руководиоца, обратила се секретару Покрајинског комитета СК Косова Томиславу Секулићу, који је умирио речју да од тога нема ништа, да су то све празне приче које немају основа у стварности. И да о томе више не брине. Због сличних насртаја на радне људе Звицера су у овој кући прозвали Гаргамел, а он се потом пред онима на вишим местима бранио како је све то због шећера, да има дијабетес и када му шећер скочи, падне у ватру, а кад падне у ватру искоколи очи и хоће и да уједа.

* * *

Још док је био председник ССРН Косова њему су у госте често журили, хвалећи се успут где иду, уредници Издавачке делатности „Јединства“ Петар Сарић и Радослав Златановић и молили га да им да своју јадну збирчицу песама, стерилну и посну, обећавајући му да ће је они објавити у „Просвети“, „Нолиту“ или БИГЗ-у, где он сâм буде желео. Њихове везе су такве, да за то уопште нема дилеме. Звицер је ипак с разлогом био сумњичав према својим сочињенијима и њиховом уметничком домету. Нема ту полета и ватре коју стихови треба да изнедре, да би пробудили потребна осећања и подигли температуру код читаоца. И потом, када је постао директор „Јединства“, 1982, толико пута су га молили, и обећавали му све што је у њиховој моћи само да им рукопис да. И тако је, сумњичави Мишо Звицер поклекнуо пред њиховим ласкама, али и пред својом сујетом, и онда су они тај рукопис с насловом „Варке“ годинама носили са собом у ташни и нудили га најпре београдској „Просвети“, хвалећи га, и уздижући у небеса Звицеров таленат и хуманизам као човека осећајног,

али је Мирко Милорадовић, директор „Просвете“, одбио из два разлога – слаба стихоклепанија човека који је подједнако одговоран као и Махмут Бакали и компанија за бујање албанског национализма и сепаратизма на Косову и – прогон Срба. О томе ми је и сâм Милорадовић једном причао. А код „Нолита“, поред Милоша Стамболића, гимназијалски заноси Миша Звицера нису имали шансе, као ни у БИГЗ-у. Узалудни је био труд тандема удворица.

Тај широко начитани човек, који је умео о туђим књигама, песмама и приповеткама дуго да збори, који је, кажу, знао „Горски вијенац“ напамет, и уз њега рецитовао „Стражилово“ и Мандићеву „Звездару“ наизуст и још пуно тог песничког бисерја, у својим песмама био је сувопаран и слаб, без инвенције, под препознатљивим утицајима Попе, Десанке Максимовић и других савремених српских песника. Но, имао је колико среће толико и несреће да му посмртно Издавачка делатност „Јединства“, преименована у ИК „Григорије Божовић“, објави 1995. године, графички лепо опремљену књижицу „Недогледи“ с тврдим црним корицама и предговором злог демијурга Мирка Жарића, који се свугде где је могао хвалисао како му је директор Михаило Звицер венчани кум, а што је преда мном Звицерово супруга др Зорица Звицер, лекар, с индигнацијом одрицала. Тако се онај стари и речити наслов „Варке“ прометнуо у „Недогледе“, што је после свега прави наслов за укупно Звицерово животно и духовно ангажовање на овоме свету. Но, било како било, после свих својих животних путештвија, јашући увек у смеру шиптарске матице на Космету, и на шиптарској матрици, Михаило Звицер (1932-1991) је своје име и своју делатност на време уградио у темеље самопрокламоване сепаратистичке државе „Косово“. То сам написао у време док је још био жив у текстовима објављеним у „Књижевној речи“ и „Књижевним новинама“, а то тврдим и данас, двадесет година после бомбардовања Србије од стране НАТО алијансе.

СТРАХ И ТРЕПЕТ

Даринку Јеврић срео сам први пут у пролеће 1973. године на степеништу испред Филозофског факултета у Приштини, излазила је с факултета, била је још с неким, не сећам се с ким, можда с Ратком Делетићем, ту смо се и упознали, рекла ми је да је дошла да се упише. Била је иста онаква као на фотографијама које су неке новине објавиле, пишући о младој талентованој песникињи из Пећи. Истина, мало ми је било чудно – зар не зна да је упис на факултете с јесени. Филозофски у Приштини уписале су још неке доцније моје колеге, пријатељи и писци из редакције „Јединства“, као што је и песник Момчило Мошо Одаловић, али је то изгледа било више форме ради – студирају – да би их „Јединство“ примило за новинаре. Параван за радно место у „Јединству“, али само изабранима. Даринку касније никада нисам срео на факултету, нити је полагала испите. Али је многим то било и довољно за допуну биографије писца – „студирао књижевност на Филозофском факултету у Приштини“. Неки ће написати само „Студирао на Филолошком факултету“ колико да не кажу да су студирали у Приштини, јер то „Филолошки“ неизбежно асоцира на београдски Филолошки факултет. То је, уз неке приштинске писце, користио и Саша Хаџи Танчић, нишки књижевник, који је овде у позним годинама дипломирао, у време када је шеф Катедре за југословенску књижевност и српскохрватски језик био др Слободан Костић. Истина, Филозофски факултет у Приштини се 1989. године поделио на Филозофски и Филолошки, да би 2000. поново били један факултет. Отуда су неки стварно студирали на Филолошком факултету Приштини, но свакако када се каже Филолошки факултет без одреднице града, асоцијација је увек на београдски.

Многи од новинара „Јединства“ и писаца с Косова можда би и завршили факултет, да их већ на првој години књижевности као смрт није чекао Дамњан Дача Петровић, чудан неки професор који је од студената тражио да знају стару српску, односно дубровачку књижевност, како би положили испит. Дача Петровић је многим који су олако схватили студирање књижевности покопао све наде да ће студије икада завршити. (Изнимно, неки су их и завршили, причао ми је у поверењу Слободан Костић деведесетих година,

али тако што им је он као шеф Катедре за српску књижевност уписивао оцену да су положили стару српску књижевност). Но, код Дамњана Петровића никакве интервенције нису помагале, морало се показати знање. Тиме је ширио круг неприступачности око себе као неки тамни ореол. Закопчан и задубљен у неке старе књижурине, поднимивши главу рукама, и у паузама предавања је у свом кабинету непрестано буљио у те списе. Чак му на испитима и није било довољно то да сте прочитали и да познајете „Александриду“ или „Житије св. Симеуна“, дело Пајсија и књижевни рад Григорија Цамблака, или поезију Шишка Менчетића и Гундулићевог „Османа“, он је, као стари археолог, инсистирао да му кажете које је године објављена та књига из које сте учили, ко је издавач, како изгледају њене корице, је ли искрзана, у каквом је стању, још мало па и страницу на којој се који стих налази. Цепидлачио је Дача Петровић и као асистент код др Мирослава Панћића, од кога је брзо, по магистрирању, преузео предмет, али и потом као редовни и уважавани професор. Тако су студенти имали осећај да ће изађу ли да полагају код њега испит бити рендгенски проматрани, поготову бити скенирано њихово слабашно знање из предмета који им се нису баш допадали – од правописа све до историје старе књижевности. Можда је то и било добро, али великом броју оних који су као студенти започели да раде у новинама није одговарало, те им је у биографијама остало „студирали књижевност“, мада Дачу Петровића на првој и другој години нису успели да прекораче. Остао им је као усуд у сећању.

Био сам међу ређим студентима који су код њега добили осмицу на писменом и усменом испиту. У својој генерацији се не сећам да је ико добио више. То је у неку руку код Даче био плафон. А десетка је била права реткост. Чиста лутрија. Таквог студента нисам упознао. У лето 1975. године факултет је расписао конкурс за асистенте на неколико предмета, с обзиром на мој просек на студијама, те универзитетску стипендију коју сам добијао, на катедри за књижевност су на неки начин одредили ко би могао од студената за који предмет да конкурише. Мени је др Владимир Бован, онда шеф катедре, рекао да се обавезно јавим за приморску књижевност, односно Књижевност хуманизма и ренесансе, како се тај предмет водио на факултету. Наравно, више ми је одговарало да будем на савременој књижевности или реализму, али та места су већ

била резервисана за неке друге људе. Доцније се испоставило да је за реализам доведен човек у годинама Владимир Цветановић из Гњилана са њихове Више педагошке школе. До тада сам био објавио двадесетак радова из области савремене књижевности, међу којима и нешто приказа у „Градини“ и „Стремљењима“ у време док је др Вук Филиповић био главни уредник. Вук је, штавише, инсистирао да за „Стремљења“ редовно пишем приказе књига, па и оних које је „Јединство“ објављивало, али објективно. У неколико махова ми је предлагао да не уписујем постдипломске студије, већ да то прескочимо и код њега пријавим докторат. На ту његову солуцију, иако више пута понављану у различитим приликама, нисам озбиљно рачунао. Могло је, наравно, и то, није ме било страх, али је у мени постојала нека запрека загонетне природе, можда је то било везано и за повремена професорова пијанства, те нисам на Вуков предлог озбиљно рачунао. На другој страни, себе сам више видео као писца изворне инспирације и нарације.

Када је на Наставно-научном већу факултета прошао предлог за асистента, мр Дамњан Петровић, као хонорарни предавач Књижевности хуманизма и ренесансе, добио је задужење да за мене сачини извештај, како бих могао да заснујем радни однос. Био је то почетак јесени, али је Дамњан Петровић с писањем извештаја одуговлачио, као да се то њега и најмање није тицало. Мени је обећавао из месеца у месец, док нисам схватио да од посла неће бити ништа ни у наредном летњем семестру, а знао је и да сам ожењен и да имам дете, да нико од нас двоје супружника не ради, узео сам писаћу машину „конзул“ и у три примерка срочио свој протест у коме је главна реченица била да господин Петровић *није достојан* да радимо заједно, те да из револта према његовом одуговлачењу да напише извештај, повлачим своју пријаву на конкурс. Писмо, густо откуцано на једној страници, доставио сам поштом декану Филозофског факултета др Владети Вуковићу, шефу катедре др Вуку Филиповићу и самом Петровићу. У међувремену Филиповић је био постао шеф Катедре за југословенску књижевност и српскохрватски језик. Након тога отишао сам у нишки Војни одсек и тражио да ме одмах пошаљу на служење рока. Њима није било до журбе, рекли су:

„Не жури. Сачекај. Наћи ћемо ти добро место!“ Као да није реч о војсци већ каквом намештењу у служби.

У нади да ће одиста бити неко прикладно место, за месец и по дана добио сам позив за војску – Пешадијска школа резервних официра Билећа – ПШРО. Да се јавим 28. фебруара 1976. године у ВП 3215/15. Баш је било прикладно, заправо добро место, као створено за мене. Био сам сав у револту. Херцеговачки крш, уз то и шест месеци учења и месец дана покретног логоровања од Автовца до Билеће. Постаћу резервни официр, јер то треба нишком Војном одсеку. Била је то касарна у којој су пре њеног претварања у ПШРО били осуђеници по Информбиру. Њихови забетонирани гробови били су изван круга касарне који је био опасан огромним дебелим зидом високим шест метара, који је својевремено подигла Аустро-угарска војска, направивши утврђење. А пре Другог светског рата био је то логор за политичке затворенике. Касарна се звала „Моша Пијаде“, јер је и тај Јеврејин Пијаде, члан КПЈ, ту тамновао, али сам се увек питао каква је то била тамница када је у њој успео да преведе ону књижурину Марксов „Капитал“? Да ли у Билећи или у Сремској Митровици, свеједно, али га је превео, а то без доста времена и добре концентрације није могуће. У затворима тога свакако нема. У тој каменитој просторији, у којој је сада била смештена стража, стајала је месингана плоча на којој је писало да су ту уз Пијада тамновали и народни хероји Коста Стаменковић и Иван Милутиновић. Као ревностан грађанин Југославије, стигао сам дан раније 27. фебруара, и то ондашњим „ћиром“, ускотрачном железницом која је вијугала кршом од Никшића, преко Билеће и Требиња, до Дубровника. Та железница која је била и нека врста херцеговачке атракције, убрзо је укинута. Као да је чекала да мене пребаци из Црне Горе у Херцеговину. У билећкој касарни остао сам све до 30. септембра, а већ 1. октобра, као млад водник стажиста био сам у касарни „Маршал Тито“ у Сарајеву, да би 11. фебруара 1977. одатле био отпуштен као потпоручник. А већ 15. априла, чекала ме је у Нишу војна вежба на Тресибаби. Какве лепе среће!

Средином марта 1977. запутио сам се у Приштину, до професора Вука Филиповића, који се управо лечио од делиријум тременса. Прво што ми је при сусрету, готово с врата, рекао, било је:

„Што си писао оно писмо? Владета Вуковић је њиме данима махао по ходницима факултета и викао: *Ево какви су нам незахвални сџуденџији!*“

А ја Вуку онда кажем:

„Вуче, ја сам све то у Билећи заборавио. Тамо сам се мало калио и учио се стрпљењу. Надам се да сам нешто од животне мудрости напавио по билећком кршу и на Автовачком пољу.“

„Није требало да га шаљеш. Али нека, пријавићеш докторску код мене!“

„Нека, Вуче. Има времена за то.“

Вук је био у неком посталкохолном стању, хрипавог гласа. Сав је дрхтао. Треперио. Исцрпљеног организма. Имао је четрдесет седам година. После неколико недеља пијанства, доктори су му забранили да пије, али је организам и даље тражио своје, па је непрестано од Бебе инсистирао да му каже где је сакрила пиво. А када то није помогло, мени је говорио:

„Иди, Стојановићу, донеси ми две флаше!“

А Беба, његова супруга, видећи ме да сам у недоумици, говорила:

„Немој, Стојановићу! Он више не сме ни кап алкохола да окуси.“

„Вуче, немој од мене то тражити“, казао сам.

Тако сам ја одустајао од одласка у оближњу „Воћареву“ самоуслугу по „пећко пиво“, а Вука је и даље морила жеђ и цело његово тело је дрхтало. Онда је дошао неки лекар са болничарем те су му дали инјекцију и смирио се.

У Приштину сам се вратио на наговор једног сапутника у аутобусу, путујући из Београда за Ниш, иначе Албанца, који је радио у Сувој Реци, а који ми је рекао:

„Видиш, ја сам у општини секретар за друштвене делатности, још нисам ни дипломирао, а ти дипломирани, па нешто чекаш, не знам шта чекаш. На Косову има довољно места да се и ти запослиш“. И тако ја најпре доспех у Гимназију „Иво Лола Рибар“ у Приштини, па потом у „Јединство“ за новинара.

Те 1981. године „Јединство“ је у оквиру Сусрета „Лазар Вучковић“ организовало и књижевне разговоре на тему „Регионално и универзално у књижевности“ на које је увек било занимљивих дискусија. Овог пута говорило се о регионализацији и парцелизацији књижевности, па, наравно, и српске. Неки месец након тога у неком друштву у коме је био и директор „Јединства“ Милан Шешлија повела се била слична расправа, која ме је понукала, те кажем Шешлији:

„А како то, директоре, овде имате један став, а објавили сте књигу у којој се стара књижевност дели на косовску и осталу, конституише се косовска средњовековна књижевност у време када то није могла ни бити. Видите књигу Дамњана Петровића „Стара српска књижевност на Косову“.

„Па што о томе не пишете?“ – рекао је Шешлија.

Било је то време опште парцелизације не само књижевности на Косову и Метохији. Владимир Цветановић је пак објавио неку књигу писаца Косовског Поморавља („Јединство“, 1979), штавише и на томе докторирао, у Сарајеву. А неки од тих писаца су се тек били испилили и започињали свој опус, као Благоје Савић и Слободан Костић. Албанци су гурали неке своје деобе настојећи да Косово дистанцирају од Србије – објављивали своје књиге и антологије косовских писаца, где су укључивали и по неког српског писца, Златановића углавном. Срби су им се само прикачили и упецали се на такав регионални тренд, у ствари њихову осмишљену политику. Књига Дамњана Петровића је у неку руку била најдрастичнија – третирао је неке средњовековне писце као косовске, а они нису били ни само српски, већ су припадали и још неким балканским књижевностима.

Тако сам, охрабрен Шешлијиним речима, још једном прочитао ту невелику књижицу „Стара српска књижевност на Косову“ Дамњана Петровића написао софистициран текст „Чији су наши писци?“, са поднасловом „О неуспелом покушају „заснивања“ косовске феудалне књижевности“, и дао га уреднику Културне рубрике Петру Ђузи, који га је одмах сутрадан, 24. марта 1982. године, објавио. У тексту, између осталог, стоји:

„... Многи писци о којима он (Д. Петровић) расправља припадају подједнако и другим источноевропским књижевностима, многи су само прошли кроз Косово, а већ су „приграбљени“ за „косовске“. Што је најважније, немогуће је парцелисати стару српску књижевност на ову и ону по територијалном принципу, јер јој у суштини то није главна одлика... Да би постојала косовска феудална књижевност она мора да има нека своја сопствена обележја, наравно књижевна, теоретска, етичка и естетска по којима би се разликовала од остале српске феудалне књижевности. Али она тога нема. Стара српска књижевност, ма где да је настала, носи сасвим одређене карактеристике, а по неким од њих се чак наслања на

остале источноевропске феудалне литературе.

И не само због тога, аутор студије „Стара српска књижевност на Косову“ није успео да нам створи слику те замишљене косовске феудалне књижевности. Експеримент ишчашивања појединих писаца и дела из своје матице, чак и оних који носе матицу те литературе, није успео, али он може бити довољна поука свим сличним покушајима затварања науке у уске оквире, у регионализам који једино што може то је да штети литератури и култури, а никако да их уздиже...”

Сутрадан, 25. марта, око осам часова, у „Јединство“, код директора Милана Шешлије, долази не делегација, већ група у којој је већина професора са Катедре за југословенску књижевност и српскохрватски језик Филозофског факултета у Приштини да протестује због објављеног текста и заштити свог колегу Петровића. То ми је било јако смешно – окупила се листом Катедра због једног јако разложног новинског текста. Очекивао сам већ сутрадан реаговање мр Петровића, али оно се појавило у „Јединству“ тек 3. априла с насловом „Зановетања и подметања“. Своју књижицу (73 стране) Петровић је бранио тиме да нигде није рекао како је реч о „косовској феудалној књижевности“, већ о српској феудалној књижевности на Косову, те да у „Повјести хрватске књижевности“ (Загреб, 1974) постоје одељци Сплитски и Шибенски круг, Дубровачки круг, Хрватски круг, Задарски круг „па се нико не усуди да истакне како подела на литерарне средине значи уопштавање целовитости хрватске књижевности“, као да се то да упоредити с оним што је он писао. Али највећи аргумент против мог текста је то што га је писао новинар који не познаје материју. Сутрадан сам уреднику Ђузи предао одговор у коме сам цитирао сва четири места у Петровићевој књизи на којима се дословно помиње „косовска средњовековна књижевност“, као и још неке чињенице које нисам у првобитном тексту навео. Наравно, мој одговор „из виших интереса“ није објављен. Отишао сам код директора Шешлије и рекао му да ћу одговор објавити у НИН-у не буде ли објављен у „Јединству“, јер је и сâм у неку руку био иницијатор да се напише текст „Чији су наши писци?“. Неколико дана узастопно звао ме је Шешлија у своју канцеларију и молио да одговор не објављујем нигде, да ствар са том књижицом легне. Начинио сам се послушним и текст нисам нигде објавио.

Негде у исто време главни уредник часописа „Стремљења“ мр Владимир Цветановић ме среће у Културној рубрици „Јединства“ и обавештава да од тога дана не могу више објављивати своје текстове у овом часопису, па ни песме и приче, јер је тако одлучила Редакција чији је члан и мр Дамњан Петровић. Санкције које су ми увели потрајале су неколико година, до 1984. када је на чело часописа дошао др Владета Вуковић са новом редакцијом. Мислим да сам у то време био једини писац у Југославији коме је неки књижевни часопис забранио објављивање дела. И то само из чињенице да је један његов члан уредништва увређен због текста објављеног у сасвим десетом гласилу.

Прошле су неке године, не сећам се ни како ни када смо Дача Петровић и ја почели поново при сусрету да разговарамо, томе је свакако допринело и моје писање у „Јединству“ и другим новинама везано за Косово и албански сепаратизам. Поготову у науци и култури, храброст која није красила новинарска пера у мом листу. Но, био сам и уредник Културне рубрике, па смо и тако сарађивали. Петровић је докторирао, а и доносио је, везано за разне датуме, пригодне текстове који су објављивани. У међувремену у редакцији „Јединства“ почела је да ради и његова ћерка Јелена, која је завршила општу књижевност у Београду. На улици сам га сретао суботом када иде у трговину, обавезно је куповао флашу „косовске лозе“, ону од 43 одсто алкохола, јер је била питкија од оне јаке од 51 одсто, и која би му тачно потрајала до следеће суботе. Сви Косовци, и Срби и Албанци, пили су ту „лозу“ која је имала свој препознатљив шмек који је вукао на неку опојну траву, а била је свакако и најбоља лозовача у тадашњој држави, као што је она друга половина Косоваца испијала само пећко пиво и ниједно друго.

Но, једног дана, ето Дамњана Петровића сасвим озбиљног до мене у Културну рубрику.

„Дошао сам да ти се извиним, рекао је. О теби сам свашта напричао и окривио те за оно за шта ти ниси био крив. Извини, молим те. Нисам знао. Неко други је покушао да спречи да се моја ћерка запосли у „Јединству“ а била је одличан студент Филолошког.“

За ту причу сам први пут чуо и то од самог Дамњана Петровића. Нити сам чуо да ме је игде и за шта био окривио, а још мање оговарао. Он и Владета Вуковић су поводом 600

година Косовске битке направили избор поезије и тамо су уврстили и моје песме, а да ја за то нисам знао све док књигу нисам добио. „Српску поезију и Бој на Косову 14 – 20 век“ објавило је Књижевно друштво „Раде Драинац“ у Прокупљу, 1989. године, као летњу свеску часописа „Ток“ који су издавали.

И, наравно, када сам одлучио да на Википедију поставим чланке о значајним ствараоцима с Косова и Метохије, међу првима нашао се и др Дамњан Петровић, тада већ изненада преминуо.

У РАЉАМА „ГОЛУБЊАЧЕ“

Имао сам осећај да се од раније знамо, поготову што је Јован Радуловић тада, испред нишке Палате правде, пружајући ми руку, рекао: „Већ смо се упознали у Студентском граду“. Но, да ли тада или сада, 24. фебруара 1975. године, када је силом прилика дошао на главни претрес у Окружном суду у Нишу поводом забране часописа „Градина“ број 12, за 1974. годину, због своје приповетке „Ујакова заоставштина“ коју је објавио главни уредник др Љуба Станојевић, а окружни јавни тужилац Душан Протић је оквалификовао да се у њој „на тенденциозан и злонамеран начин са националистичко-шовинистичких и протетичких позиција износе нетачне и изопачене тврдње о друштвено-политичким приликама у нашој земљи, напада братство и јединство народа Југославије, вређа СКЈ и њен орган „Комунист“ и пропагира четништво, и извргавају руглу представници народне власти“, што изазива узнемирење јавности, за ово сећање није много важно. Јован је још био студент Филолошког факултета у Београду, а ја Филозофског у Приштини (на истој катедри за српскохрватски језик и југословенску књижевност), који је био истурено одељење београдског факултета. И данас чувам тај индекс у коме стоји да је реч о Универзитету у Београду, а Филозофски факултет у Приштини је у настави имао већину београдских професора. Присуствовао сам том суђењу, као и још неки моји пријатељи писци из Ниша, на коме се и директор издавачке установе „Градина“ Видосав Петровић сагласио са тужиоцевом оценом, уосталом као и Издавачки савет и Основна организација СК „Градине“, те је тужилац „попустио“ да се ипак дозволи растурање часописа, али са истргнутим и уништеним страницама приповетке „Ујакова заоставштина“.

Био сам срећне руке да сам тај број часописа добио пре тужиоцеве интервенције, но забрана растурања је помела да часопис дође и у руке песника Радослава Златановића, о чијој сам збирци песама „Горке светлости“ у том броју објавио приказ „Поезија као смисао људске патње“, јер је, и тако осакаћен, часопис био у Нишу просто разграбљен, а ја свој примерак дао неком од пријатеља који је заборавио да га врати.

Но, уочи судске расправе, видео сам тада забринуто лице Јованово. Свакако да он није очекивао да се због његове приче може забранити један часопис, још мање да она може

бити протумачена на начин на који је то учинио нишки јавни тужилац, а потом, понукани његовом јавно обелодањеном оценом у дневним гласилима, исто учинили и Уређивачки одбор установе „Градина“, као и партијска организација ове куће. Вероватно због те трајне забране, приповетку „Ујакова заоставштина“ није уврстио ни у једну своју књигу прича, већ, тек 1995. године, први пут је објављује у књизи „По српској Далмацији“ („Сава Мркаљ“, Топуско) у коју су ушли различити његови текстови – од пригодних говора поводом разних награда које је добијао за своја дела, текстова који су чинили предговор или поговор туђих књига, до случајева које је створило политикантско тумачење његових дела („Голубњача“, „Ујакова заоставштина“), до некролога пријатељима.

Радуловића сам сретао ту и тамо, али ретко, све док нисам 1986. године БИГЗ-у понудио рукопис приповедака „Мртва стража“, у чијој је књижевној редакцији био један од уредника. С пролећа 1987. године позвао ме је у редакцију где су он и Љубиша Јеремић, као уредници прозе, прочитавши мој рукопис, укратко ми саопштили шта би још могло да се у језичком смислу доради, с обзиром на чињеницу да им се допао и да су га уврстили у издавачки план за 1988. годину. Примедбе су биле незнатне и рад није захтевао много труда. Но истога дана, пролазећи поред хотела „Москва“, из ресторана ме позвао Јанко Вујиновић на кафу. Док смо испијали пиће, питао ме да немам можда рукопис, радо би га објавио *исте године* у едицији „Књижевне новине“, истоимене издавачке куће у којој је он уредник. То да рукопис неће чекати, већ бити објављен те исте, 1987. године, ме је понукао, извадио сам „Мртву стражу“ и дао му. После неколико дана, Вујиновић ме је обавестио да рукопис иде, ваља само потписати уговор, што сам кроз недељу дана учинио. Уговор је био одличан, нудио ми је 20 одсто од продајне цене књиге у тиражу од 3.000 примерака. Али, авај, како то увек бива са журбом, Вујиновић „Мртву стражу“ није објавио те године, а за то је изналазио разне изговоре, а ја прекинуо контакт са Јованом Радуловићем и одустао од БИГЗ-а. Потом сам схватио да је „Мртва стража“ Јанку Вујиновићу послужила као одличан извор података о Косову и Метохији како би направио своју књигу документарне прозе коју је с њим започео, доцније је назвавши „Косово је грдно судилиште“, не либећи се нимало да читаве пасусе моје књиге препише или парафразира, чак и не претпостављајући да сам

све те приповетке већ раније објавио у разним часописима и новинама, те да могу у сваком тренутку доказати да је то преузето од мене. Своју „мудрост“ испољио је и на тај начин што је мени дао свој рукопис да га рецензирам када је имао тек осамдесетак страна, што сам и учинио мислећи да је то све, међутим он је потом нарастао на преко 200 страница куцаних на машини. Но, како сам започео причу о Јовану Радуловићу, Јанка Вујиновића остављам за посебну причу.

Тих година сам у „Стремљењима“ уређивао прозу, тако сам и од Јове Радуловића добио приповетку, која је доцније нарасла у новелу „Даље од олтара“. За њу је те 1988. године Радуловић добио Награду „Лазар Вучковић“ за прозу, јер је редакција „Стремљења“ од 1986. године, поред награде за поезију с именом Лазара Вучковића, била установила и награду за прозу. Две награде (за поезију и прозу) додељиване су у периоду од 1986. до 1998. године, да би касније настављено да се додељује само за поезију објављену у часопису „Стремљења“.

Но, како сам одустао од збирке приповедака да буде објављена у БИГЗ-у, ја сам Рајку Петрову Ного дао рукопис песама „Ђавоља школа“. Поезију су уређивали он и Тиодор Росић. Обојица су била сагласна да збирка иде, с тим што сам један број стихова дорадио уз Росићеве сугестије, а од неких песама одустао. И збирка се појавила пре но што сам и сâм очекивао – маја 1988. године, иако је била планирана за наредну годину. И имала је прилично одјека у књижевној јавности. Штавише, била је у најужем избору те године за Награду „Бранко Миљковић“, али, како ми је две деценије потом рекао професор др Мирољуб Стојановић, један од чланова жирија и њен предлагач, због изричитог противљења нишког песника и дугогодишњег главног креатора културне политике у овом граду Добривоја Јевтића, скрајнута је. Но, многе песме из ње нашле су се потом у разним изборима и антологијама, а песма „Како понети манастире“ била је 18 година у Читанци за осми разред основне школе аутора мр Вука Алексића, који је у међувремену преминуо. Наравно да се Радуловићу није свидео овај мој поступак. Једном приликом ми је рекао: „Ми на редакцији правимо план за 1988. годину и Ного помиње твоју књигу песама, а ја кажем: „Није реч о песмама, већ о приповеткама“. За песме нисам ни знао“. У тим речима осетио сам прекор који сам и те како био заслужио.

За празнични новогодишњи број „Јединства“ (31. децембра 1988. и 1. и 2. јануара 1989. године), објавио сам у недељном додатку „Панорама“ разговор са Јованом Радуловићем „Људи на размеђи светова“. Његов одговор на претпоследње питање „Каква је данас судбина Срба у Далматинској Загори и уопште у Хрватској?“ – „Ништа боља него Срба и Црногораца на Косову...“ изазвао је лавину негативних коментара како у новинама, тако и у политичком свету. Уз загребачки „Вјесник“, „Вечерње новости“ из Београда (главни уредник Раде Брајовић) 10. јануара објавиле су коментар, на другој страни, под насловом „Оптужница *йисца-оџрезниџеља*“ из пера Микана Миловановића, у коме се, између осталог, каже:

„... Реч је о тешким националистичким квалификацијама и распиривању националне нетрпељивости уз обилато прозивање руководиоца од којих се тражи да се јаве и демантују га... Објављујући овај разговор „Јединство“ на изванредан начин прихвата ставове писца од којих се за ових десетак дана не оградају, то не чини ни његов издавачки савет, па ни ССРН Косова чији је орган овај лист...“

Уз новинске написе, јавили су се разноразни политичари и политиканти, па и СУБНОР-и Хрватске и Југославије, да се ограда и да познатим арсеналом политичких квалификација награде Радуловића и лист „Јединство“. „Јединство“ је „Вечерњим новостима“ послало одговор на душебрижништво које је у њиховом коментару исказао новинар Микан Миловановић, али га, упркос законским обавезама, нису објавили. Група писаца из Београда, 1. фебруара 1989. године, ставши у одбрану писца Радуловића, у „Књижевним новинама“ објавила је „Отворено писмо Председништву СУБНОР-а Далмације – Сплит“, које су потписали Драгослав Михаиловић, Љубомир Симовић, Живорад Стојковић, Петар Пајић, Милован Витезовић, Славољуб Ђукић, Растислав В. Петровић, Петар Лазић, Драган Танашић и Мило Глигоријевић. У истом броју „Књижевних новина“ Удружење књижевника Србије објавило је иронично-саркастични текст „Credo quia absurdum“, спрдајући се са оптужбама борачке организације Далмације. У броју иза тога у „Књижевним новинама“ и др Душан Иванић је објавио текст у прилогу Радуловићевих тврдњи „Равноправност на гробљу“.

Све време био сам у контакту с Радуловићем који се понајвише плашио да се „Јединство“ не ограда објавље-

ног разговора с њим, што редакцијском колегијуму (чији сам и сâм био члан) и директору и главном и одговорном уреднику Петру Јакшићу није падало на памет. Наравно, „Јединство“ је било и те како изложено притисцима покрајинских политичких моћника да осуди објављивање текста разговора, али је одолело притисцима и није се посуло пепелом.

Почетком деведесетих година, пре но што је почео рат у Хрватској, али се било доброно закувало, Радуловић ме је замолио да у листу на албанском језику „Рилинджа“ неколико пута поновим оглас за продају двособног стана у Загребу, који је поседовала његова пуница, односно ташта. Мислим да је тако и успела да свој стан замени за стан на Новом Београду, у коме је Радуловић потом седео и на миру писао своје књиге након радног времена проведеног у БИГЗ-у. „Знаш да је Радуловић имао два стана“, рекао ми је у то време Радивоје Микић. „Један који је био добио пре но што је почео да ради у кабинету Ивана Стамболића, а други му је доделио Стамболић, не знајући да већ има стан. И онда, једног дана, Стамболић прокљуви све то, па му каже: Јоване, пошто и ја имам два стана, а да нам не би одузели један од њих у овој акцији *Имаш кућу враџи сџан*, ја сам одлучио да један продам и купим викендицу у Гроцкој, а и теби предлажем да купиш ону одмах до моје, пошто је и она на продају. Тако Јован прода један од станова“.

Био сам донекле изненађен када сам у време ратних догађања у Хрватској прочитао да се Јован Радуловић прихватио места министра за спољне послове у Влади САО Крајине на чијем је челу био др Милан Бабић. Чак је и новинар „Јединства“ Никола Бешевић с њим објавио разговор тим поводом. Но, како сам схватио, Радуловић је кратко остао на том месту и повукао се. И сâм је појмио да то није посао за њега, да је он писац, индивидуалац.

Већ сам од новембра 1993. године био у Покрајинском народном позоришту, чије сам име наредне године променио у Народно позориште у Приштини. У сезони 1996/97. млади редитељ Југ Радивојевић је предложио да режира „Голубњачу“ Јована Радуловића. Идеја ми се допала управо због чињенице да представа по овој драми може пружити снажне антиратне поруке, те да буде и снажна опомена оним снагама на Косову и Метохији које прижељкују рат, као и српском народу у Покрајини који је живео у илузији братства и јединства, онако како је то приказано и у „Голубњачи“. Обавестио сам

Радуловића о жељи да играмо његову драму. Није имао ништа против. Допало му се то. Истина, није имао бог зна колико поверења у младог редитеља о коме је до тада врло мало чуо, па ни у ансамбл мог позоришта. Ја сам га колико-толико разуверио причом о успеху неколико претходних представа. Желео сам да се убрзо видимо и договоримо о откупу драме за представу, односно о ауторском хонорару. Радуловић је рекао да неће бити проблема, да не морам журити. Слободно нека почнемо с припремама. Наравно, Југ Радивојевић је био млад и врло експедитиван редитељ – донео ми је прецизан план рада по коме је премијера била предвиђена за месец дана од прве пробе. Направили смо поделу улога и кренуо је с читајућим пробама. Позоришна техника је добила своја задужења и увек их се придржавала, недостајао је само уговор с писцем, па да мирно чекам премијеру. Опет сам инсистирао да се сретнем с Радуловићем око хонорара за текст, јер сам за режију и сценографију с Југом Радивојевићем и Дејаном Пантелићем то био још на почетку утаначио. Јовану се није журило, али ја сам се бојао да не упаднем у замку да до премијере уопште не дође уколико се на време не договоримо око хонорара. Направио сам ауторски уговор, требало је само договорити цифру, уписати је и потписати га.

Најзад, кад је посао око представе „Голубњача“ био на пола пута, када су глумци сишли на сцену, увелико припремали мизансцен, састали смо се у ресторану хотела „Сплендид“, преко пута Старог двора, онда Скупштине града Београда, близу БИГЗ-ове књижаре „Култура“.

И, Радуловић ме изненадио, просто шокирао. Рекао је глатко, као да је полусрушено позориште у Приштини на Рокфелеровој листи приоритета:

„Петнаест хиљада марака.“

Ђутао сам збуњен неко време, па одговорих:

„Знао сам, зато си и одуговлачио с договором! Нема шансе!“

Онда је он увијао нешто како се „Голубњача“ неће често играти, како му је стало до новца и тако даље, а све на неубедљивим и несувислим чињеницама. Ја сам рекао:

„После нас сигурно је нико неће играти! Да ти не образлажем зашто, сам знаш“.

Радуловић је после мучног разговора спустио цену на десет хиљада марака и тврдоглаво инсистирао на томе. Рекао сам:

„Добро. Ја сам човек од ризика. Можемо репертоар направити и без „Голубњаче“. Југ Радивојевић је сјајан редитељ, изгубили смо у времену само две недеље, имамо и резервну варијанту“.

„Колико ти нудиш? – питао је намах.

„Три хиљаде!“

„Не пристајем за три. Најниже – пет хиљада!“

Размишљао сам брзо. Да смо у старту разговарали сигурно не бих пристао за ту суму. Овако смо већ одмакли с представом и била би већа штета да не реализујемо замисао од мог садашњег уступка аутору. И, остало је пет хиљада. Потписали смо припремљени уговор у који је убачена висина хонорара пет хиљада. И кад сам се вратио у Приштину – сума је исплаћена одједном. Нисам чекао премијеру.

Моје искуство с писцима драма око хонорара је различито. С оним највећим је куд и камо било једноставније. Хтео сам да играмо „Сабирни центар“ Душана Ковачевића. Театролози који су га лично познавали рекли су ми да нема сврхе разговарати, „јер ће зацепити нешто што Позориште у Приштини није у стању да плати“, а испало је обратно. Договор с Ковачевићем није трајао ни пет минута.

„Дајем вам ауторско право за једну слику коју ће ми насликати ваш сценограф“, рекао је Ковачевић.

„Може ли да ја вама уплатим извесну суму, па да сами купите слику која ће вам се допасти? Не знам колико би вам се допала слика мог сценографа“, казао сам.

„Може!“, рекао је Душан Ковачевић.

Готово прсликан разговор био је и са писцем Љубомиром Симовићем за ауторско право „Чуда у Шаргану“, које смо потом играли. Са Сенишом Ковачевићем око „Српске драме“, 1995. године, није било дилеме. Договор је био једноставан телефоном, као и ови претходни – добио је онолико колико и редитељ Брадић за режију представе. Но, када је представа изведена преко 80 пута, рекао ми је:

„Да сам знао да ће оволико пута бити играна, другачији бисмо уговор склопили. Рекао си имаће највише тридесетак реприза, а она је то давно премашила“.

„А зар се не радујеш доброј представи и наградама које је на фестивалима добила, па и ти заједно с представом?“

„Јесте, али је превазишла очекивања.“

Та представа „Српске драме“, у режији Небојше Брадића, играна је од пролећа 1995. све до изгона Српске драме Народног позоришта у Приштини с Косова и Метохије јуна 1999. године. Последњи пут на отвореном, на пропланку, на месту Превара, изнад Подујева, 1998. године, у септембру, када је откривен и монументални споменик српском војнику вајара Зорана Каралејића. Тиме је општина Подујево обележила свој дан. А ја сам се све време те свечане манифестације питао: „Чему све то, па и тај огромни споменик, зар не виде да ће ускоро планути рат, а онда ће и тај споменик, у који је сиромашна подујевска општина уложила сто хиљада марака, отићи дођавола“. Јер, од Подујева до Приштине, на стотинак метара изнад асфалтног пута видео се венац ровова и траншеја УЧК и видели су се наоружани терористи како навирују, па и отворено, не кријући се, шетају. А држава Србија је показивала млакушну вољу да се реши албанског тероризма. Као да га је сама подгрејавала и искушавала. Иначе, „Српска драма“ је била најнаграђиванија представа овог позоришта и ансамбла Српске драме у њему од оснивања 1948. године – освојила је 15 награда и учествовала на највећем броју фестивала.

Уочи премијере позвао сам Јована Радуловића да буде неколико дана гост позоришта и присуствује претпремијери, а потом и премијери, која је била заказана за 28. фебруар, а, ако жели, и првој репризи представе „Голубњача“. Није био расположен да дође, чак се и нећкао, али је, на крају, пристао. Допутовао је пословним аутобусом у Приштину 27. фебруара 1997. године, сместио се у Хотелу „Гранд“ и с вечери је већ био код мене у канцеларији, причали смо, а онда је дошао и редитељ Југ Радивојевић. Први пут су се упознали. Био је ту и Слободан Крстић, новинар „Народних новина“ и театролог из Ниша са својим фоторепортером који је на фотографији овековечио нас четворицу.

„Баш сам радознао да видим како сте решили копање густијерне, оне експлозије... „ рекао је Југу.

Југ се смешкао загонетно.

„Видећете“, рекао је.

Још нека питања везана за представу имао је Радуловић. Нисам желео ништа да кажем пре но што с м види како је постављена драма, нисам рекао ни да је доста текста штриховано, ни да су поједине сцене избачене, па и та са копањем густијерне. Времена су се променила од

првог постављања „Голубњаче“ у Новом Саду, па и након крагујевачког извођења. Једноставно, више није било ни актуелно бацање овна у јаму голубинку. А с тим смо у почетку, на сцени, имали баш проблема. Најпре, по редитељевој замисли набављен је ован. Прави правцати ован виторог. Снажан, кочоперан. Извели су га на сцену, покушали су глумци да га уклопе у неки мизансцен, за њим је ишла чистачица Ђуља да метлом и ђубравником сакупуља брабоњке... То све ми је изгледало јако смешно. Неприлично позоришту. Очигледно ован није имао позоришног искуства, а ни дара за сценски наступ. Био је снажан и нису могли с њим да се изборе ни глумци, ни редитељ, ни реквизитери, а, богме, ни чистачица Ђуља. Ишао је тамо куд је желео, а не куда је покушавао да га усмери и поведе глумац Игор Дамњановић, уз свесрдну помоћ декоратера Агима Сулејманија.

„Шта ћемо?“, питао је редитељ, гледајући ме.

„Одустаните од марвинчета!“, рекао сам.

„Имам решење, али се још колебам“, рекао је Југ, „да у јаму баце дечака“.

„После свих погрома ових година, то и не би била прејака сцена“, казао сам.

Тако је и та сцена из „Голубњаче“ промењена и, доцније, на публику деловала и те како снажно, шокантно.

„А шта да радимо, управниче, с овном? Ја да га водим на пијацу и продајем не умет, да га вратим немам шансе, а и није баш на месту да се њиме бавим“, питао је набављач Халит Халити.

„Ја бих га узео, управниче, али, ако може, у три рате“, рекао је билетар Бећир Бећири, ваљда знајући колико га је Халити платио власнику.

Тако је и било. А било је ту и других проблема. Још на почетку дошао је шеф технике Мухамедин Шулемаја, звани Дин, и казао:

„Управниче, сценограф тражи да дотерамо пет кубика шљунка на сцену, то ће нам упропастити сцену.“

„Шта ће му толики шљунак?“

„Хоће брдо!“

Дошли су потом редитељ Југ и сценограф Дејан Пантелић.

„Мењајте то“, рекао сам. „Како знате. Снађите се. Ти си сценограф – смисли нешто прикладно за сцену. Не же-

лим да жртвујем целу сцену због песка и шљунка!“ био сам категоричан.

„Али то ће бити на најлону!“ каже некако помирљиво Пантелић. Увек је био миран и сталожен у сваком разговору.

„Нећу уопште песак да уносим у позориште!“

И, у договору с инжењером Мухамедином Шуљемајом нађено је одлично решење без песка и шљунка. Декоратери су то већ искаширали отвор јаме у брду. Народно позориште у Приштини имало је сјајну технику и у њој мајсторе од сваког заната. Већином су то били Албанци заљубљеници у позоришну магију. На сваком нашем гостовању у другим позориштима у Србији добијали су похвале за професионалност и рад.

Оставио сам самог Јована Радуловића да гледа представу у сали препуној публике. Нисам желео да му сметам, нити да за време представе гледам његово реаговање. Представу сам ионако гледао док се спремала. Радња је текла брзо уз ушнирану музику грчког композитора Вангелиса. Све је било набијено емоцијама. Напетост је зрачила из сваке сцене и временом расла. Публика је снажно доживљавала сцене и, на крају, френетично поздравила глумце аплаузом. Јована и Југа сам дочекао у канцеларији. Ја растерећен свих брига, јер се и с публиком видело да ће то бити добра представа. Јован је ушао некако скрушено, ћутао је. Као да се вратио с Боја на Косову без једне руке. Очигледно није било то оно што је он очекивао. Он се надао вероватно да ће то бити нека копија Мијачеве режије из Новог Сада. А ово је била једна сасвим нова метафора, поетска, импулсивна, снажна. На моменте делирична. Ћутао је. Седео.

„Много је воде прошло од прве *Голубњаче*“, рекао сам. „Петнаест година. Сада је посве друго време за нова и другачија читања. Ово је наша *Голубњача* после *Олује* и изгона Срба из Хрватске...“

„Ја не препознајем свој текст“, рекао је Радуловић. „Многих сцена нема...“

И опет ћутање. Ћутао је и редитељ Југ Радивојевић. Ја сам казао:

„Мени се представа допада. Једино оваква каква је после свих погрома и твојих Срба из Далмације може имати оправдање. Било би смешно сада копати у представи густијерне или бацати овна у јаму, а и неке друге мање важне сцене које

су време и догађаји превазишли“.

„То је то!“, рекао је Југ. „То је моје читање *Голубњаче* данас. И публика ју је од првих тренутака примила отворена срца све до последње сцене, осетивши на крају катарзу.“

Потом се сећам само дугог Јовановог ћутања, као да пребире по својим речима у драми, сабира шта је нестало од његовог текста и његове визије. Чини ми се да је поменуо неке штрихове, који му се нису допали. Изгледало ми је као да не познаје рад на позоришној представи. Као да мисли да је све оно што је написано у драми за представу неприкосновено. Увек сам имао осећај за добру представу и током припрема бих реаговао уколико би ми се учинило да нешто не штима, не иде како треба. И Слободан Крстић је био задовољан оним што је видео на сцени, казао је понешто о томе, али уздржано, као да се бојао да Јована у његовом ћутању не повреди. Или је и за њега ово било изненађење? Придружио нам се и сценограф Дејан Пантелић. Ваља рећи да је костиме била осмислила Самка Фери, костимографкиња која је радила у Албанској драми и која се није либила да испомаже и у Српској. Потом сам их повео на вечеру у ресторан „Ризница“, недалеко од позоришта, па се разишли у очекивању сутрашњег дана када је требало да се одржи премијера.

Недуго пошто сам сутрадан, 28. фебруара, дошао на посао, звао је неко од новинара „Јединства“, чини ми се Рајко Росић, да, баш он, и питао:

„Зашто је Јован Радуловић јутрос побегао за Београд?“

„Зар је побегао? О томе ништа не знам. Требало би да буде на премијери“, казао сам му.

„Сигурно неће бити. Побегао је, и одрекао се представе“, ликовao је новинар из не знам ког разлога.

Очигледно, знао је више од мене о плановима и кретању Јована Радуловића. А и поранио је добрано. Не долази он баш тако рано на посао, знам, био сам му више година уредник у „Јединству“.

„О томе би свакако најпре мене обавестио“, рекао сам му.

Још је неко од новинара дописника београдских листова звао да потврди да ли се Јован Радуловић заиста одрекао представе „Голубњача“ након што је видео претпремијеру. Нисам могао ништа да им одговорим, јер се Радуловић мени није јавио. Испало је да је отишао ненајављено, некако мучки,

иза леђа, као да не познаје злуради менталитет провинције, поготову њених новинара жељних приземних приштинских сензација. На крају, ред је било да ме је како-тако обавестио. Овако сам стекао утисак да је пре о свом одласку бринуо да обавести новинаре и неке своје пријатеље у Приштини, но позориште које игра његову представу. Притом сам веровао и да смо пријатељи.

Томе се нисам ни у сну надао. Но, шта је – ту је! Ваља се и с тим изборити. Живот иде даље и морамо га бити достојни. Не предајемо се.

Рекао сам секретарици да га потражи, јер је тај пословни аутобус из Приштине за Београд, који полази у пет часова ујутру испред Гранд хотела, већ стигао у Београд у пола десет. Али није га било. Јован се није јављао. А знали смо да је стигао. Ионако смо навикли на разне ујдурме, подметања, пакости у овој косовској оријенталној касаби, где се много шта ради тајно, закулисно, испод жита. Одрасли смо уз то на косовском простору. А Јован је, изгледа, чинило ми се тада, навикао на тетешење, а овде га нисмо тетешили. Примили смо га гостољубиво у сваком погледу, али представа је дело нашег ансамбла, дао нам је за не мале паре ауторско право. Тај Радуловићев бег одразио се и на приказ представе који је у „Јединству“, 3. марта 1997. године, под насловом „Ружни, прљави, зли“, објавио управо исти онај Рајко Росић, који је онда ликовео због наводног Радуловићевог протестног одласка, а који је пре доласка у лист „Јединство“ годину дана статирао на овој сцени да би схватио да ипак није за ту врсту уметности и то му је, ето, била прилика да се сада исказе. Човек би једноставно рекао: Освети.

По премијери, која је имала изванредни пријем код публике, као ретко која представа, можда само „Српска драма“ овог ансамбла, сутрадан из РТС-а зове лично Јован Ристић Рица, редитељ и уредник, можда је тада био и директор неког од телевизијских програма, углавном моћан човек, и каже:

„Увек сте нас звали на премијеру, а овога пута нисте. Зашто? Када имате прву репризу „Голубњаче“, хоћемо да је погледамо?“

Наравно да их нисмо никада звали на премијеру, али можда је то уходани начин Рицове комуникације подилажењем, јер био је он неки важан фактор у ЈУЛ-у, а изгледа и на Другом програму РТС-а, почим су за

репризу „Голубњаче“ испред позоришта стигла три велика црна „аудија“. Пре тога су били у Телевизији Приштина код Миладина Јовића, директора и страначког колеге, а мене позвали на ручак у хотел „Парк“ у близини позоришта, који је у граду био познат по томе што се тамо окупљао свет који се бавио бизнисом, удбаши и полицајци, разни светски шпијуни и обавештајци, а посебно анимир даме из Украјине. Власник му је био Бата Николић, који ће га после, након 1999. године, продати Албанцу, и на периферији Грачанице саградити леп хотел од мермера са изванредним етно-рестораном „Улпијана“.

Ако смо, уз послужени виски, у мојој канцеларији пре прве репризе „Голубњаче“ причали, након завршетка представе и петнаестоминутног френетичног аплауза публике, ћутали смо. Наши гости са РТС-а ником поникоше. Друштво Јована Ристића Рице је ћутало, ћутао сам и ја, али и редитељ Југ Радивојевић, који је још био у Приштини. Само је директор Телевизије Војводина Милорад Црњанин (1948-2018) устао и честитао на представи. Рекао је:

„Браво! Честитам! Одлична представа! Мени се јако допала!“

То је у неку руку био и знак да наши гости пођу. Њихов долазак је на свој начин запечатио судбину „Голубњаче“ на предстојећим позоришним фестивалима, где јој је онда свакако било место. Већ маја с њом смо се појавили на Сусретима „Јоаким Вујић“ у Зајечару. Не бих рекао да је прошла скромно. Жири, коме је председавао Милосав Буца Мирковић, поклоник СПС-а и ЈУЛ-а, скојевски послушник и неизбежни дегустатор белог вина, имао је задатак да је колико може игнорише и онемогући, но није у томе до краја успео. Можда и није хтео, као позоришном човеку, рекао бих, није му се дало – ко ће га знати. Доделио је главну глумачку награду Мирваду Курићу, који је играо епизодну улогу Учитеља, али је зато жири града домаћина Зајечара, коме је председавао сада покојни професор Бошко Димитријевић (1957-2014), испоштовао одушевљење публике и четири награде доделио „Голубњачи“ – за најбољу режију Југу Радивојевићу и за улоге Игору Дамњановићу, Аиди Кожар и Николи Марковићу. Све представе током фестивала репортажна кола РТС-а су снимала. Тражили су дозволу и одобрио сам да сниме и нашу „Голубњачу“.

Представу сам пријавио и селекцији за „Стеријино позорје“ у Новом Саду. Селектор Даринка Николић рекла ми

је да нема времена да долази у Приштину (Приштина је свима била прилично далеко), но ако буде гостовала у Београду, радо ће доћи да је погледа. Тако сам утаначио наше гостовање у Југословенском драмском позоришту, 20. априла, што је уједно била и прилика да представу погледају и београдски позоришни критичари. Обавестио сам и неке своје пријатеље, а посебно аутора драме Јована Радуловића. Тога дана падала је нека досадна киша, као да је била наручена да нас дочека и испрати. Позоришна сала је била пуна, а представа је одиграна као и на нашој сцени у Приштини, што ће рећи одлично. Публика ју је прихватила од првих акорда пристизања воза у станицу на книнском Косову. Селекторку „Стеријиног позорја“ нисам срео, а ни многе позване пријатеље, па ни писца Јована Радуловића. Но, после неколико дана, у „Политици“ се, 24. априла, појавио одличан приказ представе из пера њиховог сталног критичара Ивана Меденице – „Српска *Vest sajd stori*“. Он је на најбољи начин потврдио наше уверење о квалитету представе. О њој је нешто раније писао и позоришни критичар Слободан Крстић у нишким „Народним новинама“ („Шта су Срби у Крајини“, 8. марта), те драматург и критичар Милутин Мишић, у „Борби“, „Голубњача – петнаест година касније“, 11. марта. А у пропратном каталогу „Стеријиног позорја“, неку недељу потом, Даринка Николић је записала и ову реченицу: „Жао ми је што нисам могла да доведем и представу „Голубњача“ из Приштине“. Наравно, била нам је то још једна потврда да је нашу представу за све позоришне фестивале сатанизовао Јован Ристић Рица, тада неприкосновени културтрегер ЈУЛ-а и РТС-а. Но, без обзира на све, представа је имала свој пуни живот и одлично је кореспондирала с публиком ма где била играна – на Косову и Метохији или у градовима Србије.

„Голубњача“ је била опомена за све потоње голубњаче на Косову и Метохији које су се догодиле. То је публика добро схватала. Била је опомена и за бомбардовање које нам је за две године стигло као „милосрдни анђео“.

А онда, негде при крају те 1997. године, из РТС-а зове уредница драмског програма Драгана Бошковић и каже:

„Завршили смо с монтажом „Голубњаче“. Приказали би смо је следеће недеље. Треба нам само ваша дозвола.“

„Дозволу имате, као што сам рекао и онда у Зајечару кад сте је снимали“.

„То да, али треба нам и дозвола аутора драме Јована Радуловића. Видите с њим, па да снимак пустимо у етар.“

Нисам имао осећај да ће бити око тога проблема. Позвао сам Јована Радуловића и рекао му о чему се ради, и да је нама, то јест Народном позоришту у Приштини, стало да представу виде гледаоци РТС-а, јер представа то заслужује. Заслужује много шири аудиторијум него што јој то омогућује позориште, поготову приштинско позориште. Уз то и није чест случај да се приштинске представе емитују на РТС-у. Но, Радуловић је рекао да без хонорара он не пристаје. Штавише, тврдио је гневно да га РТС упорно игнорише, да ништа његово не поставља итд. Моја убеђивања, моји адути нису помогли. Рекао сам:

„Ако ниси свестан шта чиниш, остани при своме, а на РТС-у су били и твоје серије, и филмови, и телевизијске драме – „Браћа по матери“ и друге ствари“.

Остао је упоран. Гневан. Тврдоглав. Преко Српске драме из Приштине покушавао је да ратује са Телевизијом Београд, као да је све у новцу и пустом хонорару. Можда сам могао на неки други начин да решим ту ситуацију – да му Позориште плати хонорар за емитовање, али то ми онда није пало напамет, а и да јесте, вероватно бих одустао од такве идеје. Уместо да помогне, и овог пута нам је направио штету и не само нама на Косову и Метохији, већ и српској култури уопште.

Јавио сам Драгани Бошковић да Радуловић не да дозволу да се наша представа „Голубњача“ појави на телевизији и захвалио јој на уложеном труду. Било јој је јако жао, јер ни њима убеђивање писца није успело, зато су се и обратили мени. Опет је Радуловић због својих себичних жеља нанео штету Српској драми Народног позоришта у Приштини, у време када је то био респектабилан ансамбл међу позориштима Србије јужно од Саве и Дунава. Други писци драма ако се нису трудили да нам помогну, нису нам ни затварали врата која је представа по њиховом предлошку отварала.

Последњи пут Јована Радуловића видео сам на представљању моје књиге приповедака „Христови сведоци“ („Филип Вишњић“, 2001), у Библиотеци града Београда, чији је он онда био директор, касне јесени 2001. године. У сали на спрату, са малим бројем посетилаца, углавном људи с Косова и Метохије, о књизи, која је сликала људске судбине Срба у време

и након бомбардовања 1999. године, говорили су књижевни критичари и професори – аутор поговора Радивоје Микић и Александар Јовановић. Јасно ми је било да се Библиотека није потрудила да промоцију изрекламира како то они уобичајено чине. Но, ни промоције више нису имале оно духовно и културно значење и саборност које су раније носиле, а и интересовање за тему Косова и Метохије је, после „милосрдног анђела“ и изгона Срба, спласнуло у српском народу.

Дуго се потом нисам био чуо с њим, мада сам ту и тамо у новинама, поводом његових књига, прочитао да је у пензији, а онда сам га, 2017. године позвао телефоном. Јавио се Јован и рекао ми да је имао тешких здравствених проблема, да му је пресађена коштана срж у Италији и да сваког месеца одлази на контролу, те да је за сада све у реду. Због здравља је морао да прода један стан. А онда ме је питао нешто због чега сам се скаменио и зазебао за њега.

„Због чега ме зовеш? Да ми не доносиш неке паре?“

„Откуд ти то сада?“, питао сам га збуњен.

„Радиш у позоришту. Могли би играти мог „Учитеља Доситеја“ или „Бору“.

„Сада сам ти ја далеко од позоришта. У пензији“, рекао сам.

„Нема везе, имаш утицаја. Могли би играти нешто моје“.

И данас сам зачуђен тим његовим питањем. Прошавши кроз све оно кроз шта је прошао као човек и књижевник, борећи се за своје здравље с најтежом болешћу, зар није ништа научио од живота, питао сам се.

А онда ме је изненадила његова смрт 7. марта 2018. године. Једино што сам могао да учиним за њега сада је да на Википедији, у члану о њему, поставим његову фотографију, јер је није било.

РАДОСЛАВ З БЕСНУ КОБИЛУ

Упамтио сам први сусрет с Радославом Златановићем у улици Маршала Тита, испред редакције „Јединства“, у лепу осунчану јесен, 1969. године, када су факултети на Универзитету у Београду почели да раде, па и њихова истурена одељења у Приштини. Имао је на себи фармерице и сако од браон сомота, из чијег је десног џепа вирила пресавијена „Политика“ са познатим заглављем, а из левог плава „Рилиндја“. И дуго година потом увек је у џеповима сакоа, као с каквом легитимацијом, имао ове две новине са видљивим заглављима, и када је журио на посао и када је свраћао у редакцијски бифе, све до средине осамдесетих година. Новине су говориле о његовој привржености, правоверности и братству и јединству о којима је не ретко певао и сневао, помињући и кафану „Три шешира“ која је нешто касније подигнута, преко пута Радио Приштине. Дуго година Златановић је волео то братство и јединство, демонстрирајући га и својом читалачком пасионираношћу, идући све дотле да је у забитој касаби Зјуму, иза Призрена, где су се одржавали песнички сусрети названи по католичком свештенику „Штефан Ђечови“ уместо официјелног водитеља сам покушавао да на албанском води манифестацију, уз велико увеселеније албанских колега, а посебно Фрока Кристаја, новинара и песника из Зјума, који је радио у „Рилиндји“, а од кога сам ове приче не једном слушао. Иначе Ђечови је био католички фратар рођен у том месту и писао стихове.

И, чудновато, имао сам осећај да Златановића одувек знам, просто од детињства. Да те његове песме и теме, те стихове однекуд од давнина знам и да су ми јако блиски. Волео је да се претвара да је сâм по крви и месу, по рођењу и нахођењу, чист Косовац, ако таквих уопште има, тврдећи да је рођен у Мучиврцу, Мучиворцу или сличним местима, код Косовске Каменице, а после се испоставило да је он свом својом душом Моравац и то из Полома код Владичиног Хана. Истина, кроз Косовско Поморавље тече Биначка Морава, па је можда и од ње мало закачио, те се Моравом задојио и почесто умивао. Е, то је оно што сам ја осетио као блискост. Потом му је, након бомбардовања 1999, уместо „братства и јединства“ у приштинској кафани „Три шешира“, у којој се љубе и грле и једни другима наручују пиво Срби, Шиптари,

Турци и Азербејџанци (парафраза његових стихова), омилела Бесна Кобила, планина преко пута мог чемерног Чемерника и Власине. Па, иако је његово село Полом уз саму Јужну Мораву, на алувијалној равни и ниском побрђу, он је, онако витешки, желео да и тад гледа с висине, па је себи као прирепак додавао „Радослав з Бесну Кобилу“, премда никада није био на тој бесној скрколији. Тако је у свој живот уносио поетске и лирске чињенице, блажећи ону исконску тугу коју је обзнанио још првим стиховима објављеним у „Јединству“ и „Стремљењима“ док је још као призренски школарац похађао учитељску школу – „Гордана, Морава и ја“.

Златановић је озбиљно схватао то политички прокламовано косовско „братство и јединство“ и тако се и понашао. Све песнике је осећао браћом, било на ком језику да су писали, наравно, мање на српском, а више на осталим, поготову је за песникиње имао истанчан слух и осећај блискости. Многима се трудио и да помогне, поготову ако су косовске крви. Као и Вук Филиповић, и он је у „Јединству“, као уредник културне рубрике, а и као члан редакције часописа „Стремљења“ однеговао читаву једну генерацију студената песника, који су од његових хонорара, што су се одмах исплаћивали на руке, могли да плате не само студентску мензу у Приштини, већ и да се покаткад запију и забораве у станичним косовопољским бифеима, у „Рибљем ресторану“ у Приштини или у кафани „Три шешира“ и још купе понеку важну нову књигу стихова у „Просветиној“ књижари у центру старе приштевачке касаве или, доцније, у Салону „Јединства“ код Ибрахима Браха Радончића. Сећам се када је Благоје Савић дошао до „Певача доњих светова“ Станоја Макрагића и, одушевљен, потом исписао читаву свеску песама о оцу, под Макрагићевим песничким жезлом, а Светислав Влаховић, коме је, уз Миљковића, не кријући нимало, узор био Слободан Ракитић, па када је Ракитић прешао на слободан стих и Влаховић је, за њим, написао књигу-две у слободном стиху и објавио у „Јединству“. Но, убрзо је увидео да му тај самар не лежи, те се вратио рими и, временом, колико-толико ослободио Ракитићевог узора и утицаја.

Преводио је Златановић и с албанског, али и са енглеског, каткад и с македонског, када би која песничка лепотица Аморовом стрелом озледила његову рањиву душевну ауру. Но, оно што сам и брзо уочио, што посебно

говори о Златановићевој надарености и таленту, је чињеница да су његови преводи појединих шиптарских песама и прича увелико надмашивали оригинал. Откуда ми то? Па, једноставно, у трагању за њиховим песмама после Златановићевих превода, схватио сам да су те песме биле куд и камо испод нивоа осредњости у преводу других песника, па и самих Есада и Хасана Мекулија. Златановић им је, дакле, удахњивао од свог песничког талента и свог осећаја света, своје побратимство са свемиром, и преводио је само оно што се њему у једном понесеном тренутку допадало, што га је негде неком сликом узнело и узбудило, а никако све од реда. Још мање целе циклусе или књиге. Тако да у његовом опусу постоји само једна целовита преведена књига, а то је енглеског песника Стива Спендера „Куцати и ући“, коју је превео после године проведене у Лондону на студијском боравку, као до тада једини српски писац кога је Заједница културе Косова удостојила студијског боравка, док је Албанце слала капом и шаком, па је тако једном на студијски боравак из виолине отишао човек који виолину и није знао да свира. Али, посрећило му се.

А постоји и још нешто што одаје величину тог нереализованог талента, талената за кратку причу. Поетски надахнут, још као студент и новинар написао је неколико занимљивих прича. Па и касније. На то су га свакако понукали конкурси за прозу и репортажу које је „Јединство“ почело још 1953. године да објављује, када је редакцију преузео Радоња Радоњић, из Косовске Митровице. На тим анонимним конкурсима, по неком ирационалном правилу, прва награда није додељивана, вероватно је у то време била резервисана за Андрића и, пре, за Крлежу, али су другу најчешће добијали Лазар Вучковић, Радослав Златановић или Божидар Милидраговић, док је трећу добијао Вук Филиповић. Златановић и Вучковић су били успешнији као писци кратких прича и репортажа од Филиповића, који се озбиљније бавио прозом, објавивши два романа. То доста говори. Отуда и мој осећај да је Златановић потом био исувише лењ или се задовољавао што је у сфери поезије међу водећим песницима на Космету, мада су пре њега своје књиге објавили нешто старији песници – Раде М. Николић и Владета Вуковић. Николић, још на студијама у Београду, 1951. а потом и 1958. године.

У „Просветиној“ књижари у улици које више нема, а звала се једно време и Улица Александра Ранковића, у центру касабе, која је водила ка „Рибљем ресторану“ и главној Пошти, куповао сам редовно часопис „Књижевност“ и у једном броју појаве се песме Радослава Златановића а међу њима једна која ми и данас представља Златановића као правог песника, песма у којој се као у каквој шуми крије тајанство духа и самог смисла живота. Златановић је ту песму више пута потом прерађивао и дорађивао, мењао, онако како он то често ради са својим песмама, квариио и опет враћао на старо, али је у њој сачувао онај амалгам који га је најбоље представио као истинског песника, а који ме је првотнo понео и одушевио. Много више но песме које је објављивао у „Стремљењима“. Песму „Велика недеља“, посветио је брату Зорану.

*„Изишав из шуме сели смо хлеб да једемо
Ойрали смо на дрзину руке на извору
А ја сам био болесниан
Браћие мој,
Далеко од шееде, твоје жене и твоје деце*

*Најстарији рече да ђевамо
И ђевали смо ту, на ђочетку шуме
Била је велика недеља
Звери су стале и слушале нас
Нејознајие жене ђриближавале се уилашено
Хлеб нам носиле на белим рукама*

*А ђоведа су наша јако рикала
И окретала се као ђуди
За домовима и шћалама које заувек остћависмо*

*Ойрали смо руке и сели хлеб да једемо
А ја сам био још млад
Зоране, браћие мој рођени,
Никад се не зна колика је шума
Далеко од шееде, твоје жене и твоје деце
Најстарији рече да ђевамо“*

Први озбиљнији текст који сам Радету Златановићу понудио за „Јединство“ била је прича „Катарина“ поникла из атмосфере приштинских учерица и касабе. Златановић је тада, те 1972. године, био уредник Културне рубрике „Јединства“, а можда и није, али сам га доживљавао као некога ко је у овом листу опуномоћен за књижевне прилоге. „Јединство“ је тада било у згради у Микронасељу. Носио је једну руку обешену преко рамена, јер се повредио на војној вежби. Када сам га питао зашто прича још није објављена, рекао је: „Ево, читао сам је ја, па је читао и Слободан Жижић, уредник Унутрашње, и обојица имамо утисак да нам је прича однекуд позната.“ „Свака добра прича нам је однекуд позната, зар не?“ – рекао сам. Сагласио се. И прича је у следећем броју „Јединства“ објављена. У то време био сам студент на Филозофском. Много година касније (1995) она ће наћи своје место у антологији „Последње приче написане руком“ Данила Николића. А како се још увек није јавио њен прави аутор, то присвојено место сам трајно задржао за себе.

Сећам се када сам код њега, у истим просторијама, на спрату, једном затекао албанског писца и преводиоца Есада Мекулија, који је у то време био неприкосновено књижевно име на Космету, па и у Србији, према коме су се српски писци односили са уважавањем и страхопоштовањем. Затекло сам их у разговору. Чини ми се да је у канцеларији било још кога. Есад Мекули је био пао у неку ирационалну ватру говорећи о експанзији албанске књижевности у Југославији, о њеном значају и вредности и онда почео с критиком „Народне књиге“ у Београду, која је у оквиру Едиције „Наши видици“ доносила преводе писаца са других југословенских језика на српски. И онда је рекао: „Како је могуће да са великим бројем књига буде заступљена македонска књижевност, а њена историја сеже тек до 1945. а богата и више столећа стара албанска књижевност заступљена тек са десетак књига?“ То сам упамтио, гледао Мекулија и Златановића који није смео да му противуречи или није умео да му ишта одговори. То самозадовољство, ту острашћеност и понесеност албанском литературом сам упамтио. Онда сам отишао својим послом. Ко зна јесу ли се потом сагласили око тог става.

Но, једно је Златановић као песник и човек био док сам радио у Гимназији, а сасвим друго када сам дошао у „Јединство“. Најпре, био сам готово истовремено примљен у

„Јединство“ за новинара, али и за редактора информативне емисије на српскохрватском у Радио Приштини. Но, како је као други кандидат била Милица Лилић, то ме је Златановић наговарао да не идем у Радио Приштину (а већ сам неколико дана био у „Јединству“), „јер у листу је куд и камо лакше, можеш да не радиш, да не долазиш на посао и нико ти то неће узети за зло“. Ови његови аргументи су били из личног искуства. Уосталом, ради се о чисто српском колективу. Наравно, нисам ни помишљао на Радио Приштину, али фрку око тога понајвише су створили неки српски уредници у Радију, који су, разумљиво, више волели да тамо оде zgodна девојка Милица Лилић, но ја, њихов колега са студија.

Прокламујући у својој поезији братство и јединство и љубав међу косовским песницима, Албанцима, Србима и Турцима, што је само Златановић осећао и видео, тиме је код њих стварао имиџ о себи као добром ваљаном човеку, космополити, а још више је то потврђивао када би којем албанском писцу превео песму или причу и објавио је у „Политици“. Јер медији у Србији су се у то време утркивали да се додворе албанским писцима. Поред њих Златановић је створио имиџ првог и најбољег српског песника на Косову, а с тим су ишле све друге привилегије које такво место у једној вишенационалној средини носи. И, наравно, био је хваљен, награђиван, тетошен, негован. Мислим да је једини стваралац у Србији који је три пута добио Златну значку КПЗ Србије за културу. Први од писаца је добио све могуће награде, био члан уредништва „Стремљења“ и осталих покрајинских гласила где се тражила национална структура. Тако је уз Ибрахима Ругову и Етхема Бајмакуа, Турчина, био и састављач антологије младог косовског песништва *Lulet në ballkon* (Цвеће на балкону), објављене на албанском језику у „Рилиндји“, 1982. године. Наравно, Радосав Стојановић није заступљен, иако је имао већ две збирке песама објављене у „Јединству“, чији је уредник био управо Златановић. Питао сам се често како чланови редакције часописа „Стремљења“ нису могли бити Лазар Вучковић, одличан новинар и репортер „Јединства“, приповедач, наравно и песник, и Божидар Милидраговић, песник, а могао је Златановић. Од формирања часописа 1960. године, он је у редакцији па све до данашњих дана (2021. године). Зар српска књижевност на Косову и Метохији нема неког другог песника и ствараоца осим њега. Зар је он њен врхунац? Отац? Шта ли? Колика је та моћ била довољно говори

да је 1964. добио Децембарску награду Косова за плакету песама „Нежни убица“ која је имала само 14 (и словима, четрнаест) страница. И то је његова прва књига песама – 14 страница. А ту награду су до Милошевићеве ере третирали националном наградом Косова и сви њени добитници, Срби, да им не помињем имена, су се с радошћу надали националној пензији! Када се писменим путем одрекао те награде, наравно, није вратио њен износ.

Но, када сам дошао у „Јединство“ схватио сам како се то ради и делује – интригама и закулисним радњама, увек испод жита, онако како се то и у српском народном бићу на Космету одомаћило још из османлијских времена. Златановић је човек велике сујете. Није могао да отрпи када се, на пример, Слободан Костић профилисао као добар песник, учинило му се да га угрожава. Притом постао још и члан Књижевне омладине Србије и био у Издавачком савету „Књижевне речи“. Све то без Златановићевог одобрења. Није могао да отрпи ни појаву Даринке Јеврић, и увек је нешто закерао, мумлао, али пошто је она била под паском неких важних косовских политичара, пре свих Звицера и Шешлије, бојао се да то на драстичнији начин испољи. Насртао је и на Владету Вуковића када је осетио да и у његовим песмама трепери непатворени лирски дух. А и сам сам искусио његову непојамну сујету и љубомору и напад, и то дан уочи прославе 600. годишњице Видовдана, у просторијама Издавачке делатности, пред црногорским писцима који су дошли за Видовдан, нападајући ме да не желим да их објављујем, иако сам ја био само уредник Културне рубрике „Јединства“, а он и Петар Сарић уредници издавачке делатности „Јединства“ који су објављивали књиге. Златановић ме је, сав у пени, вербално нападао, не умејући да се заустави, људи су га у чуду гледали, а Сарић је ћутао и испод очију ликовао, што ми је било јасно да је то унапред смишљено и припремљено премијерно за писце из Подгорице. Зато су ме и позвали у своју канцеларију. Истога дана, после мене, острвио се био и на професора др Владету Вуковића. А када ми је неколико дана потом Вуковић причао како је изгледао Златановићев безразложни гнев, рекао је: „Јесте, у праву је, ја јесам слаб професор и никакав књижевни критичар, а ето, он прича да је завршио енглески језик и књижевност, а када? Па ја сам на Филозофском факултету од формирања и никада га нисам срео да долази на наставу, па где је он то дипломирао? Јеси ли му ти видео

диплому, ја нисам, је ли је можда неко видео? Па и ти си студирао и јесмо ли се сретали у ходницима. Па, јесмо. И то врло често. Али како да њега никада нисам срео? Морао је да полаже Теорију књижевности, а њу држе професори с наше катедре! И да га никада не сретнем. Да знаш да је то мој највећи пропуст у раду“. И ту се насмејао. Био сам збуњен Вуковићевим речима, јер он је био жива легенда Филозофског факултета, на коме је од 1960. године, још док је био у оквиру Београдског универзитета. Пре тога Сарић и Златановић су били „на крв и нож“ са Миленком Јевтовићем, који је био главни и одговорни уредник Издаваче делатности, њима надређен. И он им је сметао јер је тражио да на послу нешто и раде, притом да редовно долазе. Бар да читају рукописе које објављују. Но та сујета је имала полицај у књижевном стварању. Јевтовић је био одличан приповедач, штавише у то време заступљен и у лепом антологијском избору савремене српске приповетке објављеном у хрватском часопису „Могућности“, у Сплиту, који је сачинио Миливоје Марковић. То Сарић и Златановић не опраштају.

Негде 1986. године поднео сам захтев за пријем у Друштво писаца Косова, у чијем је председништву седео Златановић, а председника ДКК се и не сећам. Можда је био Енвер Ђерђеку или Азем Шкрељи. И нисам примљен. И не питајући секретара Друштва Мехмета Крају, иначе Албанца, шта се то збило, сâм ме је позвао и рекао: „Хтели смо да те примимо, али против тебе су били *џвоји* – српски писци. Посебно Златановић, он је инсистирао да се прими Абдулах Конушевци, а не ти. Тако да расправе о теби и није било. Иначе, аутора оних приповедака у *Ариџоновој смрти* увек бисмо примили“. Било ми је јасно, неку годину пре тога Конушевци је превео Златановићеве песме на албански, а објавила их Рилиндја 1983. године под насловом *Sharja e zabit* (буквални превод *Псујући џиџицу*). А годину дана раније, 1982. Златановић је у „Јединству“ објавио збирку песама Абдулаха Конушевција „Пад јабуке“. Баш лепа синхронизована мултиетничка сарадња на обојано задовољство, која с великом јасноћом збори о Златановићу. Ја сам тада имао две објављене збирке песама и књигу приповедака „Аритонова смрт“ („Јединство“–„Просвета 1985), која је одлично примљена и од публике и од критике, штавише била је у најужој конкуренцији за „Андрићеву награду“. Те приповетке су многи албански писци с Косова поздравили и једну од њих превели на албански. Када је Златановић мини-

рао мој пријем у ДКК, поднео сам молбу за пријем у Удружење књижевника Србије. Извештач о основаности моје молбе и о мојим књигама био је нико други до Данило Николић, члан Комисије за пријем у УКС. Тако сам постао члан УКС, као једини писац с Косова и Метохије у то време. Председник УКС био је Миодраг Булатовић.

Маја 1985. године четрдесетак писаца с Косова и Метохије – Срба, Црногораца и Муслимана напише отворено писмо Друштву књижевника Косова са Ибрахимом Руговом на челу. Кад сам га потписао у канцеларији коју су делили Петар Сарић и Радослав Златановић затекао сам и Перу Стефановића који је стојећи гласно размишљао и помињао Драјфуса кога је Емил Зола штитио иако се није слагао с његовим мишљењем, па сам имао утисак да је и он учествовао у састављању тог документа. Но, из књиге Петра Сарића „И времену се затурио траг (отворена и затворена писма Петра Сарића)“, 2015. године, види се да је то писмо уврстио као својих руку дело, што онда нисмо знали. Мени се то помињање Драјфуса уз наше проблеме на Космету није допало. Деловало је наивистички, а не интернационалистички, како су они пледирали. Писмо су Златановић и Сарић лично однели у Београд и, између осталих институција, завели га у САНУ, Удружењу књижевника Србије, Савезу књижевника Југославије, Патријаршији СПЦ и неким политичким форумима. Када су се вратили звали су мене и Исмета Марковића као потписнике да на већ заказаном састанку Управе Удружења књижевника Србије заступамо ставове из писма, што смо прихватили. Обојица смо у то време били у Културној рубрици. Председник УКС Миодраг Булатовић је мајсторски организовао састанак на који је позвао и све београдске медије тако да је проблем који се помиње у писму добио широко место у медијима. Седница је потрајала, а Булатовић, политички виспрен, умео је да повише питања усредреди на Исмета Марковића, поготову што је из редова писаца Муслимана. И Марковић је био на висини, што је допринело озбиљности проблема које је писмо покренуло. Све новине су о томе сутрадан известиле. У договору са председником Савеза књижевника Југославије Булатовић је за наредни месец заказао Председништво Савеза књижевника Југославије у Марибору везано за Отворено писмо четрдесеторице писаца с Косова. Но, када смо стигли у Приштину, Златановић и Сарић су инсистирали да и на том скупу у Словенији говоримо Исмет Марковић и ја.

Онда сам рекао: „Па нећемо тако. Овог пута нека иду неки други потписници! На пример, ти и Златановић? Зашто бисте ви избегавали да се појавите?“ Сарић је на то одговорио: „Ми смо планирали да се нас двојица нигде не појављујемо, да ствар подупиремо из позадине, а да се ви експонирате!“ То ми је било довољно да схватим марифетлуке тандема Сарић-Златановић. Рекао сам им: „Ако вас двојица не идете у Марибор, с вама више ништа заједно не радим!“ И отишао сам. Потом је дошао летњи распуст а ја изгубио вољу да се у расправи око Отвореног писма петљам, јер сам ионако у „Јединству“ и „Књижевној речи“ редовно објављивао текстове о многим темама које су говориле о обесправљености српског народа и српске културе на Космету, док су Сарић и Златановић ћутали и чекали да им „Рилиндја“ објави књиге на албанском, па да се тек онда освете и јавно огласе.

Када сам дошао за новинара листа „Јединство“ нисам очекивао да ће ме сви прихватити, поготову што сам, док је Вук Филиповић био уредник „Стремљења“, у њима објавио неколико не баш похвалних критика које се односе на књиге које је објавила ова кућа. То се посебно није допадало Милану Шешлији, директору. Због њих је понајвише и Вук био смењен с места главног уредника. А онда није им се допало ни моје раговање на предлог да уочи Песничких сусрета „Лазар Вучковић“ 1979. ја са возачем чекам учеснике на Железничкој станици Косово Поље. Рекао сам им: „Постоји такси, па нека свако дође кад стигне. Нећу ваљда дреждати на станици у Косову Пољу. Јер и кад ја идем у Београд или неки други град на какве књижевне сусрете нико ме не чека на станици. То је чисто провинцијално подаништво!“

Како је Златановић добио Вукову награду. У време док је био посланик истовремено био је и члан жирија Вукове награде с Косова. Био сам главни уредник листа „Јединство“ када је дошао и казао ми да је на састанку жирија, коме је као члан присуствовао, речено: „Па и ти би, Златановићу, могао да је добијеш, само нема предлога. Постарај се.“ И он дошао код мене да му напишем предлог, јер награду је, сва је прилика, унапред добио, само недостаје предлог. Узмем писаћу машину и откуцам неколико лирско-патриотских фраза о његовом светлом лику и делу и факсом пошаљем КПЗ-у Србије. Потом ме позову на свечано уручење награда у Председништво СР Србије. Са Златановићем дође и његова Абвесидора (објашњење сле-

ди нешто касније). Али да ми, којим случајем, не би у животу остао дужник, да га савест не гризе због свега што је до тада радио против мене, без икаквог повода, потом ми вели: „Ниси ти једини послао предлог, још неко је послао“. „А ко је тај неко? – питам га. „Није важно“, вели и не рече ни име ни институцију. Наравно да га нико други, осим мене, није предложио. А посебна је брука ко је све с Косова ту награду добио – готово сви албански писци, а од српских исто тушта и тма и то без ваљаних дела, као да је реч о друштвеном признању. Испада да су награде за то да њима буду овенчани они који их својим делом не заслужују.

Постоје два преломна тренутка у Златановићевом животу која су трасирала његове будуће године живота и стваралаштва. Први је познанство с медицинском сестром Горданом Драгојевић Чејовић, бившом женом приштинског адвоката Марка Чејовића, а други – објављивање песме „Химна на ледини“, у „Књижевним новинама“, 1987. године, након првог гостовања Слободана Милошевића у Косову Пољу. Златановић је још раније упознао Гордану, као девојку, и посветио јој неколико песама у млађим данима стваралаштва („Гордана“, „Гордана и Морава“ итд). Када се развела од адвоката и бившег центархалфа Фудбалског тима *Пришћина* Марка Чејовића, неко време живео је са њом и онда је опевао у бројним песмама, с тим што у њима она слови као *Абвесидора*. У песмама се витешки тукао због ње, ловио и пекао мамуте не би ли је, у духу преисторијског херојства, везао за себе и своју колибу. „Нисам се узалуд/ Излагао опасностима/ Тукући се штаповима/ С њеним мужем“ (*Абвесидорино колено*).

Сећам се случаја када је новинар Мирко Чупић, средином осамдесетих година прошлог века, објавио у „Јединству“ текст о Марку Чејовићу, младом адвокату, који је раније био изванредан центархалф *Пришћине*, те како је успешну спортску каријеру заменио адвокатуром, у редакцију је дошао Златановић и надао дреку како је то смело да се појави без његове дозволе, јер тај човек не завређује тако афирмативан текст.

Но, пре Абвесидоре, у његовом поетском свету обитавала је једна друга исто тако загонетна жена чудног имена – *Изеанемона*. Према неким његовим назнакама у песмама реч је о новинарки Радио Приштине Мирјани Марчетић, која је добар део младости провела у Културно-уметничком ансамблу „Шота“ у Приштини. И *Изеанемона* је из Златановићевог пера

завредила приличан број песама, могуће чак и више него Абвесидора, па је отуда индикативна једна стварна анегдота везана за објављивање Златановићевих изабраних песама „Грачаничка вечера“ („Григорије Божовић-Октоих, Приштина-Подгорица, 1995. године). Наиме, када је књига изашла из штампе, у Редакцију „Јединства“ позвао је Абвесидору да види Изабране песме у луксузној опреми, а у њима и циклус о себи. Она је брзо стигла међу весело песничко и уредничко друштво, узела књигу у руке и прелистала је, а из ње је одједном изронио цео циклус „Кушање Изеанемоне“ и у њему песма „Изеанемона“ с посветом *Мирјани!* „Ко ти је ова? Шта ће она ту?“ – питала је љутито Абвесидора! Песник се правдао својим младачким усхитом, али није прошло. Није се сетио да каже како је избор направио Радивоје Микић и тиме реши проблем љубоморне Абвесидоре. Абвесидора је, међутим, у наступу срцбе, бацила књигу и забранила њену дистрибуцију, што су песник и издавач испоштовали. А онда је као спас дошла 1999.

„Химна на ледини“ Радослава Златановића настала је из истинске понесености песника обраћањем Слободана Милошевића тлаченим и прогањаним косовопољским Србима од стране Албанаца, испред основне школе у Косову Пољу. Та песма је „из фундамента“ променила Златановићев живот. Захваљујући њој најпре је добио Вукову награду КПЗ-а Србије, постао члан СПС-а и народни посланик у Народној скупштини Републике Србије, добио нов стан у Приштини (трећи по реду) и постао директор Дечјег позоришта у Приштини. Једна песма је песника Златановића овенчала уздарјима каква је мало ко у Србији до тада завредео.

Абвесидора као члан СПС-а и његовог приштинског руководства свом Петрарки је издејствовала место посланика у Републичкој скупштини, претходно га натеравши да се два пута (што је сигурно – сигурно) упише у чланство Социјалистичке партије Србије, пред колегама и пријатељима као сведоцима. Наравно, то је било у склопу патриотског враћања дуга за ангажман у књижевности.

Био сам главни и одговорни уредник листа „Јединство“ када је у канцеларију, у време колегијума, 16. марта 1993. године, изненада бануо Радослав Златановић, машући неким папиром. Гледали смо га збуњени – о чему се ради, зар није могао да причека пола сата? Испало је да је Редакција листа претходни дан примила плату, док Издавачка делатност (тридесетак

сћивараоца (коме ћеш, ипак, верујемо, изнећи наше аргументе о бедном положају „Јединства“ као издавача, а не Твоје, који су за све нас, и за цео Космет, нејрихватајљиви и увредљиви!) одмах иустити још иридесет милиона како бисмо моли да иреживимо остатак овог месеца.

Уверавамо Те, иоштовани јосиодине Брборићу, којеј ценимо као врсној сћручњака у области линивиситике, али не и као чиновника Министарства – и ово ти износимо иријатељски и, засад, сасвим иривајно и добронамерно – да је, малтене, цело „Јединство“ уверено да си Ти нека врста клејој, звукоглагој, злоћудној језуитије, вампира и ђавола који раднике на Космету оставља без хлеба, и сигурно да ће, не иромени ли се шито одмах, до краја ове недеље, или иочетком идуће, исеред Министарства културе осванути ситојине наших радника и њихових чланова иородица, који ће иражити Твоје смењивање, као и смењивање министра информација. „Јединство“ у целини, и посебно Издавачка кућа „Јединство“ – које је, излаивши се највећем моћућем ризику, цело себе уложило (и ре свих друћих српских новинских кућа и издавача) у сћиварању нове, јединствене Србије (шито је иознаито и самом Председнику Рејублике), није заслужило овакав шамар, иодсмех и бедну судбину од два српска министарства.

Очекујући ивој корак и илас, иоздрављамо те.

С иоштовањем:

УРЕДНИЦИ „ЈЕДИНСТВА“ (ИЗДАВАЧИ):

1. Радослав Златановић, ср.
2. Петар Сарић, ср.
3. Ацо Ракочевић, ср.

Несумњиво да је ово лирски емотивно писмо натруковао лично Радослав Златановић, на писаћој машини „olimpia“ онако песнички надахнуто, с посебним осећањем за речи. Што би се рекло, суптилно болно. Оно открива многе заблуде српског народа на Космету, а посебно неких радника „Јединства“ којима је ова кућа служила као параван за национални ангажман који су имали новинари листа „Јединство“, а не горе наведени „издавачи“. Но, било како било, писмо нисам објавио у сутрашњем броју листа. Али већ у

седам ујутру зове Златановић да се увери је ли објављено. Када је чуо да није, одахнуо је: „Добро што није објављено“, рекао је.

Златановићево писмо надовезало се на два погромашка текста Мирјане Марковић о Браниславу Брборићу које је објавила у „Политици“ а у којима је настојала да га као човека и лингвисту, иначе на месту помоћника министра културе, потпуно деградира и сатре. Неколико година касније, уочи бомбардовања, Издавачка делатност ће објавити књигу Мирјане Марковић на *иурском* језику. Уредници Златановић и Сарић. Но, Бранислав Брборић као помоћник министра културе је био навукао одијум радника „Јединства“ непун месец пре тога, када га је Министарство културе послало да радницима ове куће објасни да осим њихове лепе жеље да их држава финансира у шта улажу сав свој патриотизам, да и сами морају да се потруде да стичу доходак – да продају оно што производе, да пласирају одштампане књиге и лист „Јединство“. Да потпуно не буду на јаслама Министарства и државе Србије. То нико није смео да каже радницима ове куће, па су жртвовали Бранислава Брборића. „Јединство“ је у то време имало 260 радника у Редакцији листа и тридесетак у издавачком сектору. Дневни тираж листа се кретао око три хиљаде продатих примерака, дистрибуција је била „Рилиндјина“, а продаја књига је била прилично скромна. Тако је писмо три уредника Издавачке више било одговор на Брборићеве речи са скупа запослених људи у овој кући.

У време када је постао народни посланик, Златановића поставе и за директора Позоришта младих града Приштине. То позориште је радило у адаптираној згради Прве месне заједнице, а с њим у истом простору била је и академија за глуму на албанском језику, која се одвојила из наставе на Универзитету у Приштини, и албанско приватно позориште „Додона“. Академију су водили глумци Фарук Беголи и Енвер Петровци, а „Додону“ Фарук Беголи. Како су поједини глумци овог позоришта играли у албанским представама Народног позоришта у Приштини, које сам водио ја, то смо врло успешно око тога сарађивали. Фарук би увек своју представу одложио, ако је његов глумац играо у представи у „великом позоришту“, како је радо говорио за Покрајинско позориште. Притом, увек су ме звали да видим дипломске представе албанских глумаца. Позориште младих је до доласка Златановића водила бивша политичарка Рабије Бајрами, супруга начелника ДБ-а Косова

до 1981. године Исмаила Бајрамија.

Годину дана пошто је Позориште младих било у Златановићевим рукама зову ме на састанак градоначелник Приштине Новица Сојевић и општински секретар за образовање и културу Ранко Милићевић. Кажу да су се надали да ће Златановић учинити нешто у тој кући али су се преварили. „Њему напуне резервоар службеног аута и више га не виде. И тако док се не испразни“. И предлажу да Народно позориште које ја водим преузме и Позориште младих града Приштине а да ће они средства која издвајају за његов рад преусмерити на Народно позориште. Разговарали смо дуго и ја обећао да најпре о таквом предлогу чујем мишљење Министарства културе Републике Србије које је оснивач позоришта. Јер ствар и није тако једноставна како на први поглед изгледа. Реч је о градском позоришту, а моје је републичко, на републичком буџету. Прође неки дан од тада код мене сврати Златановићев помоћник Зоран Косовац и донесе ми папире са концептом писма које је Радослав Златановић, сав у гневу, тога дана послао градоначелнику, секретару за образовање, Социјалистичкој партији Србије и још неким у Приштини, а у коме ме оптужује да покушавам да му отмам Позориште младих. Да ми је мало то што радим шта хоћу и како хоћу у Народном позоришту, но сам се око-мио и на његово позориште. Да сам један опасан и незајажљив човек. И, наравно, писмо је било накићено низом епитета какве већ Златановић уме људима да придода не би ли их поштено нагрдио. С обзиром на чињеницу да састанак није одржан на моју иницијативу, сматрао сам излишним да се сада обраћам било коме и да га разуберавам небулоза какве ми је Радослав Златановић приписао, а, уосталом, питаће ме одакле ја знам за то писмо. Захвалио сам Косовцу, који је и сам знао о чему се заправо ради. Морам рећи да као директор позоришта нисам био члан ни једне странке.

Са тим позориштем под ингеренцијом града Приштине моје позориште је имало добру сарадњу, поготову када су биле у питању техничке ствари – вођење светла и тона на представама, а позајмљивали су каткад и гардеробу из нашег богатог фондуса. У њему је маја организован фестивал српских дечјих представа Косова и Метохије које су изводила аматерска позоришта и групе при домовима културе. Био сам члан њиховог организационог одбора, али када је дошао Златановић

више ме нису позивали на састанке. Тако 1996. године из текста објављеног у „Јединству“ сазнам да се у Позоришту младих одржава поменута смотра дечјих представа, а онда ме председник тог одбора Милорад Вујовић, иначе директор Радио Приштине, зове и тражи да се „прексутра“ на сцени Народног позоришта изведе дечја представа из Ђилана. Кажем му да то никако није могуће, јер је целог дана сцена позоришта заузета – пре подне играју се већ уговорене и плаћене представе за албанску децу, а увече је редовна представа Српске драме. „Како кад овде у програму пише да се представа одржава у вашем позоришту?“ „Откуд ја знам како, мене, иако сам члан тог одбора, нико није звао на састанак, нити је ико уговорио играње представе код нас!“ Након тога зове ме градоначелник Приштине Душан Симић и тражи да сцену ослободимо за ђиланску дечју представу. Кажем да то заиста није могуће, да смо ми професионално позориште и да рад планирамо бар месец дана раније. Зар пропозиције фестивала дозвољавају да се представе изводе и на малим и на великим сценама, како коме од позоришта падне напамет. Сутрадан, опет зове Симић и већ прети да ћу се покајати што им нисам изашао у сусрет. Онда му кажем да смо ми озбиљно позориште и не играмо се позоришта како то чине аматери. И, тако Ђиланци одиграју своју представу у Ђилану, тамо оде и жири, што је у том тренутку једино било и могуће. Све време Златановић као директор тог позоришта не комуницира са мном, препушта то другима а он онако из позадине, мимикријски вуче konce. Кад, не лези враже, у „Јединству“ осване текст у коме ме Организациони одбор дечјег фестивала осуђује што сам „позориште отворио за албанске ученике, а избацио српске“. Док сам читао текст у „Јединству“, чија ми је стилска формулација већ мирисала на познатог аутора, Златановићев заменик ми доноси Златановићевом руком написани текст на папиру, који је потом прекуцан и послат листу. Нисам се био преварио. Било је то Златановићево оријентално закулисно дело. Крио се само иза Организационог одбора.

Но, онда у договору Златановића с Ђиланцима крене хајка на Радосава Стојановића са отрцаном националистичком фразом „који не дозвољава српској деци да играју представу у позоришту а врата је широм отворио албанским ђацима“. Прво је на некаквом форуму у Ђилану хајку распирио партијски

кадар Веско Пирић, председник СПС-а Косовско-поморавског округа, громогласно ме осудио, благо речено, за непримерен поступак, са захтевом Министарству културе да што пре будем смењен. Потом директорица гњиланског полупрофесионалног позоришта Љиљана Крстић путује у Призрен код директора Дома културе Златка Маврића да га наговори да јој се у хајци придружи. Маврић је глатко одбије, рекавши да има изузетну сарадњу са Народним позориштем у Приштини. Али председник СПС-а Пећког округа подржи свог колегу из Гњилана. Но када оду код директора Народног позоришта у Пећи Душка Новићевића да потпише припремљени текст осуде Радосава Стојановића, и Новићевић одбије, рекавши: „Док он није постао директор тог позоришта, ми нисмо могли да привиримо у Приштину!“ Одбије и јави ми шта се иза кулиса ваља. До тада ми нико није ништа казао, нити јавио. Но, тајна мисија није уродила плодом. Иза целе хајке стајао је ипак председник Покрајинског СПС-а Војислав Живковић, родом Гњиланац, који је пред само бомбардовање смењен с те дужности. Но, наравно, кренуло је са Златановићевим писмима и уз његову колегијалну помоћ. Али Општина Приштина убрзо смени Златановића и на то место постави Зорана Косовца. Ту буде стављена и тачка, а Златановић као покисла кокош врати се из Позоришта младих у своје старо легло – „Јединство“.

Време бомбардовања Србије Златановић проводи у својој кући у селу Полому, код Владичиног Хана. И испостави се да су његови родитељи заправо живели у овом месту – Полому (мајка му је исто из оближњег села Љутеж, изнад Цепа), те да је Златановић, рођен 1936. године у Мучиврцу, код Косовске Каменице, где су му родитељи били насељеници. Али на почетку Другог светског рата вратили су се на своју земљу у Полом. То су ствари које је он крио и о којима је годинама ћутао. Тако да његова прича како је он изворни Косовац, Косовац од илирских времена „не пије воду“. Она више личи на лажно „илирско порекло Албанаца“. Била је то прича за параду, за дискредитацију других по линији деоба на староседеоце и дошљаке и, наравно, за сваку могућу корист на Косову. На крају, о његовом правом пореклу говори и читав циклус његових песама, више но што их има о Косову. То што је мени јавно или тајно често спочитавао како нисам Косовац (то ми је највећа животна мана, па сам морао да је надоместим бројним књигама о Косову и Метохији, онолико колико их ни

један Косовац није написао) била је његова тежња да код Срба Косоваца, односно староседелаца створи одијум према мени, у чему је свакако и успео.

После бомбардовања Златановић ми се понекад јављао СМС порукама увек се потписујући „Радослав с Бесну Кобилу“, премда је његово село Полом уз саму Јужну Мораву, Бесна Кобила подаље од њега.

После бомбардовања 1999. године, у Министарству културе у Београду, које је било измештено у Архив Србије, сретнем др Милоша Ђорђевића, директора Института за српску културу у Приштини. Каже ми: „Хоћу нешто да ти покажем. Идемо у кафић, ту на Булевару револуције“. Седосмо и наручисмо пиће. Он из своје ташне извади копију писма које су уредници Издавачке куће „Григорије Божовић“ у Приштини (бивша Издавачка делатност „Јединства“) упутили Министарству културе. „Прочитај!“ А у писму, сећам се, лепо стоји да су уредници „Григорија Божовића“, без обзира на околности које су се десиле, спремни да се, као и у протеклом периоду, ангажују на извршењу својих задатака – објављивању књига. Да их бомбардовање није обесхрабрило. Зато од Министарства траже неопходни минимум – да им обезбеди по један апартман у Хотелу „Москва“ и један аутомобил, како би могли да се несметано баве издавачком делатношћу. Писмо ме је насмејало до суза. Желео сам, али Ђорђевић ми није дао да га фотокопирам. Рекао је: „И ја сам га једва искамчио и обећао да га никоме нећу показати. Теби сам морао. Нека и ти знаш!“ Сећам се, на другој страници су потписи Петра Сарића и Радослава Златановића. Чини ми се да га Алекса Ракочевић није потписао, могуће да је већ био у пензији. А како је Министарство културе Републике Србије реаговало на то писмо? Једноставно – пензионисало потписнике. Били су, очигледно, зрели за пензију.

И онда се сетим једног извештаја у листу „Јединство“ из 1998. године о посети уредника „Григорија Божовића“ општинском руководству Подујева у коме је стајало да је СО Подујево њима упатило средства у висини од пет хиљада марака како би објавили сабране песме Љубе Поповића који је неколико година пре тога преминуо, иначе био је професор у подујевској гимназији. Али од сабраних песама Љубе Поповића потом не беше ни трага. Иначе, Поповић је једно време био избачен с посла. Како није имао средства за живот,

Добрица Тосић му је годинама, сваког првог у месецу, слао новац у висини плате коју је примао. На исти начин помагао је и неким професорима Албанцима у Метохији који су остали без посла под шиптарском влашћу.

У време када су у Министарству културе постале актуелне трајне награде за изузетан допринос националној култури, тзв. „националне пензије“, у лето, чини ми се 2008. године, а можда и касније, зове ме Златановић з Бесну Кобилу и каже: „Рале, да немаш кога у Влади Републике Србије или у Министарству?“ Кажем му: „Имам, па председника сам ја поставио“. „Не шалим се, вели Златановић, треба ми неко да ми помогне око ове националне награде за допринос у култури. А ти сигурно имаш некога“. Неки месец пре тога Коштуница је на тај списак ставио и Петра Сарића, који је у жижу јавности био доспео након инцидента с полицијом Унмика испред своје куће на Брезовици, јануара 2002. године. Јасно ми је било да то Златановић тешко може да поднесе и покушаће да искористи све своје везе и познанства да се и он нађе на том списку, без обзира на свој скроман допринос у тој ствари. Поменуо је Милицу Лилић за коју је рекао да се запрепастио да је и она на том списку. Рекао сам му да није једини који се запрепастио. Био сам у Млачишту, било је лето и чудно сам се откуда Златановићу и помисао да ја могу нешто у тадашњој српској влади учинити, па и њему помоћи. Не сећам се тачно која је тад влада била Коштуничина или Мирка Марјановића. Но, ипак, као и онда када му је требала препорука за Вукову награду, и овог пута Златановић је успео – уз своју пензију добио је и месечни додаток у висини од 60.000 динара за свој трајан допринос националној култури, као што га је добио и низ других писаца, уметника, естрадних звезда и звездица и оних са добрим везама и подвезицама.

НЕЗАПИСАН СВРШИЋЕ СЕ СВЕТ

Славољуба Хаџитанчића памтим из гимназијских дана, када смо били ученици нишке гимназије „Стеван Сремац“, средином шездесетих година прошлога века. Гимназија је имала литерарну дружину која се звала „Бора Станковић“ и која је потом једно време објављивала свој лист „Гимназијалац“. Некако смо, чини ми се, били у сенци претходника – песника Бранка Миљковића и његове генерације стваралаца, који су учили у овој гимназији, где се често помињала и Гордана Тодоровић, која је још била жива, као и неколицина других песника који су живели у Нишу, а имали привилегију, тако нам се чинило, да се друже са Бранком Миљковићем. Било је то тек неколико година од трагичне смрти Бранка Миљковића, па нам је све било некако блиско и надокхват руку. Као да смо живели у историји којој је печат дао Бранко својим песмама и чином самоубиства. Литерарна дружина је имала двадесетак стваралаца који су нагињали писању поезије, прозе, па и књижевне критике. Славољуба се не сећам баш много, јер је био две године старији, осим тога био је на друштвено-језичком смеру, а ја на природно-математичком, и нисмо се дружили. На то је понајвише имала утицаја његова физиономија – био је стално црвеног носа и влажних уста, истурених зуба и када је говорио пљуцкао је, што је одавало ружан утисак, а такав је остао до краја живота. Уз то шаке су му биле некако мекане, и стално влажне као у пужа, што је код мене стварало утисак nelaгодности и љигавости. Потом ће се кроз године које су уследиле показати да је тај утисак љигавости и део његовог карактера.

Славољуб је, након гимназије, отишао на нишку Вишу педагошку школу, где је већина оних који су писали у гимназији потражила своје место на студијама, јер у Нишу још није постојао филозофски факултет. Од тих јачих група постојала је она за српскохрватски језик и југословенску књижевност, те за бугарски језик и књижевност, а на обема је под два или под „Б“ била једна од тих двеју група, па су колеге говориле како је он студирао на групи где је под „А“ био бугарски језик и књижевност, а под „Б“ српскохрватски језик. Након тога постао је новинар у Листу младих „68“ који је потом променио име, а затим у „Народним новинама“. Ја сам у то време већ био у Приштини, па смо се ретко сретали,

углавном када бих дошао у Ниш. Тако ми је једном приликом рекао да је у листу објавио неке моје песме које је затекао у фасцикли претходног уредника, из чега сам закључио да је уређивао културну рубрику. Убрзо иза тога, захваљујући др Веселину Илићу, који је био високи партијски функционер, једно време и секретар ЦК СК Србије, одједном је ускочио у уредничку фотељу часописа „Градина“ који је до тог времена уређивао др Љуба Станојевић, нишки песник, боем и професор књижевности на Вишој педагошкој школи. Учинило ми се да је то за Хаџитанчића прерано, да такву улогу у култури Ниша ни по чему није заслужио. У граду који је имао и докторе књижевности, међу њима и Саву Пенчића, цењеног русисту, аутора радио и тв драма, уређивање часописа „Градина“ поверено је човеку са завршеном ВПШ, који уз то још нема своју књижевну физиономију. Када је у „Градини“ објавио своју прву књигу – збирку песама „Записан свршиће се свет“, 1973, учинило ми се да је већ у самом наслову погрешно и да је требало да стоји „Незаписан“, али песник за то није имао осећај. То је, јамачно, било индикативно за његово даље бављење поезијом. За нишку јавност било је у неку руку освежење када је млади Саша Хаџи Танчић у „Просвети“ објавио књигу прича „Јеврем сав у смрти“, 1976. године. Наиме, Ниш је имао неколико прозаиста, али су они били некако у запећку, па се и сами понашали као прави маргиналци – Драгољуб Јанковић, Никола Мељаницки, Предраг Цветичанин, Миодраг Петровић Куска, Владимир Сердар и још понеки. Та збирка прича била је сва на таласу стварносне прозе најближа прози коју су неколико година раније својим делом промовисали Видосав Стевановић и Милисав Савић. Но, и данас, када је завршио свој књижевни опус, имам утисак да је то његова најбоља прозна књига.

Хаџитанчић ће, након политичког пада Веселина Илића, објавити приповест „Црвенило“ (Просвета, 1995), у којој се обрачунао са својим ментором, што су му све Нишлије замериле, знајући коју је улогу у његовој књижевној и животној каријери имао др Илић. Али, ученик је помислио да је досегао разину са које би могао да се наруга и подсмехне свом промотеру. Међутим, ствари су се убрзо показале другачијим. Др Илић је, након политичког пада, испливао на површину као научни радник, професор, па и декан Филозофског факултета у Нишу, те постао и главни и одговорни уредник нишке

„Просвете“, у то време једног од највећих издавача у Србији, док је Хаџитанчићева „Градина“, уз његов добар учинак, пропала. Угасила се.

Саша Хаџитанчић је био писац од позе. Најпре, његово име је Славољуб Хаџитанчић. Међутим, иако га нико није тим именом ословљавао, он је себе преименовао у *Саша*, а презиме Хаџитанчић поделио у два дела, што ни правописом није било дозвољено, али он се упорно борио код свих новина, часописа и издавача код којих је објављивао, тако да су прихватили његову жељу да буде Саша Хаџи Танчић, неко други а не рођени Славољуб Хаџитанчић. И би тако. Побегла је од свога имена и презимена, тепајући самом себи *Саша*. Но та поза је потом почела да се негује чим је постао главни и одговорни уредник „Градине“. То место, као и место главног и одговорног уредника Издавачког предузећа „Градина“ омогућили су му да своја дела пласира, углавном по већ познатом принципу који и данас у „демократској Србији“ доминира: „ја теби – ти мени“, и на друге језике у ондашњој Југославији. У нишкој књижевној чаршији и свакако лесковачкој, одакле је потицао, није могло, штавише ни смело, ништа да се догоди а да он о томе не одлучује, да се он не пита. Јер после ИП „Градина“ која је пропала у време његовог главног уредниковања (1989-1994), и пре тога часописа „Градина“ (1978-1989), њему је Лесковац, преко „Наше речи“ омогућио да покрене часопис „Освит“ (1991-1998).

Један од његових вредних и верних сарадника у оба часописа у то време био је књижевни критичар Николај Тимченко. Када сам објавио неколико књига поезије и прозе, Тимченко ми је тражио књиге како би написао приказе и шта још – ја не знам. Његово писмо и сада чувам. Књиге сам му послао, али Тимченко, иако одушевљен мојим приповеткама објављеним у часописима, никада ни словца није написао о њима, па ни о мени. Као да се на самој тој жељи добрано опекао. Наравно, нисам га никада питао о томе, било ми је испод части, али знао сам да једноставно није смео од свог и мог пријатеља Хаџитанчића да ишта напише о мојој прози. Некако у исто време Михајло Дедић, директор и главни и одговорни уредник лесковачке „Наше речи“, хтео је да у својој едицији објави једну моју књигу. Било је то друго издање „Мртве страже“, збирке приповедака чије је прво издање код „Књижевних новина“ за неколико месеци плануло. И рукопис

су слагали и слагали више месеци, али књигу није објавио. У то време је штампао Хаџитанчићев часопис „Освит“ и, био сам сигуран да је овај онемогућио излазак моје књиге. Но, то је свакако било и добро. Град који ме, као Црнотравца пореклом, својатао, није објавио ни једну моју књигу све до доласка Тихомира Нешића за уредника нишке „Просвете“. И брзо сам заборавио ту епизоду сарадње са „Нашом речи“ на њихову иницијативу у настојању да је и не буде.

Потом се Хаџитанчић одједном појавио у Приштини, чак је једном дошао и код мене у Народно позориште. Рекао је да му син студира сликарство на Факултету уметности (а тамо је радио др Срђан Марковић, иначе Лесковчанин, професор историје уметности), па, ето, због њега чешће долази. Прећутао је да се, заправо, истовремено са сином, и сам уписао на приштински Филолошки факултет, покушавајући да заврши студије књижевности које је по свему судећи био започео на Филолошком факултету у Београду. Лепа околност је била што су се оба факултета звала „филолошки“ и што је др Слободан Костић био шеф катедре, у то време чак и народни посланик у Скупштини Србије. Многим несвршеним студентима као шеф Катедре за југословенску књижевност Филолошког факултета у Приштини свесрдно је помогао, поготово онима који су били на страначким листама као будући кадрови у Покрајини. О томе ми је сам неколико пута говорио, једном чак огорчен што га је на неком скупу један од тих марљивих студената, вечитих бруцоша, критиковао.

– Види шта о мени говори, а ја му дао диплому! – узвикнуо је љутито. – Кад би професори знали да сам му уместо њих уписао оцене, полудели би! Било би русваја! – рекао је онда изненађен Слоба Костић. А после ми и без питања рекао да је неколицини тако дао дипломе који нису уопште ни излазили на испите. Ти људи су убрзо постали директори или партијски функционери на Косову и Метохији.

У то време Хаџитанчић дипломира на Филолошком факултету у Приштини. И др Слободану Костићу у „Градини“ 1992. године објављује дисертацију „Будни сневач Раде Драинац“, о којој ће, према причи једног заједничког пријатеља потом написати лош приказ. Но, Хаџитанчић ће након дипломирања на својим књигама, у биографији, редовно писати „Дипломирао на Филолошком факултету“, прећуткујући чињеницу да је реч о приштинском, тако да је читалац имао

асоцијацију на Филолошки факултет у Београду, поготову када су се, након 1999. године и бомбардовања, приштински Филозофски и Филолошки факултети поново спојили у – Филозофски факултет. Е, онда је постојао опет једини Филолошки у Београду.

Уочи бомбардовања, 1998. године, од 11. до 22. маја, у Нишу су одржани Сусрети професионалних позоришта Србије „Јоаким Вујић“. Било је то време када се на Косово тешко долазило и исто тако тешко с Косова излазило, јер је безбедност грађана, путника и превоза била угрожена нападима и заседама терориста Ослободилачке војске Косова. На Сусрете је дошла само Српска драма Народног позоришта из Приштине с представом „Ревизор“ Николаја Васиљевича Гогоља, у режији Велимира Митровића: Иако смо најавили, ипак нисам прихватио да дође и Албанска драма због безбедности ансамбла на Косову након гостовања. Након одигране представе у сали Народног позоришта у Нишу, сутрадан пре подне, у лепом амбијенту позоришне ауле, на спрату, одржан је округли сто критичара о представи „Ревизор“. Уобичајено на овим сусретима округли сто је водио театролог и новинар Радио Београда *2 Дејан Пенчић Пољански*, а жири су сачињавали театролози *Димитрије Јовановић* и *Даша Ковачевић* и глумица *Олија Савић*, који су присуствовали и расправама о изведеним представама. Неуобичајено, на округлом столу о представи „Ревизор“, након кратког увода Пенчића Пољанског, за реч се јавио др Сава Пенчић, нишки професор са Приштинског универзитета, већ дуже година у пензији, иначе русиста, докторирао на Леониду Леонову, па и преводилац с руског и аутор неколико радио драма. Неуобичајено, одмах је кренуо да говори негативно о представи, као по задатку, као да му је то био једини циљ, те да је она далеко од онога што је Гогољ написао, да не кореспондира с временом, те да је у свим сегментима недорађена, једном речју театарски промашај. Представу је, иначе, публика изванредно примила, на крају и бурним дугим аплаузом наградила глумце.

Одмах након Саве Пенчића, јавио се Хаџитанчић и наставио да подупире Пенчићеве тезе о промашеној представи која не кореспондира са публиком (иако јој она френетично аплаудира), а ни са временом, а далеко је од онога што је написао Гогољ. Чак је испало да се треба извинити мртвом Гогољу што је у нишком храму богиње

Талије одиграна представа која га скрнави. За мене је то било велико изненађење да два човека из актуелне нишке културне јавности тако, без зазора и познавања позоришта, говоре о одличној представи, не остављајући простора за узмак и другачије аргументе. Пенчић је човек који је свакако предавао Тогоља и који се можда разумевао у позориште, но Хаџитанчић није имао везе са позориштем, али се напрасно био разгневио, судио по неким својим критеријумима и пресуђивао мачем. Док је говорио непрестано је из његових уста прскала пљувачка, и био сав напрегнута, црвенога лица. Истина, он је увек док је причао прскао саговорника својом пљувачком, и усне и нос би му постајали још црвенији но што су били, као да је изливао жуч из свог романа „Црвенило“.

Политичке околности у Нишу тога времена дају простора да се и то његово понашање разуме. Наиме, Хаџитанчић је већ био сахранио Издавачку кућу „Градина“, а ваљало је негде наћи боље ухлебље но што је имао као професор књижевности у Средњој музичкој школи у Нишу. Али како га стећи када припада старој комунистичкој номенклатури Милета Илића, а на власти је у граду од 1997. године опозиција, заправо коалиционе странке СПО и Демократска, које су представљали – градоначелник Зоран Живковић и председник ИО града Бранислав Јовановић. Хаџитанчић, као дотадашњи верни присталица СПС-а и свемоћног Милошевићевца у Нишу Милета Илића, а пре тога, Савеза комуниста, одлучио је да себи прокрчи пут за неко боље место под културним сунцем града на Нишави. Зоран Живковић је био председник Управног одбора Народног позоришта у Нишу, гледао представе и не ретко присуствовао оваквим разговорима, а био је тог тренутка и председник Организационог савета Сусрета „Јоаким Вујић“. Лепа прилика да се пред њим покаже правоверност, ниподаштавајући представу која је била велика конкуренција нишкој. Но, одједном, након ове две ничим заслужене дискусије показало се да Живковића нема у фоајеу, не присуствује округлом столу, али да су чланови жирија дошли на разговоре. Можда су Хаџитанчић и Пенчић рачунали с тим да ће му неко од глумаца пренети њихову дискусију, те су били недвојбени у својим негативним оценама приштинске представе.

И пре но што сам могао да узмем реч у дискусији, помало љута, јавила се Даша Ковачевић, театролог и члан

стручног жирија, једно време и стални позоришни критичар „Политике“, рекавши да се не би јавила да говори да није изненађена бесмисленим критикама и непознавањем позоришта претходне двојице, не помињући им чак ни имена, а онда је о представи изрекла изузетне похвале, анализирајући је у свим сегментима. Према извештају који је објавило „Јединство“, 22. маја, из пера Тугомира Костића, сарадника нишких „Народних новина“, Даша је, између осталог, рекла: „То је изузетан ансамбл, представу је извео на високом академском нивоу који одговара националном театру, једном речју то је представа високог стандарда у шумачењу Гојоља. Представа је комична целина са успешним завршетком и једна сигурно од најбољих у досадашњем току фестивала. А успеху пришићинској ансамбла доприносе и оригинална сценографска и костимографска решења“.

За Дашом Ковачевић о представи је у истом тону говорио и други члан стручног жирија Димитрије Јовановић, редитељ. Тек након тога, расправа о представи је потекла у нормалном тону, па су и неки нишки новинари, као Слободан Крстић, говорили похвално о њој. Слободан Крстић је казао: „Углавном млади академски џумачки ансамбл из Пришћине одиграо је сјајну представу, веома допадљиву јублици, али и позоришним продирачима, јер Мишировићеви (редитељ – примедба Р. С.) ликови су карикатурални иако причају и изгледају смешно“.

Пенчић и Хаџитанчић више нису прозборили ни речи. Рекли су оно што су научили или што им је било наложено да кажу и замукли. Нису се, колико знам, појављивали више ни на осталим округлим столовима уприличеним поводом представа других позоришта. На крају фестивала, наравно, победила је нишка представа (није узалуд градоначелник Живковић био и председник Управног одбора овог театра и председник Организационог одбора Сусрета „Јоаким Вујић“, а као први човек Ниша и њен покровитељ), а наша представа „Ревизор“ добила Другу награду за најбољу представу у целини, те награду за режију, две глумачке награде и награду за најбољу костимографију. И данас ми није јасно шта је Хаџитанчићу требао тај јефтин дилетантски дупеувлакачки испад, а још мање професору Сави Пенчићу, зашлим у дубоке године старости. Можда за Хаџитанчића објашњења има у томе што је након тога постао директор Уметничке школе у

Нишу, а онда и председник Савета за културу града Ниша, па на крају и директор позоришта.

И ту се опет срећемо.

Као главни и одговорни уредник часописа „Српски југ“, који је излазио у Нишу од 2004. до 2007. године, поднео сам био сву потребну документацију на конкурс Савета за културу града Ниша за подстицај културно-уметничког стварања, али часопис није завредео средства, па се тако, у условима када је његов издавач, нишка „Просвета“ приватизован, једноставно угасио. Хаџитанчић као председник Савета за културу града Ниша није дао средства града Ниша за нишки часопис „Српски југ“ који неко други уређује а не он сам, али је зато одвојио средства за некакве документарце о Стевану Сремцу које је снимао Мики Стаменковић, а он се потписивао као сценарист. Некако у исто време, међустраничком трговином, Хаџитанчић преко ноћи, захваљујући Велимиру Илићу и Млађану Динкићу, постаје директор Народног позоришта у Нишу, институције у којој сам 1999-2000. године био уметнички директор и сасвим је добро познавао. Некако случајно, у то време, на некој књижевној приредби срећемо се и он ми каже:

– Знаш, постао сам директор позоришта, а ја о позоришту ништа не знам – ни како функционише, нити ишта друго. Добро би било да дођеш да ми помогнеш и будеш или заменик или уметнички директор.

– Хајде, кажем, да пробамо.

– Ево, дођи код мене, у позориште, у понедељак, да разговарамо.

Био је петак, а у понедељак, пре но што бих кренуо код Хаџитанчића у позориште, позovem га телефоном.

– Ево да се јавим, па ако си слободан да дођем код тебе, по договору.

– Одлично што си се јавио! Управо се спремам на пут за Крагујевац, хитно је, али јави се у среду, па да видим да ли могу да те примим.

– Ја сам се јавио уместо да дођем, како смо се договорили, а ти када будеш имао времена за разговор и, уопште, ако ти треба, позови ме, и ја ћу доћи, да те не бих узалуд зивкао а ти вазда био заузет.

И он се сложи. И тако и би.

Више ме Хаџитанчић није позвао за непуне четири године свог директорског мандата у позоришту. Неколико

пута за то време, због проблема са срцем, спасавала га је Хитна помоћ, превозећи га до Клиничког центра. Позориште је ипак смртоносна болест, па ко је како схвати и прихвати.

Дошавши у позориште, затекао је уговор бившег управника, односно управнице, да се на нишку сцену постави драматизовани роман Ивана Ивановића „Аризани“. О томе сам аутор Иван Ивановић, између осталог, каже²:

„Прича око трећег покушаја *Аризана* да доспу на сцену нишког Народног позоришта готово је невероватна. Кад су позориште, у партократској вртешци кадрова, добиле демократе, управница позоришта, музичарка Марија Митић Благојевић, начинила је са многим уговор о извођењу. Али, били су неки избори, па по тој истој вртешци је за управника позоришта дошао из Лесковца Саша Хаџи Танчић (стари комунистички и социјалистички кадар, директор *Градине*, онда уметничке школе, па лесковачке Народне библиотеке), овога пута као кадар Г-17+. И прво што је урадио било је да скине *Аризане* с припремног репертоара. Чак ми је исплатио уговор своје претходнице, само да се *Аризани* не играју у Нишу! Вероватно је рачунао да би му *Аризани* помрачили славу јединог добитника „Андрићеве награде“ с југа Србије, у време када је Србијом владао Слободан Милошевић, а Нишом Миле Илић, коме је Саша седео уз колено.“

У Нишу је једно време живео писац Том Лах³, алијас Драгослав Петровић (1936-1985), посве необичан човек који је добар део живота провео у затворима, где је научио да чита и пише, па се тако, упознавши у нишком КПД-ому и младог писца Борислава Пекића, и сам отиснуо књижевним богазама. Али у нишким књижевним околностима, захваљујући провинцијским марифетлуцима и сујети, није успео да објави књигу. Био је у старту проскрибован и пређутан. Иза његовог кратког живота остао је један кофер Тома Лаха који је срећом пребачен у Народну библиотеку „Стеван Сремац“ и ту годинама чамио.

Тома Лаха сам упознао као гимназијалац и неколико година смо се дружили, шетајући нишком главном улицом која се популарно звала *Победина*. Однекуд је имао поверења у мене и надугачко причао о свом животу и писању, али и о пијанству

² Иван Ивановић, Дијалекатска књижевност не постоји, Књижевност, Београд, бр. 1/ 2012, стр. 154-169,

³ Радосав Стојановић, Том Лах њим самим, Градина, бр. 80-81, 2019, стр. 51-58,

и фантазмагоричним визијама у делиријум тременсу, те о лечењу и боравку у душевној болници у Горњој Топоници, код Ниша. Много година потом, с доласком интернета, направио сам свој сајт и на сајту поставио и биографије неколико писаца животних маргиналаца, које сам сматрао књижевном сабраћом, међу њима и Лаха. Када је Горан Максимовић правио Антологију нишких приповедача и питао ме да не пропусти кога од писаца који завређују да се тамо нађу, предложио сам му да прочита „Ватрену пауницу“ Тома Лаха, и др Максимовић ју је уврстио у антологију. Потом сам начинио и чланак о Лаху за Википедију. И тако је Том Лах, захваљујући новим технологијама – поново оживео. Штавише, као побуњеника против устаљеног система вредности и нишке духовне барчуге брзо га је прихватила млађа генерација нишких писаца која га лично није познавала, па је снимљен и документарно-играни филм „Упознајте Тома Лаха“, у режији Дејана Дабиха.

Негде 2015. године Скупштина града Ниша одобрила је пројекат истраживања и објављивања рукописа из заоставштине Тома Лаха, а на иницијативу Зорана Пешића Сигме, књижевника и уредника часописа „Градина“, из Нишког културног центра. У тај пројекат Сигма је укључио и мене као онога ко је Лаха и приватно познавао, дружио се с њим и помогао да његово име не потоне. У истраживању надали смо се да ћемо наићи заиста на оставштину Тома Лаха онако како је он то пред смрт средио и оставио – у свом коферу. Међутим, радници Народне библиотеке „Стеван Сремац“ у Нишу су Лахов кофер употребили за много практичније ствари – чување фотографија Јосипа Броза Тита, који је отишао с историјске позорнице, а кога Том Лах и иначе није волео, а нама су изнели две картонске кутије у којима су били без реда набацани рукописи, преписка и остали материјал. Поезија је мање-више била сачувана, разбацана, али сачувана, али је свакој приповеци или прози недостајао први, а каткад и други почетни лист, док су остали били растурени међу осталим листовима, тако да смо се узалуд трудили да из мноштва материјала саставимо бар једну целовиту Лахову причу. Било је то немогуће. Из његове преписке, у којој се издавачима којима је слао рукописе жалио на неприхватање у граду, игнорантски однос нишких новина и часописа према њему, могли смо да направимо списак неколико људи на које је Том Лах био посебно огорчен. Међу њима је био и Хаџитанчић, кога је Лах

у преписци називао Тутулеја, према једној Хаџитанчићевој причи из књиге „Јеврем, сав у смрти“. И, да иронија буде већа, након доспећа Лаховог кофера у Народну библиотеку, Хаџитанчићу је било дозвољено да прелиста његове рукописе. Увид му је дозволио ондашњи директор Душан Милосављевић, иначе Хаџитанчићев пријатељ из „Народних новина“, где су обојица јели новинарски хлеб. Уосталом, зар је Милосављевић смео да му ускрати увид у Лахову оставштину? И, наравно, ту пометњу и тај масакр, уништене или однете прве странице приповедака да се не може реконструисати ни једна приповетка начинио је највероватније Хаџитанчић. Он је једини од нишких писаца пре Сигме и мене имао увид у оставштину Тома Лаха. И учинио је све да књига која ће потом изаћи под називом „Понори и снови – заоставштина“, 2019. године, буде непотпуна и саката. Колико је од тог материјала Тома Лаха потом користио у својој прози то данас не можемо знати, али можемо знати да је Лахову заоставштину заувек оштетио, учинивши његову необјављену прозу некорисном. И сам Зоран Пешић Сигма ми је сведочио о томе. Била је то коначна освета непризнатом писцу. Данас књига Тома Лаха „Понори и снови“ сведочи о Сигмином и мом напору да се спасе оно што је остало из кофера Тома Лаха и сачува велики духовни напор човека који је свим силама настојао да победи своју природу и изађе на прав пут кроз писану реч. Истина са великим закашњењем, јер је њен аутор преминуо још 1985. године.

ЗАВЕТНИ КОФЕР ТОМА ЛАХА

Том Лах је сасвим необична појава у српској књижевности. Писац који је цео свој живот посветио писању, предано испуњавајући белину папира својим сновидовним, халуцинантним световима, а да притом није успео да објави књигу. У сваком случају један од ретких професионалних писаца и књижевних сањара који је књижевни посао доживљавао веома одговорним и, штавише, узвишеним. У том свом сагарању с пером у руци ретко кад је бивао схваћен од уредника и оних који су били неприкосновени господари часописа и издавачких кућа. Захваљујући њима, Том Лах је заувек остао само лепа могућност и неостварена књижевна најава. Литература какву је он неговао није имала продорност и проходност код идеологизираних уредника и самовласних бранилаца уштогљеног реда ствари у коме се уживало у сопственој самодовољности и величини. Продоре је чинио тек као анонимни писац, јављајући се на многе анонимне конкурсе за причу широм бивше Југославије, на којима је не ретко и награђиван. А то је на свој начин говорило о несумњивом таленту и истрајној посвећености њиховог аутора перу.

Ниш је био духовно суспрегнут и пуритански уштогљен за његове сомнабулне и делиричне књижевне узмахе. А он је писао о свету који је најбоље познавао и у коме се осећао као риба у води, свету с маргина, свету помрачених снова и пијанства, кафанске атмосфере, луталаштва и свету који се изливао из литерарних узора и поистовећења с јунацима крими романа и оних из едиције X-100 који су у то време били популарни код младих. Но, то је, у неку руку, био и свет из кога је Драгослав Петровић и поникао и у који га је живот упорно враћао. А он се упорно отимао да из њега изрони, верујући у магичну моћ књижевне речи, као нечега чега је једино могао да се прими у свом овоземаљском спасењу и обраћењу. Зато, пођимо редом.

Том Лах је књижевно име, псеудоним човека који је покушавао да се кроз писање заувек ослободи своје младалачке несташне природе, свог исклизнућа из живота, својих првотних заблуда и сукоба са законом, књижевно име Драгослава Петровића, рођеног на Палилули, у Нишу, 27. септембра 1936. године, од оца Михајла Петровића и мајке

Катарине. Из свих списа и рукописа које је за собом оставио⁴, а који су разноврсне природе, није се могло открити коју је основну школу у Нишу похађао и је ли је уопште похађао. Из штурних писама која је писао бројним уредницима, жалећи се на своју злехуду судбину несхваћеног провинцијског писца, најмање има речи о личном животу, осим оног када се помиње животна странпутица. Но, попуњавајући образац Већа Савеза синдиката Србије (28. јуна 1976), наводи да је књиговец од 1956. године, да је радио у штампарији „Вук Караџић“ у Нишу, све до 30. марта 1966. године, и да има укупан радни стаж „три године“. Ту је посебно подвукао да „ради друштвени посао. Ризичан. Књижевнички“!

Покушавао је да дође до посла, јављао се на конкурсе где би се указало место у каквој штампарији, тако да из концепта молбе за место „КВ књиговец – секача приправника“ у „Србоштампи“ у Београду (30. јануар 1970), видимо да је „занат положио 1956. године, након кога је отишао на одслужење војног рока“. И наглашава: „Неожењен сам и имам 34 године, наду и ништа више“. Јављао се на сличне конкурсе и у Загребу и Словенији. Заправо, Драгослав Петровић је у једном од поправних домова за младе завршио занат и постао полуквалификовани графички радник галванизер, како у једном од бројних писама уредницима каже.

Аутору ових редова је у више наврата причао да се заправо описменио у затвору, где се више пута нашао због провалних крађа. Тврдио је да је у поправним домовима за делинквентне и затворима провео готово 16 година, но, према једном од писама уреднику неког часописа, тврди да је „корачао странпутицом 12 година, од 1948. до 20. септембра 1961. године“.

„Био сам дуго година по малолетничким домовима за васпитавање и преваспитавање. Да се разумемо да сам са последње казне затвора изашао 1961. године. И да ме нико није хтео да прими на посао... Ово сам морао да вам кажем зато што сам ја криво калио своје поштење и криво дошао до овог знања, и много пута сам се жалио на пориве шуљог малограђанског култа с примесама болести бирократизма... И данас мени овде у Нишу напомињу да сам КПД-омски човек...“

⁴ Неколико година после његове смрти, пријатељи су из стана Тома Лаха допремили у Народну библиотеку „Стеван Сремац“ кофер са његовом писаном оставштином, како не би завршила на сметлишту, односно у Папир сервису.

Овај цитат из обраћања неидентификованом уреднику, децембра 1961. године је изузетно важан за његову одлуку да дефинитивно раскине са пређашњим животом и врати се у нормални свет и живот. Писање је у томе било за њега од посебне важности, јер је нудило несагледиве могућности да опише кошмарни свет својих ирационалних и стварних доживљаја. Свет дна и кала у коме је своју душу подвргавао патњи. Ако је у писању назирао спас од порока, настојао је да му се посвети потпуно без остатка, верујући у моћ писане речи.

Дакле, живео је без посла у Божидарчевој улици 9, у Нишу. Живот му није никако био наклоњен, стално му је постављао препреке које је ваљало прескакати, савладавати као тркач. Посла није било и, ако га је било, Драгослав Петровић са позамашним затворским стажом није га могао добити. Био је непоуздан елемент и сумњива особа. И као аутор наилазио је непрестано на сумњу уредника. Шта недовољно писмени човек са сумњивим педигреом тражи у листовима и часописима? Као да су они били резервисани само за пристале другове беспрекорних биографија. Био је беспризорни аутор.

Без стана, при том га је притискала стална беспарица, постао је социјални случај и дошао у надлежност Центра за социјални рад. Центар му је, у Божидарчевој 9, на спрату, обезбедио собицу и скромну материјалну помоћ. Но, ту се испречио нови порок – алкохол, који ће га пратити с времена на време, тако да је у више наврата завршавао на *Ал одељењу* Психијатријске болнице у Доњој Топоници.

И кад је био смирен и кад се препуштао писању, околина му је загорчавала живот. У суседству су становала браћа Ислами који су били врло бучни, не ретко ратоборни, а према Драгославу и његовој мајци непријатељски настројени. Међу документима сачувано је неколико дописа СУП-у. У копији пријаве Одељењу СУП-а у Нишу, коју је написао 7. јула 1969. године, стоји:

„Поштовани другови, замољавам вас да ми пружите ‘хитну’ заштиту од браће Ислами, који су ме ‘напали’ и псовали, директно ме је напао Саша Ислами.

Поштовани другови, приметио сам да ви (и) поред наших напомена не интервенишете, а верујете њиховим лажима. Молим за заштиту до дана докле истражни судија не предузме мере.

Иначе жалим се даље.“

И коме је Драгослав Петровић могао даље да се жали? Дакле, враћао се себи и писању. А како писати када му уредници ретко шта објављују, прихода ниоткуда. Социјална помоћ, у висини од 1.224,40 ондашњих нових динара, не покрива ни скромни месечни рачун за струју, који истог месеца износи 1.670,80 нових динара. То је један од разлога због чега се одлучује да привремено изда собу на спрату коју је добио на коришћење од Центра за социјални рад, а сам ноћи проводи спавајући на клупи у парковима у близини Железничке станице.

Но, сва његова подuzeћа извргну се у невољу. Уклетог писца, уз стваралачки немир, у стопу прате и гоне недаће, сваковрсне. Фебруарски дани у Нишу су годинама често бивали сунчани и топли, па ће, њима измамљен, 1. фебруара 1971. године, сачинити уговор с Радисавом Костићем, о издавању собе за осамдесет динара месечно и то у периоду од 1. јула до 31. децембра. Ту се потписује као Драгослав Петровић „власник собе нужног смештаја на спрату у Божидарчевој 9“.

С истим Радисавом и његовом женом Наталијом две године пре тога имао је проблема, јер су се били уселили у његову собу коју је добио од Центра за социјални рад, тако да је био принуђен да преко суда решава случај. Сачувана је копија његове молбе судији за прекршаје ради коначног извршења решења Општинског суда, од 20. марта 1969. године, којим им је наложено исељавање.

Немајући сталне приходе, често се задужује код пријатеља⁵, трудећи се увек да им врати дуг.

Но, ако је био чврсто решио да се ослободи порока „беспризорног младића“ и врати на стазу поштеног грађанина, алкохола није успевао да се одрекне до краја живота, премда је више пута покушавао да га се ослободи. Неколико пута је у делиријум завршавао на Неуропсихијатријској клиници у Горњој Топоници и потом посећивао саветовалиште за алкохоличаре. Тамо га је лечио неуропсихијатар др Томислав Живуловић, потом и др Петар Вукашиновић. У оквиру третмана на АЛ одељењу клинике, често су пацијенти читали његову причу „Ватрена пауница“ и анализирали је. Др Живуловић је ову његову, свакако најбољу причу, користио

⁵ Миодраг Петровић: Прича о Тому Лаху, Слава, година II, број 2, март 2003, Ниш, стр. 13 – 16.

као основ за разматрање халуцинантног стања зависника од алкохола. И сам Драгослав Петровић као пацијент оставио је репортажу о атмосфери у болници и раду доктора и медицинског особља с пацијентима. Премда је на улици одавао утисак човека који се не дружи с алкохолом⁶, тако да је ретко ко имао утисак о његовом опијању. Но, то стање је било чест основ његових прича, покатакд и инспиративни жижак за рад.

Због чега све ово пишемо? Једноставно да бисмо колико-толико насликали атмосферу у којој је стварао Том Лах, посвећеник књижевној речи до краја, кога је мало ко умео и хтео да схвати и прихвати. Свакако, њему је била потребна помоћ, не само материјалне природе, већ и духовне, образовне, да га упути у неке тајне заната писања, чак и саме писмености, што је он сам, као рођени Палилулац, добро осећао и што га је тиштало до краја живота. Дуго време своје радове је предавао руком исписане, да би се, пред крај живота, домогао и писаће машине.

У својој преписци често ће нагласити: „... објављујем од децембра 1961. године. А до 20. септембра 1961. корачао сам странпутицом од 12 година...“, постаће „писац свих родова књижевности“. У једној пријави за страницу „Таленти и обожаваоци“, београдског недељника „Свет“, фебруара 1972. године, навешће: „... објавио сам досад око шесто радова, заједно с емитовањем... читао сам своје радове преко Веселих новина (емисија Радио Ниша – прим. Р. С.) и пишем сценарија“. Вративши се из затвора, 20. септембра 1961. године, Драгослав Петровић је чврсто био одлучио да се тамо више никада не појави, да не учини више ништа што би га тамо одвело. И мада недовољно писмен, без школе, писање и књижевност је схватио као унутрашњу потребу и часни пут избављења. Пут очовечења и људскости. Осећао је снагу да може проговорити креативно и на посебан начин рећи оно што у себи носи, на начин којим други писци не могу и не знају. И не сањајући, кренуо је другим исто тако трновитим путем, али сада као Том Лах, с измишљеним именом, да би се, колико-толико, дистанцирао од „беспризорног младића“. Врата сарадње му је најпре одшкринуо Никола Мељанички⁷, књижевник и уредник емисија на Радио Нишу. Наравно, он је и његов први учитељ и критичар, онај ко ће му дотеривати поједине рукописе. Тако

⁶ Исто,

⁷ Види Википедију на српском

Том Лах креће од шала и веселих прича, преко писања песама и прича до радио драма и позоришних комада. Но, иза свег тог напора чекала га је нимало ведро будућност непризнатог писца. Поезија се, у граду песника на уредничким местима, тешко објављује, још теже сновидовне фантазмагоричне приче, или цртице са нишке калдрме пуне суморног кафанског дима и мусавих лепотица ноћи, а још је теже удомити драмске почетке, без обзира што су му повремено у њиховом драмско-језичком уобличавању помагали поједини „пријатељи“.

Онај свет који је понео у души из затворских ћелија и казниона, с једне стране, и свет кафана и пијанства, с друге, постаће његова основна опсесивна тема. Фантазмагорична виђења, привиди, делирични снови, сомнабулне визије делом ће испунити странице његових прича, а делом стварни свет кафанског подземља, људска униженост и особе са ивице људске егзистенције. На његов књижевни укус и схватање литературе умногоме ће, уз жељу да у речи преточи сопствене визије, оставити видан утицај и свет крими романа, који су у то време штампани у едицији Х-100, а које је он радо читао. У обраћању једном издавачу записаће: „све новеле су стваране по записима снова и сећања“. Зато ће на папирићима повремено записивати своје снове, означивши их не ретко као мото какве будуће приче. И не само то, водио је и дневник, који би му каткад послужио за књижевне подстицаје. Из сачуваних разбацаних дневничких записа сазнаћемо и чињеницу да се осећао несрећним ако би му минуо дан без ваљаног записаног ретка. У немогућности да књижевно оваплоти своје дубоке и тамне визије пијанства, ватре, огња, чудних птица, ветрова и олуја које су подузимале његов дух повремено, у прозама је често грцао и понављао се. Али није одустајао. Био је у свему посвећеник до краја. Стрпљив и пун наде. С плановима за нове књиге.

Осим Мељаничког и Драгољуба Јанковића Јенкија⁸ мало је уредника нишких редакција хтело да му помогне. Мало је његових прилога и објављено. А он је своју шансу увек видео у анонимним конкурсима за кратку причу. И не ретко би га резултати тих конкурса обрадовали. Приче су му откупљиване и у Нишу, али и другде, нпр. Загребу. Још 1957. добио је другу награду за причу на конкурс у „Народних новина“, а 1969. откупљена му је прича за Лист младих „68“. Потом је кренуло

⁸ Види Википедију

нешто боље. Поред нишких гласила, своје приче је објављивао и у загребачком „Вечерњем листу“, а крими-приче у едицији „Рото романи“ новосадског „Дневника“. Записаће на парчету папира 22. септембра 1973. године:

„Вечерњем листу Загреб, на (приче за наградни конкурс) (Њослао – примедба Р. С.) приче: „Вапаји опсене“ и „Понори и снови“.

Потом је издавачима почео да шаље своје књиге. Нема иоле значајнијег издавача у Београду, Новом Саду и Сарајеву коме нису стизале пошиљке његових рукописа песама и приповедака: Издавачки завод „Југославија“, Нолит, Просвета, Свјетлост, Матица српска... Понеки од њих би га удостојио одговором, већина није обраћала пажњу на писца с чудним именом Том Лах и још чуднијим књижевним стварима које им је слао.

Желео је да буде објављен у знаменитој Нолитовој библиотеци „Метаморфозе“ коју је уређивао Васко Попа. Како је и други његов рукопис одбијен, написаће опсежно писмо главном уреднику, које у бити много говори о самом његовом писцу. Већи његов део доносимо:

„... Новелете: „Ватрена пауница“, „Долазила је са топлим кишима“, „Вапаји опсене“ су на великој литерарној висини. Да, долазим до закључка да је зато књига мојих рукописа одбачена.

Ја сам крваво писао и гладовао, за то и нисам тражио нити наглашавао да ме на неки фушарски начин форсирасте. Иако сам почео да калим своје поштење на књигама Оскара Давича, онда када сам се као беспризоран младић преваспитавао по малолетничким васпитним и кажњено-поправним домовима... И, верујте ми да се након 15 година стваралаштва питам: да ли сам ја погрешно што сам се ишчупао из кала и напустио сасвим другу димензију живота – странпутицу. Можда би ме до сада и стрељали као лопужу и разбојника, као што је и стрељан један друг из васпитног дома Петар Ивковић – Пера Маца. Као што се и мој најбољи друг отровао када је требало да оде по шести пут у КП дом...

Ја крв лијем, болестан сам од хроничних обољења свих унутрашњих органа. Полуглув. И као такав добијам помоћ од Центра за социјални рад, одрећи ћу се те помоћи, јер ме је (мене) срам да не могу (да) својим знањем себе коегзистирам...

Могу да вам кажем да сам увек у несугласицама с овим нишким писцима, који су по неки чак и објављивали у „Просвети“. Тутулеје, такви мене подмећу калке... Ако овај понуђени рукопис књиге није за ваш издавачки савет на довољној литерарној висини – онда стварно ми преостаје да спалим све своје рукописе, јер на жалост не умем да се додворавам...

У Нишу, 30. септембар 1977.“

Није то била поза озлојеђеног писца када је написао „Ја сам крваво писао и гладовао...“, већ стварност у којој је живео Драгослав Петровић, алиас Том Лах, но то је ретко ко могао примити буквално, сирово, онако како је написано. Али Том Лах је живео у великој материјалној оскудици⁹, тако да је и папир за писање узимао из нишких редакција, онај одбачени, на коме су били километарски политички реферати и материјали са разних седница, док би полеђина њему служила за писање.

Још једном ће у писму неком уреднику написати: „... једног дана претворићу ове књижевне кошчице у прах.“ (28. мај 1979).

Но, Том Лах није спалио своје рукописе. Похранио их је у ковчег, а потом је његова заоставштина пребачена у Народну библиотеку „Стеван Сремац“ у Нишу, откривена пуким случајем добронамерних људи, да не би завршила у Папир сервису. Било је то 1994. године. Тај кофер чамио је тамо неко време, а онда је његов садржај (рукописи, документа, белешке, разноврсни папири) пребачен у картонске кутије, наравно, растрвен, без реда и поретка. Добили смо његов садржај у очајном стању, сав испреметан, несређен, непописан, растурен, тако да је било тешко склопити и једну целовиту приповетку. Поезија и овако и онако. Па и кад се некако сложе странице појединих прича, увек недостаје нека од њих. Најчешће прва, где је и назив приче. Много папира, а неупотребљивих. Као да је неко са злом намером желео да осакати и учини непотребним оно што је иза писца чудном случајношћу сачувано.

Нико се у Завичајном одељењу није позабавио заоставштином Тома Лаха пуних 27 година. Зашто? Зар је и после смрти морао да подели судбину какву је имао за живота? Или је и мртав подлегао критеријумима какви су га увек

⁹ Миодраг Петровић: Прича о Тому Лаху, Слава, година II, број 2, март 2003, Ниш, стр. 13 – 16.

бацали на маргину. Када сам као главни и одговорни уредник часописа „Српски југ“, 2005. године, покушао у Завичајном одељењу да добијем могућност прегледа његове заоставштине, како би штогод од тога објавио у часопису, нисам наишао на разумевање. И сада, 2013. године, из хрпе несређених рукописа могле су се, уз бројна документа различите провенијенције, наћи само целовите песме, понеки кратки запис и његова комедија у четири чина „За Рајка нема капе а стално му је кроје“, коју је дао и нишком Народном позоришту, па је овде објављујемо на основу преписа из Архиве овога позоришта, захваљујући љубазности драматурга Предрага Нешовића. Ту је још и изузетно занимљива радио-игра за децу „Чудна птица сунца“ чије ауторство, с обзиром на неке кованице какве користи и у другим прозама, са великом вероватноћом можемо приписати Тому Лаху, свесни да смо можда и погрешили.

Зачуђујуће је да међу рукописима нема ниједне његове целовите приче, као ни рукописа књига које помиње у бројним обраћањима уредницима издавачких кућа. Нема приповедака „Долазила је са топлим кишама“ и „Вапаји опсене“ чији је уметнички досег сам Лах доводио у раван „Ватрене паунице“. Његову приповетку „Ватрена пауница“ проф. др Горан Максимовић је уврстио у „Антологију нишких приповедача“¹⁰. У библиографској белешци о писцу у овој антологији стоји и реченица: „... у Завичајном одељењу Народне библиотеке „Стеван Сремац“ у Нишу сачувана је његова богата рукописна заоставштина међу којом се налази и „фол-драма“ *Шайровци*.“¹¹ Ову реченицу Максимовић вели да је преузео из „Градине“ у којој је била објављена и приповетка. Но, те „фол-драме“ у заоставштини сада нема. Многе се дилеме око рукописне заоставштине Тома Лаха отварају, у које сад не бисмо да улазимо, осим констатације да неко деценијама није урадио свој посао а држао је рукописе нишког уклетог писца недоступним јавности, оног дела јавности који би да писца сагледа у светлу креативних напора човека до краја посвећеног писаној речи у чију је моћ очовечења дубоко веровао. То што и данас има оних који поричу значај Тома Лаха за нишку књижевну баштину не треба узимати озбиљно. То је инерција минулих времена или млака грижа савести...

¹⁰ Горан Максимовић: Антологија нишких приповедача, Просвета, Ниш, 2002.

¹¹ Исто, 288 стр.

Сам аутор је сачувао бројна графичка решења насловних страница збирки приповедака и песама какве је волео да му се појаве из штампе. Свакако да су му ту помагали ликовни уредници нишких гласила и поједини нишки сликари. Из богате и расуте преписке с издавачима можемо извући називе неких његових књига који говоре о ауторској преданости и пожртвованости у писању: „Кад се сетим после смрти“ (SF новела и приче, 1980), „Кристални времеплов“ (збирка SF прича, 1978), „Кроз страву прекланих снова“ (приче), „Бол трагања“ (поезија), „Зелена олуја“ (новеле), „Траг“ (приче), „Долазиле су са ватрама и друкчијим топлинама“ (изабране новеле, 1978, које је слао Нолиту), „До краја тамне улице“ (приче), „Мој комплекс Цек Лондон“ (песме), „Понекад сунце засија и ноћу“ (збирка састављена од награђених и делимично откупљених прича) и друге.

Но, ако нема рукописа, како то да нема ни исечака његових објављених приповедака и песама, када знамо да их је чувао као амајлију, јер су документовали његов рад?

Свакако да је Том Лах са својом „Ватреном пауницом“ и другим сличним причама био претеча халуцинантне и делиричне прозе која је касније настајала под утицајем разних опијата и која је код нас дошла са запада. А његова драма „За Рајка нема капе а стално му је кроје“ открива његов жаријевски таленат за гротескно и сатирично.

НЕСТАШЛУЦИ ПЕСНИКА ЧЕГАРСКОГ

Писца Слободана Стојадиновића срео сам први пут као ученик Гимназије „Стеван Сремац“ у Нишу, гимназије у којој је и сам учио. Тада је, на почетку књижевне каријере, имао надимак или псеудоним Чегарски, с обзиром да је рођен у Каменици, крај чувеног Чегра, и имао већ оформљен свој књижевни однос према традицији и савременом песништву. Све своје песме знао је напамет и говорио их је неуобичајеним за младића тих година дубоким и храпавим гласом, чинило ми се намештеним и помало патетичним. За ондашњу нишку средину био је особена појава, а његов став према овешталим, наслеђеним књижевним вредностима и појавама био критички, увек с ироничним нагласком. Зашто не рећи, према креаторима ондашњег нишког културног и књижевног живота односио се крајње резервисано с јаким сатиричним жаокама. Доцније такав свој став, који је знао да искаже и усред какве књижевне приредбе, вечери, упадицом, жаоком, задржао је све до неколико година пред смрт. Била је то његова побуна против устаљеног реда ствари у култури и животу, поготово у литератури. Свој негативни суд према одређеним људима никада није крио, ни пред њима самима... Такав је из Ниша отишао за Београд и такав се, доцније, на крају прошлога века вратио из Београда у Каменицу и Ниш.

Наши сусрети, након његовог одласка на студије у Београд а мог у Приштину, су се проредили, но пријатељски и другарски однос какав смо имали као гимназијалци задржао се до краја његовог живота. Из гимназијских дана сећам се једне неприлике о којој ми је и сам причао. У трећем разреду заљубио се Чегарски у младу и згодну професорицу француског језика... Унела је немир у његову душу и он је почео свакодневно да јој пише писма пуна чежње и љубави... Наравно, на писма одговор није стизао... Одговор песник није ни очекивао, било му је важно да сазна чита ли она та писма... Али професоричин став према њему ништа није одавао. Била је строга, одмерена, као да о његовим осећањима ништа не зна. И даље је својом кратком сукњом до изнад колена и лепим ногама шеткарала између ученичких клупа.

Младост га је носила поетским небом и још више узносила помисао о младој професорици која им је два пута недељно држала часове....

Био је фебруар, сунчан и топао какав понекад може да буде, снег се био отопио, све се раскравило, а тога дана следио је час професорице француског... Чегарски га је очекивао узаврелих осећања, с неким чудним немиром у души. Све се у њему било помешало, узбуркало, крв стала да кола венама... Кад се професорица појавила на вратима учионице, ученици су устали, само је Чегарски у трегер мајици лежао пресамићен преко своје клупе, обасјан топлим сунчаним зрацима... Његова клупа је била тик до катедре, поред прозора...

Францускиња је збуњено застала и повишеним гласом питала:

– Стојадиновићу, шта то значи! Одмах да сте се обукли!

Чегарски се усправио и почео да скида и трегер мајицу:

– Због вас само могу да се скинем! – рекао је својим дубоким патетичним песничким гласом.

Францускиња је са дневником у руци изјурила из учионице. Тренутак касније у учионици се створио директор.

Тако је Чегарски у трећем разреду избачен из гимназије.

Испите је полагао ванредно, тако је завршио и четврти гимназије и, потом, уписао Факултет политичких наука.

На Факултету политичких наука омиљени професор био је др Радомир Лукић.

Пошто је као бруцош положио Социологију код Лукића, следеће јесени, на првом Лукићевом часу, који је професор држао новим бруцошима, седне Чегарски у прву клупу, у амфитеатру, са још двојицом другова. Кад дође Лукић и поздрави нове студенте, Чегарски подигне два прста.

– Изволите, колега! – каже професор.

– Професоре, када ћете ми вратити онај дуг од прошле године? – пита га Стојадиновић.

– Колико беше, младићу? – није се двоумио стари професор.

Младићи се згледају, шта да кажу – колико да му одрежу из џепа.

– Пет хиљада, зар се не сећате, професоре.

– А, да! – Лукић одглуми расејаног профу, извади новчаник из сакоа, одброји новац и пружи Стојадиновићу!

– Хвала, професоре! – углас му захвале сва тројица и истог трена напусте час.

Недељу дана потом трошкарили су бакшиш професора Лукића по београдским кафанама.

* * *

Седи Слободан Чегарски на чегарском брду у хладу испод бреза и смишља стихове. Када осети да га муза игнорише, премешта се у сигурну хладовину споменика Стевану Синђелићу и чегарским јунацима, из вунене торбице вади боцу вина и потрже. Па је још једном нагне низ грло и већ се зарумени и цела природа око њега одједном постаје поезија, милина га облива и тражи речи како да изрази то егзалтирано осећање пролећа које се расцветава по висовима одакле допиру гласови вредних домаћина и њихових аргатника, звек мотике у винограду и цвркутање птица на гранама шљива, кајсија и јоргована по околним њивама и виноградима. И тада бива обливен величанственом лепотом и почиње да пише. Око два стиже баба Петкана – носи му обед, обавезно комад погаче и боца вина. Баба је срећна што може унуку да помогне који ће колико сутра бити велики писац.

Док пролази кроз Каменицу, успут је запиткују људи:

- Петкано, куде ћеш с тија торбељак?
- Унуку носим ручак там, на Чегар.

Ту се комшије већ смејуље и задиркују је, кажу да јој је унук лезилебовић и нерадан

А она им вели:

– Ако, причајте кој шта оће, ал' не знате ви колки ће он песник да буде. Он је голем човек!

* * *

НА ЧЕГРУ У СИНЂЕЛИЋЕВОМ ШАНЦУ

Слободану Симојадиновићу Чудеу

На Чегру у Синђелићевом шанцу самује Чуде
Ветар му подиже шешир са главе са луде

Он руком таре зној са чела што се поти
Колико је само пута ту изгарао у лепоти

Док се дан приклањао сунцу и жези
Писао песме о српској анамнези

Добићеш сунчаницу о главо неопевана
У шанцу ко у чамцу Синђелић Стевана

А бака му мудра именом Петкана
Доносила ручак са кућевних страна

Ни сам није марио за свој тешки усуд
Кад чокоће не рађа из стихова кад бије студ

158

Тек бака му приносила гуњ да се огрне
Док рађају се песме склиске и стрме

И сад на Чегру хуји неки прастари ветар
Ко да га гони са руских степа жилави Дњепар

И пита се гологлав смркнутих веђа Чуде:
О, да л' је прошло оно што тек треба да буде?

ПОЧЕЦИ КЊИЖЕВНОГ ЖИВОТА НА КОСОВУ

Добрица Ђосић учи шиптарске писце да пишу и намерава да напише роман о Шиптарима

Књижевни живот на Косову и Метохији после Другог светског рата почео је с појавом листова „Јединство“ (децембар 1944) и „Рилиндја“ (јануар 1945), а потом и Радио Приштине (1945), где су писци повремено добијали простор за своје стихове и прозу. Власт којој је било стало да што пре и што брже афирмише шиптарску националну мањину, како би се, на једној страни, одупрла непријатељској пропаганди из Тиране, а, на другој, спровела смернице КПЈ о националном питању, већ 1949. године покрене часопис на шиптарском језику „Јета е ре“ (Нови живот), поставивши преводиоца и песника Есада Мекулија за главног уредника, док су се српски књижевници задовољавали појављивањем у повременом „Књижевном прилогу“, додатку у оквиру „Јединства“. Но, како није било довољно текстова за часопис који је излазио шест пута годишње, да би писцима помогла, власт је почела да организује годишња, па и чешћа књижевна саветовања „за шиптарске књижевне раднике“ из Југославије, а онда и Књижевну колонију у Дечанима. Писци су, уз то, да би стварали, стимулирани великим хонорарима, добрим радним местима у културним институцијама и на Универзитету и становима. Књиге су им, широких руку, објављиване у издавачким кућама „Мустафа Бакија“, потом у „Рилиндји“.

(Да, тако је – до 1968. године на Косову и Метохији су живели Шиптари, а онда је лично Фадиљ Хоџа променио правопис тадашњег српскохрватског језика одлуком да се име ове националне мањине у Југославији од тада, „па на даље и у будуће“ у српском правопису пише и изговара као – Албанци. До тада се јасно разграничавало – Шиптари су Албанци с Косова и Метохије који говоре албанским дијалектом гега, а Албанци су становници Албаније, који говоре и пишу дијалектом тоска. Но, захваљујући Фадиљу Хоџи, Шиптари и Албанци су 1971. године одржали конгрес језичког уједињења, тако да су и Шиптари на Косову и Метохији прихватили за свој службени, просветни и културни језик дијалекат тоска, уједначивши правопис за све Албанце ма где они живели,

писали и говорили. Српски језик као „један од наследника“ српскохрватског је то распадом СФРЈ само аминовао, не упуштајући се у далекосежне последице које је ова промена потом изазвала хомогенизујући албански народ на свим просторима живљења. Истина, није му се дало да такав акт учини и у правопису турског језика, па су за Турке тамо и даље живели Арнаути (Arnavutar), као што их Турци одувек, па и данас зову. Штавише, не само правописом српског језика, у Србији је уопште забрањено јавно користити реч Шиптар, иако они сами себе називају Шиптарима (Shqiptarët), а земљу Шиптарија (Shqipëria). Ово је само узгредна дигресија како читалац не би помислио да је аутор текста оптерећен дублетом Шиптар – Албанац.)

На саветовања су позивани познати писци из Београда, Загреба, Љубљане и Сарајева да својим предавањима пренесу лична искуства у стварању, помажући им у стицању списатељског наука. Тако су постале популарне претече креативних радионица. Та окупљања су помогла да издавачке куће, најпре у Србији а потом и другде, почну интензивније објављивати преводе дела шиптарских аутора. Штавише, у једном од разговора за „Јединство“ Есад Мекули је казао да немају довољно преводилаца који би ваљано превели књиге на српски, те да издавачи подуже чекају њихове књиге које су ушле у планове. Било је то у неку руку златно доба за шиптарске/албанске ствараоце које је потрајало до почетка осамдесетих година, односно до Брозове смрти.

На једном од таквих саветовања, јула 1955. године, новинар „Јединства“ и књижевник Раде М. Николић затиче младог и већ славом овенчаног романописца Добрицу Ћосића, иза кога су била гласовита дела „Далеко је сунце“ (1951) и „Корени“ (1954), који су овенчани НИН-овом наградом. Колико је пута до тада и да ли је уопште Ћосић био на сличним саветовањима за шиптарске „књижевне раднике“ нема података у овом листу. Зато и претпостављамо да је то био његов први боравак на Космету и прво упознавање са шиптарском литературом, али и прво подучавање списатељском занату. Колико је све то било значајно за шиптарску књижевност говори чињеница да је часопис „Јета е ре“ у време овог саветовања имао две хиљаде претплатника, од којих понајвише из Македоније и Црне Горе.

Писац и виспирени новинар Раде М. Николић ће читаоцима листа „Јединство“ ексклузивно приуштити разговор

са знаменитим писцем – „Имам велику жељу да разумем Шиптара“. У првом делу Ђосић одговара на питања која се тичу литературе и то углавном с аспекта свог припадништва СКЈ, а о саветовању ће рећи: „За мене је посебна радост што сам имао прилике да се уверим у младост, снагу и спремност књижевних радника у борби за стварање социјалистичке културе.“ На последње питање: „На чему радите? Који су Ваши планови?“, Ђосић ће одговорити:

„Радим на групој књизи циклуса од четири романа који је зајочет с „Коренима“. Хоћу да кажем и њо: мене, као њисца, много и често уздућује човек Шийтар и њејова судбина. Имам њар сижеа и велику жељу да њокушам да разумем Шийтара и изразим неки од њејових њроблема. Нажалост, ја у овим данима нисам у мојћностии збој рада на овом циклусу, да њокушам да реализујем своју жељу, али ћу једној дана њокушати. Временом се не обавезујем, јер њо никада нисам чинио“.

Ђосић ће следећи пут боравити на Косову и Метохији приликом прославе десете годишњице излажења часописа „Јета е ре“, 9. октобра 1959. године. Тим поводом штампан је и посебан број „Јета е ре“ на српскохрватском језику, како би званице, делегати и политички фактори осталих народа и народности који су увеличали свечаност, били у стању да се ближе упознају с дOMETИМА ове књижевности. Била је то и година великих прегнућа и радних победа, како се говорило. Отворен је Комбинат коже и обуће у Пећи који ће запошљавати хиљаду радника, Јосип Броз се вратио с пута по земљама Азије и Африке. Космет је добио три доктора наука Шиптара – Дервиша Рожају (1934), из Пећи, који је постао најмлађи доктор наука у Југославији, у 24. години одбранио је рад из биолошких наука на Универзитету у Београду. Песник и преводилац Есад Мекули (1916), из Плава, докторирао је из области ветерине, такође у Београду, а Идриз Ајети (Тупале, код Медвеђе, 1924) је први Шиптар који је докторирао у Југославији, на Филозофском факултету у Београду, годину дана раније, из области дијалектологије. У исто време почела је изградња термоелектране „Косово“ у Обилићу, јачине 62 мегавата, а било је и других „великих радних победа наших народа и народности“ којима је, према речима Душана Мугоше, могло да се придода и десет година излажења часописа „Јета е ре“.

Свечаној седници уредника и сарадника часописа, како извештава „Јединство“, присуствовали су истакнути руководиоци Аутономне Косовско-Метохијске Области, као и књижевници: Милан Богдановић, Ели Финци, Добрица Ћосић, Александар Вучо, Скендер Куленовић, Ристо Тошовић, Душан Костић, Ђамил Сијарић, Слободан Марковић и други. Главни уредник часописа и један од оснивача „Јета е ре“, тек докторирао, Есад Мекули, прочитао је реферат „о развиту и проблемима шиптарске књижевности код нас“. Након поздравних говора Милана Богдановића, потпредседника Савеза књижевника Југославије, и Драга Драгојевића, председника Обласног савета за културу, додељене су новчане награде „уредницима и књижевним радницима“ који су своје радове објављивали у овом часопису, укупно дванаесторици шиптарских писаца. Уобичајено, са седнице су упућени телеграми другу Титу и Централном комитету СКЈ. Поподне су сарадници часописа, шиптарски писци с Косова и Метохије, у сали Општинског народног одбора, разговарали с књижевницима – *јосџима* о књижевним проблемима на Косову и Метохији и уопште о књижевном стваралаштву. У тим разговорима најзанимљивија питања су била: како се човек са Косова и Метохије, Шиптар, третира у неким савременим делима и публицистици данас, те шта би требало учинити за афирмацију савремене шиптарске књижевности у југословенским оквирима? Извештач је забележио да су најинтересантнија била излагања Елија Финција и Добрице Ћосића. Увече је одржано велико књижевно вече на коме су учествовали писци часописа „Јета е ре“ и гости. Сутрадан су приређене књижевне вечери и у Призрену, Пећи и Косовској Митровици.

Све ово је јако битно за сагледавање односа према Шиптарима из централе у Београду, чијим смо резултатима данас непосредни сведоци.

Најпре, гледано из политичког угла, величину прославе и значај часописа је означио и број писаца који су дошли на поклоњење младој шиптарској литератури, а поготову говор академика Милана Богдановића, који је, у име Савеза књижевника Југославије, али и у име, како је рекао, „свих књижевника Југославије“, у егзалтираном тону поздравео скуп и, између осталог, казао:

„... Кад ѿо чиним (ѿоздрављам скуѿи – Р. С.), морам ѿризнаѿи да не моѿу да се оѿимем од извесноѿ сѿецифичноѿ уздуђења. То уздуђење није ѿрви ѿуѿи да се јавља у мени и није неке особене врсте, јер с ѿим уздуђењем ми смо у овом нашем живоѿу кроз чѿшав низ ѿодина. Ми смо ѿом уздуђењу врло често изложени. Када сам ѿре неколико ѿодина имао ѿрилике да на Конѿресу књижевника Јуѿославије у Охриду ѿоздравим македонске друѿове, који су онда славили, ако се не варам, своју десетоѿодинишницу, имао сам ѿо уздуђење које сам формулисао једним ѿојмом. Говорио сам о македонском чуду. Када сам ѿоворио о македонском чуду, мислио сам на ѿај чудесни кулѿурни феномен, да се у размаку од неколико ѿодина, једне деценије и можда нешиѿо више од једне деценије роди, и формира у самом ѿочешку, у новом, ѿѿовом облику, једна кулѿура, једна лиѿературу. То истио уздуђење ѿред овим чудом осећам и овде ѿред вама док ѿоворим и док вас ѿоздрављам на дан нашеѿ лейѿѿ јубилеја, вашеѿ лейѿѿ, несумњиво квалиѿиетноѿ часоѿиса...

Ми доистѿа живимо у овом моменѿу у једном времену и једном друшѿву кад се чуда сѿварају. Ми сѿварамо и, ево, у овом ѿренуѿку ми сѿојимо ѿред једним чудом које ја називам шѿиѿтарском лиѿературом, јуѿословенском шѿиѿтарском лиѿературом. Ја сам рекао „јуѿословенском“ не случајно. Јер, у крајњој линији, ми који не знамо ваш језик, не можемо да ѿраѿимо вашу лиѿературу, ѿа ѿрема ѿоме не можемо ни да имамо некакво одређењено осећање или расѿоложење, или да формирамо у себи одређењене судове о ѿој лиѿератури. Ја сам имао број вашеѿ часоѿиса на срѿскохрватском језику који је имао да буде један мали ѿреѿлед оноѿа шѿѿо сѿѿе ви за неколико ѿодина радили и који је доистѿа изврсно даѿи. Ја сам ѿада ѿреѿледао лиѿературу, ѿрелисѿавао је неколико ѿуѿѿа, ѿрочиѿавао ѿа неколико ѿуѿѿа, заустѿављао се ѿу и ѿамо, на овом или оном ѿексѿу, размишљао о ѿима, и ѿрва сѿвар која ме је заѿреѿасѿила, и ѿо у оном смислу дивљења, ѿрва сѿвар је била да ѿа лиѿература, која је ѿек рођена, ѿек формирана, која је ѿочела од айсолуѿноѿ ѿочешка, од айсолуѿноѿ аналфабетѿизма, све ѿреѿреке савлађује, све их ѿреобрађује, да их обара ѿред собом и на одореним ѿреѿрекама сѿвара своје ѿуѿѿеве. Све је ѿо за један фанѿиасѿичан краѿак временски рок, за једно фанѿиасѿично краѿко ѿрајање израсло у једну изванредно занимљиву, изванредно узбудљиву лиѿературу. Ја ово не ѿоворим најамеш и не ѿоворим са некаквим расѿоложењем да свечано кажем свечане сѿвари у

свечаном иренуику, ја то говорим сасвим озбиљно, и то је несумњиво иако.

Друиа сивар, и њу сиомињем заио да објасним зашто сам рекао јуословенска шийтарска лииература, друиа сивар која ме је иако истио и не мање изненадила и истио толико иричинила ми не мање задовољство, било је то што сам видео колико је иа лииература јуословенска. Кад кажем јуословенска, никако не мислим у националном смислу, никако не мислим у смислу оних садржина којим се иојам Јуословен, или јуословенски обележава, неио конкретнио мислим колико је иа лииература иочела да се развија и иради у оним иравцима, у оним смерницама, и у слободи инсирације које су биле наши ойшти лииерарни јуословенски сивави. Та лииература је лииерарно јуословенска. Лииерарно јуословенска, јер се доиста укључила у све оно што су кроз овај иериод, кроз који смо ирошли, били основни знаци, основно обележје чийаве наше јуословенске лииератуе.

Након помпезне прославе, „Јединство“, 19. октобра, на првој страни доноси текст секретара Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију Душана Мугоше под насловом „Десетогодишњица часописа Јетиа е ре“ у коме се велича успех линије КПЈ о националном питању. Мугоша пише:

„Мислим да се историјати Јета е ре, иако краиак, може иодијелии на два иериода: иериод иорођајних мука, када је иребало ироналазиити људе, уиућивати их како да иишу и сиварају, да иишу што више – то јести иериод борбе за квантиитет – и иериод у ком се Јета е ре већ иоодавно налази а који карактерише све оштирије иеро криичара, борба за квантиитет“.

Тако секретар ОК КПЈ за Космет и народни херој Душан Мугоша није пропустио прилику да у листу на српскохрватском похвали својих руку дело.

Зашто смо све ово навели? Па из једне једноставне а поражавајуће чињенице да за исто време, поред тих и таквих шиптарских писаца које власт подучава, подстиче, теточи и награђује, стварају и српски књижевници, покушавајући десетак година да покрену свој часопис, али им политички фактори то не дозвољавају. Као што се види, у врху ове политике, поред Шиптара су били и тзв. српски кадрови. Имајући у виду да је Обласни комитет онда био неприкосновен у ланцу одлучивања, на месту моћних обласних секретара

КПЈ/СКЈ за Косово и Метохију, непосредно након ослобођења, су се налазили Миладин Поповић (убијен 13. марта 1945), Ђоко Пајковић (1945 -1956), па Душан Мугоша (1956-1965), који у „Јединству“ пише панегирик свом личном доприносу у националном освешћивању, образовном и културном уздизању и еманципацији шиптарске националне мањине, како се то онда звало.

Следећи сусрет Добрице Ђосића са Косовом и Метохијом за многе ће бити изненађење. О томе казује књижевник и ондашњи новинар Радио Приштине Драгољуб Стојадиновић у својој књизи „Успомене са Косова“¹², насталој пред саму смрт.

„Нисам се много изненадио кад нас је, мене, Вука Филиповића и Радеића Николића, Душан Мугоша позвао у Покрајинску народну библиотеку, јачно у ону собу у којој је убијен Миладин Поповић, на сасџанак. Кад смо ушли он је већ био али не сам. Млади њага тек све познатији писац романа „Далеко је сунце“ Добрица Ђосић је био с њим. Нисам сасвим сигуран, али мислим да су „Корени“ већ били добили Нинову награду. Слава овој овде уздињеној младој писца је најло расла. Поздрависмо се и њредстависмо се како је ред, и сасџанак јоче.

– О вама се све више чује у Београду. Кажу да имате шансу.

– Шта мислите да вам треба? – пита Добрица без много околишења.

– Стекли смо уписак да имате шта да кажете и вољни смо да вам помоћемо.

Вук Филиповић тражи едизију. Имао роман у рукопису и хтео да га штампа. Ја и Раде смо за часопис, ја кад се он уходи, сиворе сарадници, писци, едизија је његова природна последица.

Слушају нас њажљиво. Нико се не одређује, само њамше.

Није прошло неколико месеци ми добијемо новац за часопис. Неко му је између нас наденуо име „Спремљења“. Ја нисам али сам се са именом одмах сложио. Тако смо кренули.

Нико јачно није могао да одреди улогу Добрице Ђосића, али се слуњило да је он њај ко је омоћуњо шта ћемо и како ћемо.

¹² Драгољуб Стојадиновић, Успомене са Косова, приредио Радосав Стојановић, Пешић и синови, Београд 2019. стр. 26-27;

Вукова идеја о едицији је одложена, иако он није био само за едицију у којој ће објавити свој рукопис, него за едицију у којој би се шиптарске и дела из шиптарске косовске књижевности у преводу на наш језик. Јавно то није рекао али, веле, да је на то мислио. Срећом све је кренуло природним и логичним смером с рачуном на нашу књижевну реч.

Знали смо се с факултета у Београду. „Стремљења“ су нас зближила у Приштини. Онолико колико један први наш српски часопис на Косову то може. Видели сте, сами смо нај часопис створили. Не баш сами. Нико данас не каже да је томе много и онако неосејно. Скромно и тојово невидљив кумовао је Добрица Ћосић.

Душан Муџоша је био политички медијум.“

Добрица Ћосић је, свакако, гостујући на скуповима везаним за шиптарске писце схватио да су не мање талентовани српски писци с Косова и Метохије духовно прикраћени и сабијени на маргине културног живота. То је, претпостављамо, осећао и Душан Муџоша, човек који је могао све, али који је своју власт био подредио задацима партије којој је припадао. Углавном, након тог сусрета, који је уприличен почетком 1960. године, и с доласком пара, већ маја 1960. године изашао први број часописа за књижевност, уметност и културу „Стремљења“. И не само то, исте године појавиле су се и прве две књиге у издавачкој делатности „Јединства“.

„ДЈЕВОЈКА ИЗ АЛБАНИЈЕ“ ПОЗДРАВЉА ТИТА

Лирски дојринос Михаила Лалића узајамним везама Југославије и Албаније 1945. године

Још током Другог светског рата Јосип Броз и КПЈ су снажно били окренути Албанији. Како тамо није постојала комунистичка партија, већ бројне разједињене групе комуниста које су међусобно биле у завади, Броз им је послао комесаре с интернационалним задатком да створе Комунистичку партију Албаније – Миладина Поповића (1910-1945) и Душана Мугошу Дућа (1914-1973), који су били проверени кадрови КПЈ, уз то знали и албански језик. У другој половини 1941. стигли су у Албанију да, уз рад на формирању КП Албаније, организују стварање борбених и диверзантских група које ће се борити против фашистичког окупатора и њихових сарадника. Тако су 8. новембра 1941. одржали оснивачки конгрес КП Албаније, а потом је припремали за организовање деловање против италијанског окупатора. По Миладиновој процени најприхватљивије решење је било да на челу партије буде Енвер Хоџа. Колико је Миладин Поповић био популаран у Албанији говори и једна албанска народна песма њему посвећена, чију је мелодију, доцније, композитор Реџо Мулић обрадио за чувену песму о капетану Лешију у истоименом филму Жике Митровића (1960).

Након ослобођења 1945. та сарадња се продубила и трајала све до Информбироа. Јосип Броз је Албанији поклањао српске фабрике, градио пругу, слао им инжењере, лекаре.

Као израз те љубави у Тирани је новембра 1945. године формирано Друштво за културну сарадњу Албаније и Југославије, о чему ће у еуфоричном тону писати „Јединство“, у броју од 19. новембра исте године, у тексту „Културне везе наше земље и Албаније“. У њему се, између осталог, каже:

„Код нас се и данас пише о Албанији, стварају се нове пјесме о нашим и албанским борцима, који су заједно јуришали на непријатељске хорде, гонили их гинући, учвршћујући крвљу братство, „и више него братство – другарство“, како је рекао један Албанац, између нас и њиховог народа. Није случај(но) да код нас постоји нова пјесма „Дјевојка из Албаније“ Михаила Лалића. Баш постанак ових *пјесама*, интересовање с обије стране за културу и једних и других, свједочи

о заједничкој љубави и пријатељству које се развија до највећег степена. То нам потврђује и Друштво за културну сарадњу између Албаније и Југославије које је ових дана образовано у Тирани. На овај начин пале су преграде које су раздвајале наш и албански народ у прошлости, продире снажно на површину дубока љубав и братство које је тињало у народу, а овдје-ондје провијавало кроз народну поезију, причу и у дјелима најбољих људи нашег народа“.

Овај непотписани панегирик без стварног основа, али надахнут комунистичком идејом „братства и другарства“ „нашег народа“ и Албанаца, свакако је написао тек постављени први уредник листа Петар Стојановић (1921-1990), из Пећи, потоњи доктор правних наука и редовни професор Универзитета у Београду, који је своје текстове у „Јединству“ једини писао ијекавицом. Као основу за горе изнету тврдњу аутор налази у чињеници да данас „многи Албанци већ знају стихове: *Иде Тишо љреко Романије / собом води своје дивизије...*“ и – другим примером:

„Пјесма љалим за идеју од савременог албанског пјесника Варфија данас се пјева свуда по Албанији. У њој се опјева јунак Боро Вукмировић заједно са шиптарским борцем Рамизом Садиком – обојица народни хероји, који су доживјели исту судбину ухваћени од окупатора и наших издајника и херојски на мукама завршили своје животе. Дора Лека, албанска интелектуалка, с поносом каже да је ову пјесму компоновала.“

С „наше стране“ дуг братству и љубави двају народа, уз остале, намирује и млади песник и прозаиста Михаило Лалић (1914-1992) песмом „Дјевојка из Албаније“, коју главни уредник објављује уз свој текст као потврду узајамних веза и културних подстицаја, и, не заборавимо, братства које је до тада *ишњало*, а сада се свом ширином и дубином обзнањује. Наравно, она је истовремено сва у настојању подупирања култа Јосипа Броза Тита, као што је и сâм објављени чланак.

Успут ћемо рећи да је овај број „Јединства“ штампан у Призрену, јер је у овом граду те године било седиште свих државних органа Аутономне Косовско-Метохијске Области, као и чињеницу да је неколико година касније у листу као лектор почео да ради Милосав Лалић – рођени брат Михаила Лалића. Песму доносимо онако као што је и објављена у листу, уз напомену да је Лалић није уврстио у своју прву збирку

песама „Стазе слободе“, која је објављена у „Народној књизи“, на Цетињу, 1948. године. Можда и због тога што је у то време већ била донета резолуција Информбироа, па „дјевојка из Албаније“ више није поздрављала Тита.

ДЈЕВОЈКА ИЗ АЛБАНИЈЕ

Одједном – дође мрачно,
згусну се јесење вече.
Тишина тиха... чујеш:
... кључ се у брави окреће.

Тишина тиха, чујеш –
то прст се смрти окреће.
Ко сад на врата изађе та –
тај вратити се више неће.

Ко сад на врата изађе та
прилази крају своме, крајем
у мокро југово вече ово
опрашта се са завичајем.

У мокро југово вече ово
излазе сужњи суви и сиви:
срећно се, свијетло, далеко негдје
у шумама руменим живи.

Срећно се, свијетло, у даљини
на стражи срчано срце грије –
једна црвена ватра партизанска
ено на леду Проклетије.

Црвена једна ватра партизанска –
са Ђаф - Шевриса, с Бјеласице.
А никад више не видјети, вај –
ватрену румен, њено лице.

А никад више не видјети
рањена брата, прослављена друга –
На сива, сува, сужањска лица

Запечатати се у ноћ смртну туга.

На сива, сува, сужањска лица
туга што ће скоро да се гњије –
док тихо у ноћ смртну крочи
дјевојка из Албаније.

На врата у ноћ тихо крочи –
гледах кроз мрежу челичних жица
и заборавити не могу никад
челичног оно хода и лица.

Заборавити не могу и нећу
како је пљунула Плаву Бестију
па су целати збуњени престали
да се сужњима смију.

У ствари, целати, престали су
И да говоре и да се кезе.
Тишина мртва. Једно писмо дуго
писала је мирно као да везе.

Дуго писмо. Ко ме?
Нећу никад знати.
Ал знам: писала је друговима писмо:
– „Осветите! Немојте стати!“

Писала је дуго друговима писмо.
Јесење. Вјетар у гранама смокве.
Звекнуле би каткад пушке под прозором
и стражари ко пси газили локве.

Звечале су само пушке под прозором
а она – свако би реко –
као да не иде у ноћ, у земљу
већ на путовање, тек далеко...

Као да не иде у ноћ, у земљу,
као да то није задње писмо...
Тад и ми тужни сужњи преко жица
не ћутасмо више, проговорисмо.

Тад и ми, мрачни, преко жица
потресосмо и ноћ и мрак и жице
док се поносно вила кроз прозор
коса њена и уско бијело лице.

Тако се поносно вила у свијетлу –
кад се крвник нагну писмо да чита.
Прочита му сама она, чим довикну:
– Другови Срби, поздравите Тита!

Михаило ЛАЛИЋ

КАКО ЈЕ БОЖИДАР НИКОЛИЋ ОСНОВАО ПОЗОРИШТЕ У ТИРАНИ

Данас када из Приштине стижу разне оптужбе на рачун Срба и Србије везане за науку и културу, како су Албанци у културном развоју били спречавани и онемогућавани, мада упућени добро знају да су Југославија и Србија уложиле све како би помогли развоју образовања и културе на албанском језику на Косову и Метохији, па и то да тамо 1945. није било ни учитеља за албанске ђаке, но да је повереник за образовање и културу АКМО, односно челни човек Агитпропа за ову област Мита Миљковић морао 1945. из Тиране да наручи две хиљаде буквара и доведе двадесет учитеља на Косово и Метохију и тако покрене образовање на албанском језику. Но, шта је с тим учитељима и букварима стигло све на Косово и Метохију могли бисмо неком другом приликом писати.

Овог пута рећи ћемо и да је Миљковић био онај човек који је основао гласила на Косову „Јединство“ (1944), „Рилиндју“ и Радио Приштину (1945), потом и Обласно народно позориште Косова и Метохије у Призрену (7. октобра 1945) и Обласно народно позориште у Приштини 1948. године. И то Обласно позориште у Приштини, потом преименовано у Покрајинско, па у Народно позориште у Приштини на ноге је ставио српски глумац и редитељ Милутин Јаснић, кога је Министарство просвете Србије упутило у Приштину са једним бројем српских глумаца и редитеља. Како је Јаснић затим, уз Српску, створио и Албанску драму овог позоришта, доводећи у Приштину глумце аматере из дилетантских позоришта који су били гимназијалци и радници, опет је за неку другу важну причу.

Некако у исто време један други српски глумац и редитељ из Београда Божидар Божа Николић, на замолницу албанске владе из Тиране, одређен је од Владе ДФЈ да оформи позориште у Тирани. Тако је југословенска влада почетком фебруара 1945. године упутила Божидара Николића у Тирану. Божидар Николић је рођен 3. децембра 1883. године у Смедереву, а умро у Београду 3. јула 1968. године, у 84. години живота и код нас је познат по улози Барба Тонеа у првом југословенском филму „Славица“ Вјекослава Афрића, 1947. године. Николић је овом послу пришао са много љубави и ентузијазма не само због оданости глуми и позоришту, већ и

због интернационалистичке мисије коју је добио у формирању значајне културне институције у суседној Албанији. На том послу остаје седам месеци где је не само његовим залагањем већ и ентузијазмом албанских људи из дилетантских група остало његово дело – Национално позориште Албаније са драмом, опером и балетом.

О Николићевом раду у Тирани пише Дејан Алексић у „Јединству“ 1985. године у тексту „Почетак са *Ђигом*“, који је с њим раније о томе и разговарао.

„Жеља албанских културних радника је била да се у Албанији оствари нормалан позоришни живот после година лутања и тражења“, рекао је Божа Николић Алексићу када је овај боравио у Тирани као члан делегације Народног фронта Македоније, која је маја 1945. присуствовала комеморацији југословенских партизана из одреда „Кораб“ из западне Македоније, које је италијански окупатор, уз помоћ балиста, обесио у зору 15. маја 1943. у дворишту затвора у Тирани.

„Задатак је био изванредно тежак, можда најтежи између оних које сам имао у својој организаторској пракси – каже Николић. – У земљи у којој су, на једној страни, постојале дилетантске групе у којима су до јуче мушкарци играли и женске улоге, јер су предрасуде биле још врло јаке и жени тешко пада излазак на позорницу, а, на другој страни, врло интелигентна позоришна публика. Требало је створити професионално позориште. Чим сам се упознао с приликама, сазвао сам конференцију писаца и новинара, као и свих оних који имају интересовање за уметност, да би се заједнички саветовали. Већина је заступала мишљење да је оснивање једног сталног позоришта неоствариво и да су тешкоће несавладиве. Ја сам био супротног мишљења – да треба организовати позориште од најбољих аматера из позоришних дилетантских група и група партизанских позоришта. Наишао сам на разумевање и подршку од стране надлежних, па сам тако приступио организовању првог албанског позоришта“.

Бождар Николић је потом сачекао Фестивал дилетантских позоришних група Албаније у време конгреса Антифашистичке омладине Албаније. И сам је са једном таквом групом припремио лаку комедију „Карлова тетка“. На ревији је одабрао најбоље аматере, али је био изненађен да многи изразити таленти нису желели да приступе професионалном позоришту. Успео је да окупи око четрдесет

чланова и после дугог ишчекивања да их све доведе у Тирану, где су 4. јула 1945. почеле пробе комада Јанка Веселиновића „Ђидо“, који је у међувремену преведен на албански и адаптиран у локални миље.

„Био је то веома напоран посао – морао сам као редитељ а уједно и као глумац сваку улогу, па чак и женску, да одиграм 30-40 пута. За време таквог озбиљног рада посета југословенског представника Албанији Веље Стојнића веома је лепо деловала на младе глумце, јер су тада видели да се њиховом раду посвећује велика пажња“, каже Божа Николић.

Већина глумаца ускоро је отишла у Београд на конгрес Балканске антифашистичке омладине, пошто су били чланови хора. У Београду су се срели с правим позориштем, гледали су представе, чак су били и на пријему у Народном позоришту. То их је још више ободрило. Комад „Ђидо“ био је најзад припремљен. Свечаној премијери, одржаној 25. септембра 1945. године, присуствовали су чланови албанске владе, представници страних мисија и делегати из свих префектура Албаније. Наравно, на сцени је „Ђидо“ добио локално обележје, имена лица су била албанска, а костими и народне песме из свих крајева Албаније, тако да је све то симболично представљало јединство нове Албаније. Певане су и албанске и југословенске песме и играна кола, тако да је то била лепа манифестација срдечног пријатељства два народа.

„Успех је био сјајан. Публика је комад примила и прихватила као свој и често је на отвореној сцени долазило до спонтаних излива одушевљења. О томе је тада опширно писала албанска штампа. Тако је почела Централна група Државног позоришта у Тирани“ – каже Божидар Николић.

Представа „Ђидо“, коју је режирао Божидар Николић, потом је имала дуг живот, гостовала и у другим градовима Албаније – Корчи и Скадру, репризирана и играна бесплатно за сиромашне грађане Тиране. Аутор текста у „Јединству“ Дејан Алексић, сретао се са Божом Николићем у Тирани док је радио на представи, а потом и у Београду. Тако је познати београдски глумац и редитељ Божидар Николић, извршавајући мисију коју му је поверила југословенска влада на захтев и молбу албанске владе, дао не мали допринос организовању и првим почецима Националног театра Албаније у Тирани.

ПОХАРЕ МАНАСТИРА ВИСОКИ ДЕЧАНИ

Манастир Високи Дечани од 2015. године суочен је с отимањем имовине од стране шиптарске општине Дечане, којом руководи клан Рамуша Харадинаја. И мада је Уставни суд Косова, пре пуне три године, потврдио власништво манастира над 24 хектара земље у близини светиње, коју је ова општина узурпирала, у „правној држави“ Косово општина Дечане се оглушује о ову одлуку, која би морала бити обавезујућа. Штавише, ни притисак међународних фактора није помогао да манастир до данас уђе у посед своје земље.

Парадоксално је да је манастир Дечани, кад је у питању његова имовина – земља, шуме и објекти – правно куд и камо био безбеднији у време отоманске владавине него последњих седамдесетак година. Турски освајач није посезао за његовим власништвом (убирани су порези и разне дажбине, плаћани и намети локалних моћника) тако да су Високи Дечани ослобођење Косова и Метохије 1912. године, а потом и 1945. године дочекали с имовином коју је овој лаври завештао ктитор – свети краљ Стефан Дечански. Проблем власништва први пут настаје 1945. године с доласком комунистичке власти и њеног настојања да по свом назору уреди аграрне односе у Југославији, посебно на Косову и Метохији.

До тада, према старим тапијама, које манастир поседује, а које је новинарима „Јединства“, у лето 1991. године, показао игуман Јустин Тасић (1936-2005), види се да је ктитор манастира својој задужбини оставио на коришћење 808 хектара земље, те да је манастир пре Аграрне реформе 1946. године имао укупно: 600 хектара шуме, шест хектара винограда, седам хектара воћњака, 51 хектар утрине, 55 хектара ливада и 89 хектара ораница. С том имовином, старом више од шест векова, манастир је ушао у Федеративну Народну Републику Југославију, искусивши потом све благодети слободе, братства и јединства и заједништва на Космету.

Најпре, добрано се о њега и о српски народ очешала уредба којом се забрањује повратак бивших колониста на Косово и Метохију и Македонију. Потом је, на основу савезног Закона о аграрној реформи и колонизацији, Председништво Народне скупштине Србије донело свој закон (24. новембра 1945. године) којим ће се спровести у живот савезни закон на подручју федералне Србије. Везано за цркве, манастире и њи-

хову имовину (тачка 3) тај закон вели:

„Бојомољама, манастирима и верским устјановама остјавиће се највише десет хектјара поседа, а ако су устјанове веће истјоријској значаја, остјавиће им се до 30 хектјара обрадиве земље и до 30 хектјара шуме“.

У те „установе већег историјског значаја“ на Косову и Метохији су убројали Пећку Патријаршију, Високе Дечане и Грачаницу, манастире који су данас под заштитом Унеска. Повереник Обласног одбора за аграрну реформу на Косову и Метохији био је познати комуниста и народни херој Душан Муџоша (1914-1973), ратни инструктор албанских комуниста и један од оних људи који су утирали пут шиптарској државности на Косову и Метохији. Ваља рећи да је после рата власт у АКМО била у рукама црногорских партизанских кадрова – Миладина Поповића, Ђока Пајковића, Душана Мугоше, Павла Јовићевића, Крста Филиповића, Мите Миљковића, Блажа Радоњића и других. Шиптари су били у другом ешалону који је само надгледао и контролисао, а инструисала је КПЈ, удовољавајући им у свему. Од Шиптара главну улогу имао је албански држављанин Фадил Хоџа, кога је на Космет послао Енвер Хоџа. А потоња Енвер Хоџина супруга Неџмије Џугљини (1921-2020), била је секретарица Миладина Поповића (1910-1945) док је организовао комунисте у Албанији и блиска сарадница Душана Мугоше. Још пре почетка Другог светског рата српски комунисти су испољавали велику болећивост према Албанцима, а потом и изузетну толеранцију у њиховим бруталним насртајима на српски народ и државу. Један од поратних главних уредника „Јединства“, иначе првоборац, у својим сећањима записао је да је КПЈ српске кадрове с Косова припремала за време када ће Срби бити национална мањина у овој покрајини.

Коначни резултати ревизије аграрних односа на Косову и Метохији објављени су у „Јединству“ бр. 53, од 24. јула 1946. године. Како је главном уреднику листа саопштио Душан Мугоша, „задатак нове власти је био да исправи неправде које је стара Југославија аграрном политиком нанела шиптарским масама“. И ревизијом је, каже Мугоша, Шиптарима враћено око 25 хиљада хектара зиратне земље. Обласни народни одбор решавао је и питање насељеника који су ревизијом изгубили земљу. Мугоша даје податке да се од њих око хиљаду насељеничких породица иселило у Војводину, да би закључио

како је „решење аграрних односа наишло на одострано разумевање и насељеника (читај Срба) и Шиптара“. А затим додаје:

„У чийавом решеном проблему аграрних сиорова шиптарске масе су сикле још чвршће убеђење да се исирвањем неирвада које су им иричињене у ситарој држави, сивара нови живои у иуном међусобном разумевању народа. То је још више уишицало да Шиптари у нашој Области осеије народну власи као своју и ФНРЈ као своју државу. Насељеници су се иакође уверили да Народна власи не жели да сивара бедна и сиромашна насељеничка изздинсива, већ да се залаже да их шиио боље иомоине. Решење аграрних односа наишло је на одострано разумевање и насељеника и Шиптара. Ошуда јачање браиссива и јединсива, узајамна иомоћ и заједнички рад на иодизању насељеничких кућа, ири ирађењу школа, на културно-иросветном иољу иишд. иде масовно учесивују Шиптари, Срби и Црноиорци свесни да заједничким наиорима у обнови иомажу сами себе и држем ироцваиу своје ФНРЈ“.

Подилажењем и додворавањем Шиптарима, уз константно протеривање Срба, КПЈ је куповала „поверење“ шиптарских маса, стварајући им осећај вековног домаћина на српском простору, што су потом тек описмењени доктори наука Загребачког свеучилишта, за национално-политичке потребе „патентирали“ наводно илирско порекло Албанаца (Зеф Мирдита, Скендер Ризај итд), док је код прогоњених и обесправљиваних Срба стварана бесперспективност живота на Космету. То што говори Мугоша може се читати само у идеолошко-коминтерновској матрици. Но, како је манастир Високи Дечани прошао аграрно сито ФНРЈ?

Манастир је у својој архиви сачувао одлуку Обласног аграрног суда за Косово и Метохију који је, „на седници одржаној 28. јуна 1946. године, разматрао одлуку Извршног обласног народног одбора за Космет бр. 2649, од 28. јуна 1946. године, о експропријацији земљишта на поседу манастира Дечани, у Дечанима, срез ђаковички“. Обласни аграрни суд радио је при Обласном народном одбору за Косово и Метохију, као његово извршно тело, и „био састављен од председника суда Ника Сируиара и судија Цевдеиша Паласке и Шефкија Ајдина“. Датуми на одлуци говоре да је Аграрни суд заседао одмах након седнице Обласног аграрног одбора и само потврдио одузимање манастирске имовине, не омогућујући манастиру

правни лек, то јест да се жали на одлуку. Примећујемо изузетну ефикасност народне власти! Можда је то због тога што се све збило, случајно или не, на сам Видовдан.

А Обласни аграрни суд је потврдио да је „Обласни народни одбор у свему поступио по прописима и правилно оценио занимање власника поседа (манастир Високи Дечани) у смислу члана 1 Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији Србије“, уз констатацију „да власник поседа има обрадиве земље 187 хектара 70 ари и 50 квадратних метара и необрадиве 515 хектара 59 ари и 90 метара квадратних, те да му је Обласни народни одбор *йравилно оcтйавио законски минимум* од 60 хектара, од којих 30 обрадиве а 30 хектара необрадиве земље, као манастиру веће историјске вредности“. Обласни аграрни суд је, у смислу члана 19 Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији Србије и члана 7 Правилника о образовању аграрних судова, донео одлуку којом се „оснажава у целости одлука Извршног обласног народног одбора за Космет у Призрену, којом је извршена експропријација на поседу манастира Дечани, среза Ђаковичког, и стављена у земљишни фонд површина од 643 хектара, 30 ари и 40 квадратних метара земље, од која обрадива 157 хектара, 70 ари и 50 квадратних метара и необрадиве 485 хектара, 59 ари и 90 квадратних метара, а власнику остављен посед на име максимума површине 60 хектара, од које 30 хектара обрадиве и исто толико необрадиве, као манастиру веће историјске вредности, према решењу министра за аграрну реформу и унутрашњу колонизацију број 1019, од 19. 2. 1946. године, сходно члану 3, тачка 3, став 1 Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији Србије“.

Одлуку је потписао судија Џевдет Паласка. Против ње није била дозвољена жалба. Наравно, уз министра за аграрну реформу и унутрашњу колонизацију Србије, капа овоме био је повереник за аграрну реформу Косова и Метохије *Душан Мујоша*.

Дакле, Високим Дечанима су *званично*, 28. јуна 1946. године, одузета 643 хектара, 30 ари и 40 квадратних метара земље, а остављено 60 хектара. Но, подаци које су навели Извршни аграрни одбор и његов Аграрни суд донекле су тачни само када је реч о оних остављених 60 хектара. Када је манастир на основу тапија и поседовних листова катастарски сабрао своју имовину, утврдио је да му је стварно одузето

стотину хектара земље више но што је приказано у одлуци Аграрног суда, што је укупно 763 хектара. На том земљишту било је и важних објеката манастирске економије који су без евиденције и пописа конфисковани заједно са земљиштем и манастир више није имао приступа у њих.

Одузимање имовине тих поратних година праћено је и другим насртајима комунистичке власти на духовно братство манастира и манастирску ризницу. У манастирској архиви, између осталог, сачувано је и писмо архимандрита дечанског *Теодосија* из 1951. године у коме он упознаје српског патријарха Викентија са похаром манастирске ризнице. Пише како су власти одузеле и однеле старо историјско оружје скупљано са попршта Косовске битке. На увид новинару Мирославу Ђуку, архимандрит дечански Јустин Тасић дао је текст овог писма:

„Часїи ми је извесїиїи Ваше љреосвешїенсїво да је дана 10. 12. 1951. љодине дошао у манастир службеник ОНО и Саветїа за љросветїу и кулїуру љосїодин Раїко Каракушевић и љоднео акїи исїої саветїа са којим се акїиом именовани овлашїује да може одузетїи из дечанске ризнице сїаро исїоријско оружје које се до сада чувало у манастиру као њеїова своїина и да се исїио љренесе у Обласни музеј у Пришїиїни. Манастїирска уїрава заїиснички је љредала љражено оружје, љошїујући ранији акїи Вашеї љреосвешїенсїва број 1469, од 12. сепїтембра 1951. љодине, у којем сїе акїу дали уїрави љенералної овлашїења и наређење о оваквим љиїањима – не љротїивиїи се њиховим љражењима да се не би водила неїоїредна љреїиска.“

Тако је повереник Савета за просвету и културу Косова и Метохије *Раїко Каракушевић* постао зла коб манастира. Свако његово појављивање значило је одузимање нових предмета и драгоцености из манастирске ризнице. Однео је пуно тога наводно за Обласни музеј Косова и Метохије у Приштини који је тих година формиран. Игуман и друге црквене власти нису имали начина да ишта од узапћеног провере, јер су и сами били под присмотром. Поготову што је Каракушевић изричито наредио архимандриту Теодосију, као управнику манастира, да више не сме да прима нове монахе и да се гости манастира не смеју предуго задржавати у манастирском конаку. Био је то терор над светињом сличан похарама из османлијског периода. Каракушевић је потом био службеник Обласног завода за заштиту споменика културе у

Приштини. У време обелодањивања његових злодела, 1991. године, већ је био преминуо.

Вратимо се манастирској имовини. Када је Милошевић дошао на власт на таласу дугогодишњег народног гнева због унижавања Срба на Косову и Метохији, манастирске власти на Космету су се понадале да ће светињама напоскон бити враћена имовина одузета у поратном комунистичком харању. Након једнодеценијског мољакања, Високим Дечанима је 1998. године вратио само 24 хектара, као да је удељивао из својих грамзивих бисага, а не враћао отето власништво. У то време већ је мирисало на рат. И то је управо оно земљиште на које су се данас окомили Харадинајеви силници у општини Дечане. Но, и остала манастирска имовина је на удару обесних и никад зајажених апетита шиптарских отимача – секу се манастирске шуме, а земља из године у годину поткрада.

СВЕТИ МАРКО КОРИШКИ

Ходочасник или намерник који је добро изучио књиге староставне пре но што се упутио старим српским светињама вековима сабраним око Корише у Призренском подгору, снабдевен мапама средњовековних споменика, топографским картама и прецизним описима непогрешивих слика, већ са равног друма који води Призрену уочиће високо над селом усамљену кулу како штрчи у небо, недохватна. И знаће одмах да није то никаква кула турског сераскера или арнаутског војводе из предбалканских ратова, већ бели лепи звоник од тесаника светог Марка Коришког што се лашти попут Самодреже цркве у кршевитом пејзажу бистре Коришке реке, која се врлетно спушта с Језерских планина Коџа Балкана, журећи ка Белом Дриму и топлим струјама којима је окупан током целе године овај део Метохије.

И чим се искрене из питоме равнице, уз падине русеничког брега, стрмом излоканом сеоском џадом, која из Кориште води бачијама, увиђамо колико малопређашња слика питомог брдског пејзажа вара. Оно зеленило у којем се чинило да је ушушкан или завијен наш манастир, наједном се претвара у штуро шибље црног граба, нејаког горуна и леске, сва природа преобраћа у камениту, врлу и опору. Истина, понека скорела бресква, удивљали орах или трешња крупних румених плодова засађена на мршавим ливадама усрдно покошеним до задње влати, одаје присуство топлог метохијског даха што се пење уз коришку клисуру до испоснице светог Петра Коришког, десетак километара уз планину. Мисирско богатство Метохије почиње да се тањи, али још у врелом комешању струја на ободима планина као да ваздух у себи још крије ону некадашњу жудњу српских владара и велможа који су хитали да у додиру два различита даха природе – медитеранског и планинског, у судару два света, подигну какво знамење у славу Божју, на корист народу и за свој потоњи помен након смрти.

На пролазу кроз Коришу, кроз данас иначе негостољубив арбанашки свет, случајно срећемо једног од преосталих тридесетак Срба који нас упућује како је најлакше стићи до манастира светог Марка; а није лако допрети тамо иако је тек три-четири километра, иако између високих и нових шиптарских домова, ту и тамо кроз утврђена дворишта,

забљесне белина оног звоника. Жао му је што у колима нема места и за њега, јер он би радо пошао с нама. Одавно није био *јоре*. Али убрзо увиђамо да нас ауто не може довести тамо. После неколико километара вожње уз планину, ауто остављамо на заравни и, кроз грање, покушавамо да одредимо где би сада требало да буде манастир, који нам се изгубио у дубодolini иза неприступачних густих шума. Ни са покошених ливада ништа се не види, јер се изнад манастира дижу грмовите литице које нам заклањају видик, а ливаде изнад литица наступају као предах у кршевитом пејзажу.

Након мале претраге, кроз искрчено шибље, одједном пробија се топла белина манастирских зидова, али пута до њега ниоткуда. Наилазимо на арбанашке чобане који нас нељубазно упућују на козје стазе, а за то је, кажу, неопходно да се вратимо назад у Коришу, па испочетка долином реке, а не путем којим смо се запутили. Но, не одустајемо од жеље да доспемо до задужбине Иована и Бранка Влахића из 1467. године. И после два часа упорног трагања за козјом стазом која води кроз густо шибље ка манастирској литици, најзад откривамо танак песковит путељак који почињемо да следимо кроз врзине граба, храста и врежа купине. Након стотинак метара путељак се наједном прекида стрмом, као ножем одсеченом увалом испод које зјапи стотину метара дубока провалија. Уз мало вештине и сигурне помоћи штапа и тојаге савладавамо увалу и кроз густ, расцвали, миришљав купинак, пун ведрих пчела, силазимо на зелену травнату зараван.

Ту већ, поред мале запуштене баре, која вероватно води од некадашњег манастирског извора што се назире у непробојном грмљу, двадесетак метара узводно, на каскади вишој од оне на којој смо, полако почињемо да уочавамо развејане трагове прошлости, које је за педесетак година од последњег спаљивања манастира успела у многеме да потре арбанашка мржња према Србима и православљу, али и велика, безгранична српска државна немарност. Ту где се некада до манастира стизало запрежним колима и чезама, где је сваки намерник у по ноћи могао да сврати на коњу или пешке, где је 1882. године сахрањен велики српски добротвор Сима Андрејевић Игуманов, чије су тело Срби на рукама донели у поворци чак из Призрена, данас се не може прићи ни козјом стазом, јер све је урасло у чкаљ и врзине, а вода замела путеве. Да није те беле цркве и красног звоника Симе Игуманова, који

се опиру времену и српској немарности, захваљујући више неимаревој вештини градње но брзини надлежних, не бисмо имали за шта да се ухватимо на овој земљи коју су преплавили Кабашани својом похотом за отимањем и пљачком.

Ступајући опрезно, с камена на камен, због поплашених гуштера и змија који шиште у испреплетаном корењу и трави, према манастиру следимо трагове некадашњег живота. Иза зелене заравни којом се слива вода са манастирског извора, где је некада била манастирска башта, откривамо у грмљу неколико подзида, које време и грмље још нису потрли. То су расути зидови и темељи некадашњих стаја, коњушнице, амбара и кошева манастирског братства, сада већ урасли у глог и горун, чији их корен полако и сигурно круни и раздраба. Резигнирано предати заборау, престали су да сањају људску руку како их трси и плеви. О, може ли небо да их усправи и охрабри? Има ли наде? Из једног густиша, из тристогодишње крједине, као млазеви избили снажни ластари ораха, гле, крупних плодова. Не дају се дивљини, не попуштају. Одмах уз њих пробија се жбуње багрема, одакле почињу да искрсавају гојни зелени гуштери, плашећи једни друге у бесомучној игри, на сунцу. Нигде тако крупне зелене гуштере нисам видео као у запуштеној порти манастира светог Марка Коришког.

Испред самог манастира, над амбисом, мајсторски озидани, још се држе темељи конака који су 1941. године последњи пут, и чини се заувек, Арнаути Кабашани опљачкали и спалили до задње стопе. Тада су са његових зидина, низ окомиту стену, бацили велика бронзана манастирска звона. Од тада је замро и сав живот у његовој порти. Темељи конака урасли су у жбуње и подлокани кишама. А оно што вода одавде однесе у амбис Коришке реке тешко је више повратити; још теже оно што заувек однесе време.

Са тужних развалина конака, испод којих гуде вирови Коришке реке, ступа се у тишину звоника задужбине Симе Андрејевића Игуманова, сазиданог 1861. године, који се већ 130 година успешно опиру нељубазности околне природе и мржњи којом је окружен. У куполи још штрче изваљене греде, са којих су звона, допремљена чак из Русије, стрмоглављена низ окомите литице. Али његове ненарушене ивице, које је вешти мајстор извукао под конац и затегао као струне над амбисом, подсећају на многе хармонично срезане грађевине српских неимара које се од средњег века до данас опиру

људској рушности и несталности, похоти и пролазности света, проносећи славу руку и духа својих твораца.

Станемо испод куполе звоника и поћутимо у тишини тај бруј векова који је заплъуснуо и ово здање. И схватамо: лако је носити лепоту тамо где се о њој старају културни народи и за то задужени заводи и институти, али очувати је стамено, какву је удахнуо првотни мајстор, у дивљем пејзажу и нељубазном свету, упркос ненаклоњеној судбини, то је већ достојно дивљења.

Изнад звоника, на стрмини, на самом улазу у цркву Светог Марка, гроб је великог добротвора и задужбинара Симе Игуманова, оснивача призренске Богословије, иначе чувеног призренског и одеског трговца. Гроб са скромним белегом из прошлог века на коме је урезан крст, без натписа који би упућивао на име овог великог човека, коме се српски род никада неће достојно одужити, урастао је у коприву и трње, уз то још оскрнављен арбанашком руком. Честа је он мета излива националистичке мржње. Још када би знали коме припада.

Мало покапалог воска, остатак крхке воштанице, свели букет планинског цвећа и свежи гараж испод крста урезаног на споменику говоре да су га недавно походили млади призренски богословци поводом крсне славе своје школе. Сваке године у јуну ректор призренске Богословије господин Милутин Тимотијевић, са групом својих ђака, поклони се сенима Симе Игуманова и обиђе црквицу светог Марка Коришког.

Сима Игуманов, човек који је трговином стекао велико богатство, који је своме роду завештао задужбине у Београду, Призрену и Метохији, за своје вечно почивалиште одабрао је тај длан земље у хладу звоника цркве Светог Марка у Кориши, далеко од свих овоземаљских блага, дичних стаза и раскоши. И то нас неизоставно наводи на питање шта иза себе оставише наши „социјалистички неимари“, они који се пограбише за дворце и виле на Дедињу и „Цвећари“, и они што напустише лепа косовско-метохијска места, продадоше бабовину, отуђише нестечено и купише или приграбише по неколико станова? Хоће ли се ико икада по добру у српском роду сетити њих? Никада они неће сазнати у чему је величина једног Симе Игуманова! Можда су и зато путеви до његовог гроба и манастира у Кориши остали затрављени, можда је и зато његово завештање и данас замрзнуто у параграфима укинутих закона, те се не враћа ни цркви ни роду коме би требало да служе.

Над амбисом Коришке реке, на узнетој стени са које је опасно и погледати, 1467. године подигнут је манастир Светог Марка. За турског вакта једини је остао неразрушен; судбина му је донекле била наклоњена, заштитивши га грамзивих руку Агарена. Но, за све то време није био и настањен. Руски конзул у Сарајеву А. Гиљфердинг, пролазећи Метохијом, 1885. године записао је да је био опустео дуго година и „служио као стаја за козе суседних Албанаца“. У њему је он затакао и 20 рукописних књига, што значи да је манастир имао и знатну збирку књига. Како пише историчар уметности Милан Ивановић, у овом манастиру је 1859. године призренски учитељ Никола Мусулин међу чађавим рукописима пронашао препис Душановог законика који се у науци сматра најпотпунијим и најближим оригиналу, а познат је као Призренски рукопис Душановог законика. Сматра се да га је овде донео монах Партеније, пореклом из познате свештеничке лозе Поповића из села Дворана, која је дала десетак генерација свештеника и сачувала многе српске књиге из 14. и 15. века. Данас се овај рукопис чува у Народном музеју у Београду.

Ако је Свети Марко поштеђен зулума и разарања у турско време, у Првом светском рату био је до темеља разорен, конаци опљачкани и спаљени, а монахе поубијали кабашки Арбанаси. Тада су у манастиру, кишног новембра, затекли једну изгладнелу и уморну јединицу српске војске (60 војника и неколико официра) која се повлачила за Албанију, на „бесу“ је разоружали, а затим их све поубијали и бацили с литице у провалију. Том приликом страдали су и срески начелник из Призрена и манастирска послуга. Слично се поновило касније, 1941. године. Од тада је манастир запустео. Шездесетих година извршене су скромне оправке на цркви, али је она данас у таквом стању да је неопходна хитна интервенција.

У цркви су видљиви трагови скрнављења и зулума: разбијена и изваљена гвоздена врата, поломљени прозори, поткопан кров, гараж од ватре по зидовима, исписане пароле, утериване козе... Црква је остала без фресака, својих реликвија и икона које су углавном завршиле у кањону реке. Неке од икона арбанашки сељаци су доцније проналазили у вировима и продавали их будзашто на призренском пазару. Сад црква стоји као нагорели костур коме треба удахнути душу, али по овим русеничким бреговима више нема Срба, једини који би то могли, они старији из Корише једва да једном годишње успеју

да се успузу козјим стазама. Сада је и то све опасније, јер пута ниоткуда. Госпођа Наташа Андрић, директорица призренског Завода за заштиту споменика културе, обећава да ће учинити све да спасе манастир од даљег пропадања, али како, кад Завод нема ни возило, а тек ли теренско да се бар на километар до манастира допреми потребни материјал. Из свега произилази да ће још дуго његова судбина остати искључиво у Божјим рукама, а он је, чини се, још увек милосрднији од свих српских министарстава и министара вере, културе и образовања који само протрче Косметом колико да их новинари забележе. И нека је тако. Јер дуго је на овим просторима Господ био и једини надлежни за српске светиње. Зато му и треба захвалити.

Репортажу о манастиру Свети Марко Коришки објавио сам у „Јединству“, у суботу, 25. јула 1992. године. Када је отац Артемије Радосављевић изабран за епископа рашко-призренског (маја 1991. године) постарао се да се убрзо обнови духовни живот ове светиње. Први калуђер дошао је 1995. године, а 1998. године завршен је конак и освештан. Но, недуго потом, након НАТО агресије на СР Југославију, 1999. године, и након доласка немачког Кфора, манастир је доживео трагичнију судбину него у претходним ратним разарањима у Првом и Другом светском рату – црква и звоник су минирани, тако да је тек гомила камења остала као белег нечовештва које су Шиптари починили. Наши стари снимци сведоци су како је светиња изгледала пре обнове 1998. године. На жалост, нема снимака како је изгледао обновљени манастир Свети Марко Коришки.

ОСВАЈАЊЕ СЛОБОДЕ ИЛИ ИСТИНА СЕ МОРА РЕЋИ

Слобода да се каже истина о Косову и на Косову освајала се, јер није била дата средствима информисања, која су у целој држави, а поготову у Покрајини Косово, била под паском политичког режима у коме се ценио унисони албански поглед на свет. Све што је искакало из те угодне диоптрије власти, било је жигосано на партијским брифинзима у комитетима СК или у Социјалистичком савезу, где је „Јединство“ због појединих текстова не ретко било тема разговора. У ономе што пише и како пише, поготову како извештава, увек је упоређивано с „Рилиндјом“ и углавном констатовано да постоје разлике, понекад дијаметралне, и увек је „кривица“ приписивана дневнику на српском језику. „Рилиндја“ је за албанске политичаре била увек правоверна. Тога сам постао свестан брзо након доласка у лист, 13. децембра 1978. године, као и чињенице да је политичко празнословље са форума и различитих скупова ишло на уштрб квалитета и читаности листа. Тако ми се десило да сам три дана узастопно, почетком 1979. године, пратио некакве скупове просветних радника на којима је говорио потпредседник Покрајинског извршног већа Пајазит Нуши. И сва три пута је вртео исту причу, отрцану, и до зла бога, досадну. Моји извештаји су били краћи и на мање новинског простора но што их је „Рилиндја“ давала, а трећи извештај је био само гола информација да је Пајазит Нуши говорио скупу просветних радника Приштине „притом је поновио све оно што је рекао у претходна два дана и што стоји у мојим ранијим извештајима“. Тим речима се завршавала моја информација објављена у листу. Сутрадан је већ настала фрка – „Рилиндја“ му је посветила три ступца на првој страни, а „Јединство“ обичну информацију! А Пајазит Нуши није био било ко – потпредседник косовске владе и главни организатор обележавања стогодишњице Призренске лиге. С колегијума је дошла препорука да се цела ствар „изглади“ тако што ћу за следећи број листа дати „акценте“ из његовог излагања, с чиме се нисам сложио, и отишао сам кући. Увече, око 21 час, зове ме дежурни уредник у штампарији опомињући да „простор остављен у листу чека моје акценте“. Рекао сам да нема ништа

од тога, нека ту „рупу“ на трећој страни затвори неком другом информацијом, уосталом нека се снађе. Ни сутрадан, на наговор главног уредника нисам урадио тај задатак, сматрајући да је сувишно понављати ионако празне речи Пајазита Нушија у листу. Тако сам по сопственом находу кренуо у освајање већих слобода у писању него што је било дозвољено. Имао сам право на сопствену процену онога што је и како је функционер говорио.

У то време лист није имао сталног дежурног уредника у штампарији, но су се тамо смењивали, по неком редакцијском реду, новинари. Старији и искуснији су избегавали да дежурају у данима када су значајнији политички догађаји, јер су увек били принуђени да извештаје са њих скраћују, што је у то време било шкакљиво. Али, не знајући за то, мени „сместе“ да будем дежурни 25. маја 1979. на Титов рођендан. Кад се појавим на дежурству, схватим у чему је „квака“. Метери за пултом кажу: „Нема простора, Титов говор мора да се крати! Дали смо цео текст непарелом (најситнијим словима), па опет морају да раде маказе“. Узмем шихт с говором – петнаестак редака мора да се скрати да би стао на трећој страни. Текст се преносио с прве на трећу. Око мене се окупили метери, технички уредник и дактилографкиње с фотослога. Погледам их – сви мотре како ћу и где скратити Титов говор, што је онда било незамисливо. Погледам их, па кажем: „Оставите ме самог, сад ћу ја то укратко да препричам“. И док су се они удаљавали од метерског пулта, маказама отфикарим Титов говор таман онолико да се текст уклопи у шпигл и залепим га. Позовем метере и они заврше страницу и пошаљу је на снимање. Потом прегледам снимак и када лист буде одштампан, узмем примерак-два и одем кући. Сутрадан на Редакцијском колегијуму нико и не примети да је говор Јосипа Броза скраћен те да није онакав каквог су га објавиле друге дневне новине.

Крајем те године на Просветном савету Косова разматрао се, између осталог, и Протокол о сарадњи САП Косова с НСР Албанијом. Новинарима је подељен материјал пун чињеница с ознаком „строго поверљиво“ и наложено да буде враћен по завршетку седнице. Но, ја сам га задржао. Ваљало га је помно прочитати. То нико није приметио, односно није обраћао пажњу, а речено је да чињенице из реферата не иду у извештај са седнице, осим уобичајене информације о

дневном реду. Материјал је код мене дочекао 1982. годину. Како мој лист није био у прилици да објави Протокол о културној сарадњи Косова и Албаније, дао сам га колеги и пријатељу Предрагу Бати Живачевићу (1934-2010), новинару и уреднику ТВ Новости, који га је објавио преко целе дуплерице свог листа с насловом „Протоколи издаје САП Косова“ и мада тај недељник није објављивао политичке текстове. Бата није издржао а да не обелодани на који је начин и у којим доменима Косово сарађивало с Албанијом и одакле увозило индоктринацију албанским сепаратизмом.

А када је хрупила 1981. година са албанским националистичким и сепаратистичким демонстрацијама, моји извештаји с Универзитета и из образовања били су куд и камо критичкији и другачији од оних које су објављивале колеге из албанских редакција, тако да су ме често на форумима опомињале речју: „Радосаве, ти као да извештаваш из неке *сџиране земље*, а не с Косова“. Истина, новинарски занат „пекао“ сам на спољнополитичкој рубрици „Политике“, која је имала изванредне новинаре по целом свету. Августа, пред почетак школске године, у Покрајинском извршном већу одржан је састанак с новинарима и дописницима с Косова на коме је требало да буду информисани шта је све учињено за нормалан почетак школске године, после свих албанских сепаратистичких ујдурми. На половини састанка неко од организатора скупа из ПИВ-а, да покаже како не треба писати, извадио је „Вечерње новости“ и прочитао наслов и поднаслов текста са друге стране који је врло негативно говорио о ономе о чему је састанак и заказан. Испод текста стајало је моје име и презиме. Нигде није било назначено да је тај текст заправо преузет из „Јединства“ (објављен два дана раније), али са измењеним и врло бомбастим насловом и поднасловом. Наравно, био сам и ја затечен, јер ни сâм за то нисам знао, док нисам схватио да је то текст преузет из „Јединства“, но, такође, био сам разочаран реаговањем мојих српских колега, међу њима и доајена Радио Београда Милисаву Милића, који су се придружили осуди мог текста, а да „материју“ о којој је било речи нису ни познавали.

Иначе, у „Јединство“ сам дошао из другог покушаја. Наиме, када сам дипломирао 1975. године, „Јединство“ је било расписало конкурс за два лектора. Пријавио сам се и чекао

да ме позову на тестирање, како је стајало у пропозицијама конкурса. Но, то се нешто одужило. И случајно, у „Градини“, у Нишу, сретнем уредника књига „Јединства“ Миливоја Лучића („Јединство“ је своје књиге штампало у нишкој „Просвети“) и питам га хоће ли ме ускоро позвати на тестирање за лектора, а он је био и лектор, рекао ми је: „Да си ти жив и здрав, они већ раде!“ За неки дан одем у Приштину у „Јединство“, које се било преселило у Дом штампе, на једанаестом спрату нађем секретара Милована Радуновића, који се, невешто глумећи, пола сата трудио да нађе моја документа и, на крају, „разочарано“ утврдио да их нема. Значи да су их по налогу директора Милана Шешлије склонили како би примили Марка Радовића, који је као директор неке урошевачке средње школе, због афере с ученицом, морао отуда да побегне, и Лепосаву Николић, студента друге године математике, на Филозофском у Приштини. Наравно, то сам сазнао накнадно. И – појео вук магарца. Јер, Шешлија је био правоверан српски политички кадар који је дошао из Урошевца. Други пут, када је „Јединство“, априла 1978. године, расписало конкурс за новинаре у Културној рубрици, буде нас двадесет седморо на тестирању, међу њима и неколико мојих другова и другарица са факултета, потом маја Раднички савет усвоји одлуку комисије (председавао Драгољуб Збиљић) и прими само мене као најбољег кандидата. Но, месецима потом чекам, али ме не позивају на посао. Врше притисак на директорицу Гимназије „Иво Лола Рибар“ Цмиљу да ми не дозволи да напустим колектив. Новембра одем код правобраниоца самоуправљања Општине Приштина и понесем документа. Албанац који је тај посао обављао као да ме је једва дочекао: „Одлично што сте дошли – рекао је – Па они су толико тога забрљали, да ће најзад добити своје“. И кроз десетак дана стигне позив да се јавим 13. децембра 1978. на посао у Унутрашњо-политичкој рубрици, не Културној за коју је конкурс био расписан. И добијем да пратим ресор образовања и Приштински универзитет. Годину дана пре но што ће нахрупити сепаратистичка 1981. година.

Када сам, пак, (конкурсом) 1983. постао уредник Културне рубрике, био сам у могућности да сам на овим страницама креирам не само о чему ће се писати, већ и како ће се писати, тако да је доза критичког промишљања и вредновања повећана. Наравно да сам и сам својим

текстовима томе доприносио. А у рубрици су радили углавном и мимо новинарства креативни људи: Даринка Јеврић, Исмет Марковић, Рајко Росић, Мирко Жарић, Петар Ђуза и Зоран Фуруновић, доцније сам из Приштинске хронике довео Драгомира Костић, а њима се придружиле и Сузана Поповић и Зорица Ђорђевић, док је Мошо Одаловић уређивао „Јединство за децу“. Лектори су се смењивали – Слободанка Миладиновић Стојановић и Лепосава Николић Ал Гете. Повећавао се и број сарадника са стране, што је омогућило да ускоро осмислим, покренем и уређујем Недељни додатак „Панораму“ у време директора Петра Јакшића и главног уредника Гојка Радовановића. Око рубрике су се окупили бројни сарадници из свих република бивше домовине, понајвише из Београда. Свакако да су томе доприносиле и странице посвећене новинској причи и поезији, јер је „Јединство“ имало најстарији конкурс за новинску причу у Југославији – од 1953. године. И често су првонаграђени писци била наша позната књижевна имена, као што су Радомир Смиљанић, Иван Ивањи и други.

Иначе у време Звицеровог и Јевтовићевог мандата (1982-1986) објавио сам на страни културе већи број својих текстова везаних за албанску науку и културу у које се дубоко био увукао синдром национализма и сепаратизма. Најпре, написао сам серију текстова, у четири наставка, о историографским фалсификатима др Скендера Ризаја „Странпутице у историографији“ и копије дао понаособ Михаилу Звицеру, директору, и Миленку Јевтовићу, главном уреднику, да их погледају, поготову што је Звицер познавао историју. Мада су рекли да су добри, текстови су чекали у њиховим фиокама, ја се свакодневно интересовао, а они одуговлачили с дозволом за објављивање. Увек је било: „Да видимо, па од следећег понедељка“. Пошто се тај „следећи понедељак“ одгађао из недеље у недељу, одлучим сâм и први наставак дам на прелом за понедељак 11. јануар 1983. Кад на прелому Радосав Мирковић, шеф техничких уредника, каже: „То ниси пријавио на колегијуму!“ „Види врага, откад технички уредник о томе одлучује?“, питам га, и текст оде. Целог викенда стрепео сам да га не повуку из штампарије, а кад се појавио у понедељак, већ ми је било лакше, јер је, уосталом, на крају првог наставка писало: „У сутрашњем броју: па назив текста“. Наравно, руководство куће није имало примедбе. Но, једна

друга серија од пет текстова, с надсловом „Анатомија једне научне деструкције“, која је говорила о „научним радовима“ једанаест косовских албанских научника у заједничкој књизи објављеној у Тирани „Албанци и њихове територије“, 1983. године, чекала је у фиокама Михаила Звицера и Миленка Јевтовића два месеца, све у одгађању – *од следеће понедељка*. Када сам схватио да серија тај „следећи понедељак“ неће дочекати, први наставак објавио сам у броју од суботе, 18. марта 1983. године. И, наравно, било је фрке и то „да се Власи не досете“: „Зашто си први наставак објавио у суботу, зашто ниси од понедељка, кад смо се тако договорили?“

Не сећам се да ли је ико од мојих колега имао то задовољство, па ваљда и част да због својих текстова буде приведен у покрајински ДБ. Мени се то догодило два пута. Први пут због текста с Приштинског универзитета „Како задржати наставнике“, 27. јануара 1983. године, који најављује одлазак 15 професора из наставе на српском језику. То ми је најпре саопштио главни уредник Миленко Јевтовић, рекавши: „Три пута су долазили из ДБ-еа, никако да те нађу. Ево ти број телефона, јави се. Иди и разјасни се с њима. Ја немам ништа с тим!“ Јавио сам се из редакције на дати број. Онај с друге стране жице казао је: „Хоћеш ли доћи сâм, или да дођемо колима по тебе?“ Рекао сам: „Каква кола, још „марица“ да долази због мене испред Дома штампе“ и отишао сам. Дочекала су ме двојица – Албанац, задужен за Универзитет, мислим да се презивао Прапаштица, и Србин, из Београда, с надимком Зека, како сам схватио. „Што си то објавио? Позвали смо све факултете и Ректорат – нико ништа не зна о томе, нико не одлази. Такве ствари уносе панику. Ко су ти људи што си их измислио?“ „То су све моји пријатељи, примљени су на факултете у Србији, и одлазе.“ „Имена?!“ Набројао сам им имена. Било их је равно 15, први међу њима др Раде Палић с Одсека за хемију ПМФ-а. „Што то ниси прво казао нама? Да се консултујеш да ли је за објављивање?“ Рекао сам: „Ко први до информације – његова је. Увек ћу је објавити у новинама, зашто бих се с вама консултовао.“ И пустили су ме. Кроз месец дана та цифра се повећала – 20 професора из наставе на српском напустило је Приштински универзитет почетком 1983. године!

И други текст је одјекнуо као бомба. Објавио сам га на страници културе, 10. фебруара 1983. године – „Уџбеник

у служби национализма“. У поднаслову стоји: „Приштински професор Демуш Шаља, у књизи намењеној ученицима основних и средњих школа на албанском језику „Историјске народне џесме“, издање Завода за уџбенике САП Косова, 1973. године, објавио џесме у којима се ојевају Енвер Хоџа, Хаџи Леши, Мехмеџ Шеху и друџи највиши руководиоци Албанске џарџије рада. О књизи до сада није било криџичке речи. Демуш Шаља џрошле године џредложен за џрорекџора Универзџетџа у Пришџини“. Уз текст дао сам и факсимил једне од песама и страницу из књиге са сликом и биографијом Демуша Шаље, а у тексту су у оригиналу и у преводу на српски цитиране неке од поменутих песама. За петнаестак дана требало је да буду изабране нове старешине Ректората Универзџетета у Пришџтини, а Демуш Шаља је био прошао све инстанце за проректора и следило је само формално гласање на Савету Универзџетета. Текст у „Јединству“ помуџио је све њихове планове. Ваљало је објаснити како им је у време такозване џолиџичке диференџиџације промакао Демуш Шаља, а потом потражити новог кандидата за проректора. Шаља је убрзо остао без катедре а ја сам био позван у Државну безбедност Покрајинског СУП-а. „Где је књига? Зар се нисмо договорили да се прво с нама консулџујеш?“ – дочекала су ме питања. „Немам ја с вама никакве договоре и не желим се с вама договарати. Радим у „Јединству“, то је мој посао.“ „А књига?“ „Књига је код мене – куџи“. „Идемо“. Одвезли су ме на Сунчани брег и сачекали испред улаза бр. 4, блока 3, стан 20, где сам живео. Дао сам им књигу. Вратили ме у Покрајински СУП и рекли: „Књига остаје код нас. Ако ти затреба – позови! Али, сигурно ти неће требати“. Албанац, чије сам име заборавио, мада мислим да је био Прапашџица, задужен за Универзџетет у Покрајинском ДБ-еу, после неког времена пребегао је у Турску.

И данас жалим шџто ми није објављен текст уочи отварања нове зграде Народне и универзџететске библиотеке Косова у коме се, између осталог, документовано износи да је за скицу мозаика у холу библиотеке ауџору сликару Муслиму Мулиџију, академику, исплаћено онда баснословних 300.000 марака, те да су стаклене куполе на згради библиотеке два пута плаћане. Први пут, када су стигле, испоставило се да не пасују, па су наручене нове! Бојеџи се косовске политичке врхушке, текст нису смеле да објаве ни „Борба“, ни „Вечерње новости“ с

којима сам сарађивао. А реч је о парама које Косово није обезбеђивало, већ је пљачкана Србија.

У време када сам, на велико инсистирање Петра Сарића, објавио прву књигу прича „Аритонова смрт“ (заједничко издање „Јединства“ и „Просвете“, 1984), и која је имала несумњив одјек у књижевној јавности (добила два гласа југословенског жирија за Андрићеву награду, а победила је књига Видосава Стевановића „Царски рез“ са три гласа, док је књига „Проветравање владара“ Данила Николића добила један глас), „Јединство“ је додељивало награду за књигу године. И жири, у коме су били Радослав Златановић, Мирко Жарић и трећег се члана не сећам, неколико пута заседа, никако да се усагласи, да одлука буде једногласна. Директор Звицер је рекао да то мора бити роман генерала у пензији Ника Јовићевића „Слијепе силе“, који је, узгред буди речено, објављен у Загребу још 1967. И Мирко Жарић се не сложи с остала два члана жирија, напише своје образложење за награду књизи „Аритонова смрт“ и заведе га у протоколу „Јединства“. А кад смо већ код награда. Био сам члан жирија награде „Лазар Вучковић“ за прозу 1989. године и једногласно одлучисмо да награда припадне причи Радослава Петковића „Петар Влатковић. Живот и дело“, објављеној у „Стремљењима“. После пола сата, са састанка колегијума листа „Јединство“, подиже ме телефонским позивом Радослав Златановић, председник жирија, и каже: „Сарић ме пита где је ту он? Зашто он не добије ту награду? И, заиста, зашто је њему не дамо?“ Кажем му да је Сарић имао одломак из романа, а не приповетку, као што смо и констатовали и једногласно одлучили да награда припадне Радославу Петковићу. Пошто је на колегијуму листа „Јединство“ била расправа о неком мучном а значајном питању, нисам имао времена за расправу са Златановићем, кажем му: „Ради шта хоћеш, кад вас двојица о свему одлучујете!“ И тако Петру Сарићу припадне те године Награда „Лазар Вучковић“ за прозу, а Александру Деспотовићу за поезију. Не сећам се ко је био трећи члан жирија и да ли је уопште консултован за накнадну одлуку. А ја сам тако за сва времена код Издавачке делатности „Јединства“ постао *нейоџодан* и никада више нисам био члан жирија за ову награду.

На последњем Деветом конгресу Савеза књижевника Југославије у Новом Саду (18-20. април 1985), који сам

као новинар пратио за „Јединство“, хоће мој кум Драгољуб Збиљић, сада већ Новосађанин, да ми поклони књигу. Уђемо у „Нолитову“ књижару на СПЕНС-у и ја кажем да желим Давичове „Нежне приче“ изашле годину дана раније. Збиљић се чуди зашто баш ту књигу. Ко још данас чита Давича? И док завршавамо с куповином, у књижару улази сâм Оскар Давичо. „Одлично“, кажем, и подмећем му књигу да ми је потпише. Давичо из јакне вади хемијску и пише:

Стојановић Радосаву

Сидро Косово

срдечно

О. Давичо

Н. С. 17. IV 1985.

Велики писац је у две речи: „Сидро Косово“ сажео своју мисао. Ту његову поруку сам поштовао све док није постало немогуће више живети у Приштини – до 25. јуна 1999. године.

Пошто сам у „Књижевној речи“ већ био објавио текст о томе да се Децембарска награда Косова додељује поводом Бујанске конференције (јануар 1944), коју је организовао Фадиљ Хоџа, у Културној рубрици, у коју су били свратили др Слободан Костић, др Владимир Цветановић, Радослав Златановић и још неки од добитника те награде, предложим им да се одрекну награде, и то јавно. „До сада сте у биографијама писали да сте добитници Децембарске награде, но имаће већег одјека ако је вратите. Одрекнете се ње!“ Тако је и било – први се Децембарске награде одрекао Слободан Костић, па Даринка Јеврић, потом је кренуло ланчано. Одрекли су је се многи професори универзитета и познати научни радници – др Милорад Ђорац, Драгољуб Стојадиновић... Ишло је дотле да је она и укинута. Но, истине ради, ваља рећи да је се нису сви Срби одрекли, поготову један број професора на Универзитету, шиптарске удворице и подрепаши. Док су се добитници годину дана одрицали ње јавно, глумац Покрајинског народног позоришта Угљеша Вујовић ју је пак примио, као последњи Србин који је пристао на ту „велику“ част у славу сепаратистичког Бујана.

Иначе, у културну рубрику су долазили млади песници којима је „Јединство“ објавило прве песме – Зорица Тасић,

Драгиша Бојовић, Милорад Ивић, Милоје Дончић, Милутин Буричковић и други. Увек је био добродошао Срба Тасић, учитељ, песник и преводилац из Мале Круше, код Ораховца, чије је песме за најмлађе често објављивала „Полиџика за децу“. Он је имао свој *шајни сѝисак гама* и увек када би се појавио, питао бих га радознано: „До које си бројке стигао?“ Срба би само црвенео... Последњи пут је рекао: „218“. Добричина, политички неук, као пензионер доселио се у Приштину и ту преминуо фебруара 1998. године и био сахрањен на Приштинском гробљу. Као директор Народног позоришта у Приштини помогао сам му да плати порез на стан који је био купио. Кад је други пут дошао код мене у позориште, у моју канцеларију је утрчала глумица Хисније Мућај и загрлила га, рекавши да јој је Срба Тасић први учитељ и да га деценијама није видела. Срба је одлично знао албански језик и преводио албанске песнике с Косова. У Културну рубрику су свраћали и сликари Влада Радовић, Зоран Јовановић Добротин, Зденка Морина, Радосав Муса Микетић из Пећи, Томислав Трифић, Јагода Карић, Љубинка Ивезић Трша... Једно време ту је готово освитао албански сликар Џевдет Џафа, дружећи се с Петром Ђузом, и онда је, након изложбе својих слика у Београду, нестао, занесен идејом о албанској држави Косово.

У узаврелом косовском лонцу житељи села Батуса, Косова Поља и метохијских села из околине Клине кренули су у колективну сеобу 20. јуна 1986. године. На излазу из Косова Поља ка Приштини, на пољани, зауставио их је кордон милиције. Даље им није било дозвољено. Фоторепортер „Јединства“ Драган Јовановић начинио је о томе неколико изванредних снимака, но главни уредник Миленко Јевтовић није дозволио да се објаве. Љут Јовановић их донесе мени, у Културну рубрику, да се пожали. Погледам их, па позовем главног уредника „Књижевне речи“ у Београду Николу Вујчића и кажем му да се не жури са штампањем наредног броја, који излази 25. јуна, да сачека, шаљем му једну сјајну фотографију. И тако фотос са кордоном милиције испред кога лежи изнемогли старац са шајкачом буде објављен на страници „Историје укуса“ само са датумом када је настао, без ичега, па и имена аутора, јер се Јовановић силно плашио да га потпишем, и говорио: „Потпиши се ти!“. Идуће године, на конкурс Танјуга за најбољу фотографију овај фотос бива проглашен за најбољи у 1986. години у Југославији. Но, не лези враже, неки дан потом,

Тајнут смени свој жири због храбре одлуке. Али фотографија немоћног старца, Србина из села Батуса, покошеног умором и животним недаћама испред кордона милиције, потом доспе на многе ступце штампе и странице књига, па и у „Задужбине Косова“ (1986), са мојим пропратним текстом, који нисам потписао. Данас је и она сведок вечних српских трагедија на Косову пољу. Ено је и у осталим издањима „Задужбина Косова и Метохије“ – енглеском издању 2014. и обновљеном Епархије рашко-призренске 2016. Но, због ње сам и сам имао невоља у Приштини. Поводом великих сепаратистичких демонстрација 1987. на Косову, у Приштину се распореди Здружени одред Савезне полиције из Босне и Херцеговине. Једног јутра зауставе ме испред Албанолошког института, претресу ауто, а из моје ташне изроне фотографије међу којима и ова с немоћним Србином пред кордоном косовске полиције. Моје објашњење их није задовољило. Па ни то да сам новинар и уредник „Јединства“. Позвали су приштинску полицију да ме приведе. Дођу људи из приштинског ДБ-еа, погледају о чему се ради и кажу: „Па та је фотографија обишла свет! Све је у реду!“ Тако ме босанчероси нерадо пусте.

Свој најхрабрији текст написао сам као главни уредник и објавио га на првој страни листа – „Истина се мора рећи“. Вероватно је то и најхрабрији текст који је „Јединство“ уопште објавило. Тако, између осталих, и данас тврди књижевни историчар и критичар, дугогодишњи сарадник „Јединства“ Милован Ј. Богавац. Текст „Истина се мора рећи“ (25. јун 1990) управо говори о једној стравичној послератној истини о Албанцима, где су све снаге друштва биле усмерене да им се помогне да постану цивилизован народ. О његовом значају говори и чињеница да га је НИН пренео у целини 6. јула, као и да је правоверна савезна „Борба“, балансирајући увек између Срба и Албанаца, тражећи некакву равнотежу у свакој ствари, па и у злу, национализму итд, из пера приштинског дописника Милоша Антића објавила текст „Апсурд се не решава апсурдом“ (26. јун 1990, 2), стављајући аутора текста, односно „Јединство“, у исту равн са сепаратистичким илегалним листовима које су Албанци штампали. Текст заслужује да буде овде пренесен.

ИСТИНА СЕ МОРА РЕЋИ

Ситуација на Косову је толико заострјена да језичак на територијама мира све више подрхтава с тенденцијом да прети у суноврати у коме ће изгубити сви – и они који хоће још једну албанску државу на Балкану и они који као татоци чувају садашњи легионарни државе Југославије, односно Рейхлике Србије. Да у широким редовима још има снага које су у стању да поврате на пут разума дар део своје идеолошки збуњене и политички инфантилне масе, која се у огромној већини прикључила савременом националистичком и сецесионистичком покрету, срљајући свим брзином у цивилизацијски фијаско – данас је много теже поверовати но јуче. Чини се да је за повратак на разум истекло грађанско време и коначно пошлошено стварање народа у Србији.

Аутономија која је формирана у ствари као помоћ широким националној еманципацији у Србији и Југославији прошеклих година изгубила је све своје рационалне разлоге постојања. Сама широка национална врхушка, легална и илегална, ју је довољно компромитовала и укинула, тако да Рейхлици Србији не преостaje ништа друго до да и формално појави како једна лега сецесионистичка илузија о другој широком држави на Балкану више, уставно-правно, на територији Косова и Метохије не може да остане.

Јер, ни Србија више нема права, а ни образа, пред својим народом и пред светом, да финансира и толерише сејаристичко-балканску заверу и анархију познату још из историје српско-арбанашких односа 17-20. века, иначе уштемељену на националном програму Призренске лиге 1878. године. Ко је још видео у свету такав државни мазохизам на какав је Србија прошеклих 45 година пристала, нејужући еноцид сопствене народа зарад задобијања поверења у великом делу непријатељски расположене националне мањине. Досадашњи удворички однос према широком мањини исцрпео је све могућности даље постојања и мора му се коначно ставити тачка.

А у шта смо прошеклих 45 година узалуд (углавном) убеђивали Широким у Југославији? Најпре, говорили смо да су нам традиционално велики непријатељи а знали смо да су се кроз историју увек борили против Срба и Србије. Лагали их да смо заједно извојевали слободу а знамо да су они масовно били у фашистичким солдањескама. Да су заједно са нама традили и из-

ірадили социјализам. Какве ироније! Да су важан фактор у југословенској држави. Да су заједно са нама творци ове државе. Делове своје историје дрисали смо ради њиховој националној просперитету. Црнојева са 50 исцалених мџака постојала је важнија од Сушијеске, Неретве, Крајујевца и Кадињаче истовремено. Стојину њихових партизана вредело је ко српских 10 дивизија. Четрдесет хиљада далитета било је невине од једној српској четника. Зашто их никада и нисмо поминали. Да се не увреде, јер су млада нација која још није преболела све дечје болести цивилизације. Да не добију комплекс инфериорности. Бојали се да се не осете као у туђој кући, зашто су добијали све – и оно што нису сањали а тек ли заслужили. Стварали илузију да су кроз историју чували наше вековне светиње а крили смо да нису, већ их уцењивали за златне талире и харали. Њихови дунџови и злочини за нас су постојали „немили дођају“.

Ласкали смо им да су велики ђаци, научни и културни радници и онда кад смо знали да је реч само о локалном просеку. Договоравали се примитивном менталитету као фолклорном уметничком раритету. Подржавали њихово илирско историјско умишљање без икаквој духовној и материјалној покрића. Веровали смо да их тиме ослобађамо моћне триже савести збој њиховој масовној учешћа у фашистичким формацијама, да их пригодијамо за Југославију и Србију. Одвраћали их од зулума и појрома итрајући на карти њиховој наводној достојанства. Но, морамо признати, преуто смо били у илузији да им тиме чинимо добро које ће се и нама враћати добрим. Сада само можемо констатиовати да смо радили против себе, против свој народа, против Србије и Југославије. Јер, они су углавном (што је тешко изразити у проценима) у већини радили свој посао у приреми масовне индоктринације за ошцељење Косова и Метохије од Србије. Енвер-Хоџине швијуне поглашавали смо нашим народним херојима, учитеље академицима, ширајкаче великим радницима, националистичке југословенским партиошама. За све то добијали су и титице и највише награде и одликовања.

Девалвирали смо тако годинама и знање, и рад, и људске вредности. Уместо националне мањине, како је свуда у свету, они су постојали народности. Уместо етничкој имена „Шиптари“ (како и сами себе називају), дали смо им државно-територијално одређење – „Албанац“. За континуирано антихристово њихова аутономија постојено је прерасла у државни суверенитет. Док су се они размножавали, Србија је морала да

ради како би издржавала и школовала њихову децу. Добијали су већи гечји додатак но лични доходак. Када би се ко пожалио да је „Албанац“, одмах је дивао у вредности – лакше је добијао стипендија, посао, обдаништво, школу, лакше служио војни рок. Привилегије су му одмах биле загарантоване, ваљда да не би имали комплекс инфериорности и ниже вредности. И тако даље, и тако даље. С јуженим јерцима, односили су увек и целу руку. Све до рамена.

Но, једном се црпа мора погнути и рећи: Од сада поверење мора да се заслужи. Како је за Србе, тако мора бити и за Шиптаре. И Шиптари морају радити као и сви други у Југославији да би имали, сами својим радом морају издржавати своју децу, морају поштовати земљу у којој живе, морају полагати и воду, и стругу, и телевизијску опрему. Привилегије се више не стичу ни тиме што су рођени као Шиптари, ни тиме што су национална мањина. Од производне хале до Савезне скупштине морају сносити одговорност за своје постојење. Кредит инфантилизма и инфериорности је одавно попуштен и више се у СР Србији не може увучити за непријатељско деловање. Лоика наивне заведености више није курентна и мора се заменити пошвеним радом, редом, дисциплином и одговорношћу.

А до тога њихово осветљење добро је да знају још неке ствари. Зашто и морамо једном постојати одговорени. Пошто су се масовно приклонили свом националистичком руководству и сепаратистичком покрету, који припрема оружани устанак против Срба и Србије, нека знају – ако хоће ради – имаће ја! И те како. Нека буду сигурни да народ Србије од 1945. године до данас није никад био сиремнији, и психолошки и морално, да драни и оддрани индустрије своје у миру узурпирани територије. Исто онако како је 1804, 1815, 1878, 1912. и 1941. дранио своју територију и право на своју будућност. Ако до тога треба да дође, зашто околишати, нека знају да је народ Србије сиреман. А шта ће након тога бити, нека сами порачунају. Историја нек им буде училишница. Јер, добро је да знају да за њих неће сигурно рајовати ни Словенија, ни Хрватска (јер нису то ни за себе чиниле), а нико им други и не може помоћи. То што желе нико им више, као до сада, неће донети на шањору. Мораће сами да се заложу.

Могу одмах почити. Народ Србије је сиреман.

Те године сам, начинивши избор текстова о Косову, које

сам објављивао минулих година у „Јединству“, „Књижевној речи“ и „Књижевним новинама“, у београдском „Сфаиросу“ објавио књигу „Живети с геноцидом, хроника косовског бешчашћа 1980 – 1990“, која се данас налази у свим библиотекама и институцијама на свету које се баве питањем Косова и Метохије.

Свакако је у то време било храбро објавити разговор с инжењером Томиславом Секулићем (1937-1994), који је ваљда био једини стамен српски политичар на Космету који је смео да каже оно што мисли, а мислио је за добро српског народа, и који је, као секретар Покрајинског комитета СК КиМ рекао Слободану Милошевићу да се политика на Косову не може градити без Албанаца. У мом мандату главног уредника објавио сам три разговора с њим које су направили уредници Видоје Ђикановић и Веско Стојковић. Као кандидат групе грађана за Приштину и околину, Секулић је на изборима за савезни парламент 1992. добио далеко више гласова од страначких кандидата СПС-а и радикала. У разговору за „Јединство“ отворено је говорио о кадровској политици на Косову која се у суштини ослањала на послушнике и страначке невољнике. У то време Секулић је у издању приштинског „Новог света“ објавио књигу „Сеобе као судбина“, коју су, по задатку, напаале неке београдске дневне новине. Од тих стресова добио је канцер и убрзо умро.

У време када је на Косову конституисан Регионални одбор Демократске странке, као главни и одговорни уредник, 9. фебруара 1991. године, примио сам делегацију у којој су били председник и чланови главног одбора Демократске странке др Драгољуб Мићуновић, др Војислав Коштуница и Гојко Ђого. Наравно да је тамо где треба то узето за велико зло. Поготову што сам, уређујући „Јединство“, показао некооперативност са Покрајинским СПС-ом на чијем је челу био др Јагош Зеленовић. Наиме, једнога дана зове Зеленовић и каже: „У Унутрашњој рубрици имате један текст из Гњилана који је написала Ружица Димић. Тај текст не треба да се објави.“ Био сам зачућен. Први пут схватам да у редакцији постоје људи који обавештавају оне тамо шта се ради и ко шта пише. Позовем уредника Унутрашњо-политичке рубрике Жарка Бакића и питам за текст. Каже: „Да, ту је, у фасцикли, али га нисам још прочитао“. Велим му: „Немој да га читаш, објави га!“ Сутрадан зове Зеленовић: „Онај текст објављен!“ „Објављен!“

кажем. „Па, како, када сам вам рекао да не иде?!“ „Једноставно“, велим ја, „што сам ја главни и одговорни уредник, а не ви!“ Још једном је Зеленовић, као председник Покрајинског одбора СПС-а, интервенисао за неки други текст да не иде, али му се није посрећило – текст је објављен, а ја схватио да новинари раде за поједине странке и поједине људе. И тако буде још разних искушења каква су имали свакако и претходни главни и одговорни уредници, али су их они вероватно решавали „на обострану корист“, док сам ја и даље желео да верујем како лист уређују редакцијски колегијум и главни уредник, онако како и у импресуму листа стоји.

А онда средином маја 1992. године стигне допис из Скупштине Србије, на моје лично име, у коме се каже да је група новинара листа „Јединство“ била у Скупштини (не наводи се ничије име) и да су ме оптужили по 16 основа. Писмо је било прилично невешто срочено, чак смушено, без обзира што је носило меморандум ове институције и што се помињао и скупштински Одбор за информисање, на чијем је челу био познати књижевник Антоније Исаковић. Као најтеже оптужбе приписују ми да сам лист дао да уређују опозиционе странке и да сам у кући „Јединство“ позапошљавао своје рођаке. Осталих оптужби се данас и не сећам. А одиста су биле смешне и управо се уклапале у оно што сам у листу писао о српским ирационалним деобама. И првог јуна 1992. године, након бурне расправе у Косову Пољу са косовопољским руководством, у „Јединство“, на састанак, који је заказао директор и народни посланик у републичкој и савезној скупштини Драган Маловић, стигну потпредседници Скупштине Србије др Павић Обрадовић и др Боривоје Петровић, савезни министар за информисање у Влади СР Југославије (имена се не сећам), републички министар за информисање Петар Жебељан, секретар за информисање Косова Радмила Ђукић, републички функционер Драган Николић и Зоран Анђелковић Баки, млади политичар у успону са недовољним бројем падежа. Није дошао, мада је био ред, председник Одбора Скупштине Србије за информисање и културу академик Антоније Исаковић. Касније сам чуо да је одбио, сазнавши о чему се ради. Састанак води директор НИРО „Јединства“ Маловић. И он потраје пуних 13 часова. После два сата расправе, јави се за реч др Боривоје Петровић, устане, и каже: „Стидим се што сам овде дошао. Сасвим ми је јасно о чему се ради и ја

одлазим. Немојте случајно да сте у листу написали да сам и ја учествовао у њему!“ И Петровић, иначе независни посланик у републичком парламенту, напусти састанак. Оде. До лифта га отпратисмо Јордан Ристић, директор Издавачке, и ја. Кад се, после 13 часова, састанак завршио фијаском, негде око један час по поноћи, случај удеси да заједно сиђемо лифтом са једанаестог спрата др Павић Обрадовић и ја. Др Обрадовић мени каже: „Насанкали су ме. Нисам знао о чему се ради“. Резултат јалове расправе, коју је покушало да води неколико надобудних новинара „Јединства“, био је да су од тада све мање пристизала материјална средства за рад „Јединства“, па и потом када је створено јавно предузеће, чијем имену сам и с м кумовао. Наиме, министар у Влади Србије за информисање Миливоје Павловић, средином априла 1993. године, зове ме и каже: „Спремамо правни акт о новинско-издавачком јавном предузећу које ће објединити све новинске и издавачке куће на Косову које раде на српском, албанском и турском језику, али нам недостаје назив куће. Имаш ли можда предлог? Требало би да име куће буде *неујтрално*. Закон ће усвојити Скупштина Србије.“ Кажем: „Панорама! Имамо у листу недељни додатак *Панорама*. Можда би тај назив био прикладан.“ Тако и би – НИЈП „Панорама“.

„Зову вас из Америчке амбасаде“, једног преподнева каже секретарица Невена Барјактаревић и пребацује ми везу. Секретарица из Амбасаде рече: „Сутра у Приштину долази амбасадор Ворен Цимерман, желео би да се с вама сретне“. „Нажалост, сутра сам на путу“, кажем јој. „Не брините, он би одсео у мотелу „Херцеговина“, у Косову Пољу, не би вас нико видео“. „Жалим, али заиста сутра нисам у Приштини. Наредна два дана бићу у Београду, службено“, кажем. „Добро, онда следећи пут“, вели Цимерманова секретарица. Потом размишљам: Добро је што је овако испало. Одем ли, то овде не може остати незапажено, а потом морам у ДБ или ће ме они сами звати. Шта ћу тамо ја? Два пута сам већ био због писања. И када је кроз петнаестак дана опет позвала Цимерманова секретарица изговорио сам се да тих дана нисам у Приштини. Доцније сазнам да је Ворен Цимерман (1934-2004) бирао новинаре које је слао у Америку на новинарски курс. Отишли су и с Косова неки Срби и неки Албанци, па и Милош Антић, који ме је напао у савезној „Борби“. Ишао је тамо и Славко Ђурувија. Ти Срби што су по Цимермановој препоруци

отишли на школовање у САД с Косова више нису били патриоте какве су били пре одласка. Усахнуо им патриотизам у Америци. То мени није требало.

Поводом обележавања 300. годишњице Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, 1990. године, уредио сам ревију у боји, на преко 100 страна, „Три века сеоба Срба“, која је штампана у, за „Јединство“, заиста великом тиражу од сто хиљада примерака, од кога је већина продата до прославе овог датума септембра у Сремским Карловцима. Ревиију смо представили у препуном Дому ЈНА у Приштини. О њој су говорили наш чести сарадник др Светозар Стијовић, сарадник САНУ, ректор Призренске богословије Милутин Тимотијевић, директор Драган Маловић и ја, а у забавном делу средњовековну музику је изводила група „Арс нова“ из Београда. А пре тога, о Видовдану, 1989. године, поводом 600 година од Косовске битке, уредио сам додатак у колору „Светлости Видовдана“. Захваљујући Недељном додатку „Панорама“, неколико књижевника, сталних сарадника „Јединства“, од објављених текстова, сачинило је књиге – др Бојан Јовановић „Српска књига мртвих“ („Градина“, Ниш, 1992), др Александар Јовановић „Песници и преци“ (СКЗ, Београд, 1993), Драган Лакићевић „Једна песма“ („Григорије Божовић“, Приштина, 1996), др Живојин Николић „Писци о (на) роду свом“ („Просвета“, Ниш, 1998) и Чедомир Мирковић „У критичарској доколици“ („Књижевне новине“, Београд, 1989). Књижевни критичари Радивоје Микић и Даница Андрејевић добили су награду за критику „Милан Богдановић“ за приказе књига који су објављени у културном додатку „Јединства“. У „Јединству“ смо осмислили и оснивање Књижевног друштва Косова и Метохије, након што су писци неалбанске националности напустили Друштво књижевника Косова под председништвом Ибрахима Ругове. Сав пратећи материјал (Статут друштва, одобрење СУП-а и Социјалистичког савеза Косова) обезбедио сам ја и сазвао скупштину, која је одржана у сали на једанаестом спрату, 5. априла 1990. године, и на којој сам тајним гласањем изабран за председника, а Даринка Јеврић за потпредседника, а нешто касније, по одлуци Управе Друштва, Драгиша Бојовић за секретара.

Редакција је живела пуним животом, било је увек разних догађања и смешних и озбиљних, па и неспоразума. Било је и сујете и критике без основа. Тамо где је пуно људи, „има и

међуљудских односа“, што би се рекло. Но, постојало је нешто у чему је владао јединствен став – борба за истину и очување српског идентитета на овим просторима. Међу Цимермановим новинарским пуленима није се нашао ни један новинар „Јединства“. Реч је о непоткупљивости. А када помињем разна догађања, неке од њих ћу и навести, а они говоре како је редакција дневног листа живи организам, а „Јединство“ било велика кућа.

Било је то време када је лист „Јединство“, захваљујући текстовима неколико новинара, крчио *свој њојлед и свој сџав* на косовску стварност и албанске сепаратистичко-националистичке тежње, не пристајући на форумске оцене и закључке, који су све желели да минимизирају, прикрију и заташкају. „Јединство“ се томе снажно одупирало објављујући стварне животне чињенице, борећи се за истину.

Ово сећање не би било потпуно ако не поменем и чињеницу да сам због текстова објављених у „Јединству“ два пута био на суду. У првом случају др Али Алију, а у другом др Скендер Ризај покушали су кривичним пријавама да ме онемогуће у критичком сагледавању њиховог дела и делања. У оба случаја судије Албанци су обуставили кривични поступак и донели решења у моју корист, а „сходно члану 438 у вези члана 270 тачка 1 Закона о кривичном поступку“, а „на основу одредаба члана 68 став 1 Кривичног закона Косова“. Одлуку суда на тужбу др Алије Алијуа, која је донета 27. 12. 1984. године, објавила је „Књижевна реч“ 10. јуна 1986. године.

Да ово сећање зачиним и двома стварним анегдотама. Прва из времена када сам био уредник Културне рубрике, а друга док сам био главни уредник листа. Несташни новинар Мирко Жарић често се није појављивао у редакцији због своје неизмерне љубави према капљици, а често би због тога и преспavaо код чиче – Аца Ракочевића, не отишавши кући у Косовску Митровицу. Да бих га приморао да ради, те 1983. године, пошаљем га да извештава са Смотре позоришних аматера Југославије у Призрену. Трећег дана његовог боравка у Призрену, у рубрику дође и донесе своје песме једна девојка – Зорица, рече да је студенткиња економије у Приштини, али из Призрена, те да је на позоришној смотри упознала новинара Жарића. „Сјајно, кажем, Жарић је изузетан новинар, добар песник, фин господин, љубазан, одговоран, друштвен и што је још битније зналац литературе, какав се ретко среће. Надам се

да сте га таквог упознали?“ „Да, каже девојка. Јако је љубазан и фин.“ Моје речи надопуни и лекторица у рубрици, онако како то већ жене умеју. И наша гошћа оде сва задовољна, не знајући да је у нашим речима било и подоста шале. Кроз два дана, ето Жарића, с улаза, чим ме угледао, виче: „Дођи да те загрлим! Па ја сам мислио да ме ти мрзиш, а ти си све најлепше рекао о мени! Женим се!“ И тако се ожени Мирко Жарић на позоришној смотри у Призрену. Одведе невесту Призренку у Митровицу, где је иначе и живео, а он настави да путује за Приштину до редакције. Прође и медени месец, све је у најбољем реду. Али Жарићу ђаво не да мира, опет је у друштву Аца Ракочевића и враћа се старим навикама. Зове његова жена из Митровице: „Има ли игде Жарића?!“ Измишљам терен и радне задатке на које сам га наводно послао и она се примири. Онда сви низ рубрике тражимо Жарића, да га пошаљемо кући. Дође на свет и Немања, син! Почне Жарић да чашћава друштво и заборави неколико дана да се врати кући. Но, живот тече даље. Сви имају своје проблеме, не могу мислити само на Жарића. Кад, једног дана улази у рубрику сав смркнут: „Ти си за све ово крив! – виче. Ти си о мени напричао, па сам се оженио!“ „Полако, Жарићу, о чему се ради, чему толико гнева?!“ „Оставила ме жена и с дететом отишла у Призрен!“ „Како, бре?“ „Па три дана нисам био кући!“

Негде пред крај радног времена, једног дана, 1993. године, у канцеларију утрчава телефонисткиња са централе и сва уплахирана виче: „Главни, помагајте, Рајко ће да се обеси!“ „Како да се обеси? Зашто?“ „Посвађао се с Љиљом, закључао у Документацији, хоће да се обеси! Ено, Црни га одговара да се не беси!“ Рајко Росић, новинар у култури, и Љиљана Марковић, документиста, били су у емотивној вези и често се на послу свађали, а Добривоје Ристић Црни је био уредник фељтона. „Нека се обеси!“ кажем јој ја. „Ако нема чиме, даћу му свој каиш! Иди и реци му! То му је благослов од мене! Већ конципирам посмртни говор!“ Прође неколико времена и телефонисткиња јавља с централе: „Рајко одустао, изашао из Документације, не жели помоћ главног уредника у бешењу, нити да му он држи посмртно слово“. Кажем: „Ваљане разлоге је одабрао“.

То су били неки од инсерата из мог шеснаестогодишњег пуног живота у „Јединству“, а могли су их заменити и неки други.

Мирко Драговић

СВЕТИ САВА
НИЈЕ СПАЉЕН
- ИСТОРИСКА РАСПРАВА -

ВИЋЕНТИЈУ ВУКОСАВЉЕВИЋУ
иѹману, сѹаврофору – манасѹир Војиловица

ШТО ЈЕ ХРИСТОС НАРЕДИО, У ДЕЛО СИ ПРИВОДИО:

“Гладноѹа си нахранио и жедноѹа найоѹо;
Голоѹа си оденуо а босоѹа ѹреодуо”.
Беднику си оѹворио а очајноѹ уѹешио;
Тако ради, Божји слуѹо,
Тако радиѹ сваки ѹреба.
Ми нећемо, смрѹни ѹуди,
Нек ѹи ѹлаѹи Боѹ са неба!

СВЕТИ САВА
НИЈЕ СПАЉЕН

207

Да ли је хтела нека судбина или национални интереси српскога народа, да остане замотана у тами историја једног од највећих наших ѹуди, Св. Саве? У нашој је историји познато да је он као дете побегао у Св. Гору кријући то од браће и родитеља, и тамо примио монашки чин. Исто је тако познато и то да је он при крају свога живота трећи пут пошао на Исток, али овај (трећи) пут са намером да се више не враћа у своју домовину. Историји је познато да је пошао из ѹубави према Св. Местима, а паству је оставио Арсенију Сремцу, своме заменику. Најзад, историја тврди да је он спаљен на Врачару. - Неће бити ово све тачно.

Биће пре: да је Св. Сава отишао у Св. Гору по савету своје браће и родитеља, који су добро знали да црква игра врло велику улогу на Истоку а још већу на Западу, и да је црква душа народа. Догађало се баш у оно доба да црквени поглавар има већу власт и утицај у народу него световни. Немањи је добродошло да му један од синова буде црквени поглавар, као

што је доцније и било. - И заиста је Св. Сава поставио јаче темеље српској држави, њеној просветној, економској и националној култури него и његов отац, и браћа, и братанићи. Значи да је замислио Немањина: - домаћи договор; и Савино монашање родило је онај плод који су замишљали кад су Саву слали у Св. Гору.

Такође мислим да Св. Сава није отишао последњи пут на Исток ни из каквих других разлога него зато што није могао гледати како му се братанићи: Радослав и Владислав отимају око престола; како се поделио народ и властела у два непријатељска табора; како те трзавице потресају земљу и како се незаконито и неморално ради и долази до власти, - то није могао да трпи и да гледа па је хтео да се повуче онде где ће наћи душевне хране и мира, и телесног спокоја. Зато је отишао у Св. Земљу, а напустио своју драгу паству и домовину.

Што се тиче његова спаљивања на Врачару, у томе неће бити много истине. За овај догађај имамо око неких 20 извора, и толико научних расправа наших и страних научника, који су се свим силама упињали да расветле овај знаменити догађај у историји српске цркве и срп. народа. Додуше, они се нису упињали, па ни покушавали, да расветле питање: је ли Св. Сава спаљен или не, него само то: је ли спаљен 1594 или 1595, или које друге године, за коју се каже у тим изворима. А да је он спаљен на Врачару, то је већ постала права догма у коју нико не покушава да дирне. - Мислим да би се имало довољно докумената да се већ једном та догма измени и да се фактима и јаким разлозима утврди права истина: да Св. Сава није спаљен, него да се и данас налази у једном скромном нашем св. манастиру, у коме почива тек од 1856 год., а дотада се налазао по пећинама, на десној обали реке Таре, и у племену Кучима, и Морачи како ћемо доцније видети.

Прво да видимо јесу ли поуздани извори који говоре о спаљивању Св. Саве, и да ли се међу собом слажу, или размиолазе. Они се баш никако не слажу, те је немогуће веровати у њихову истинитост. Не слажу се ни у времену ни у месту спаљивања, као ни у месту одакле је однесен на спалиште, нити пак у личности која га је однела из првобитног обиталишта; на пр. једни извори кажу да је Св. Сава спаљен 1586.¹

¹ Римнички Србљак, по Руварцу, цитирао о пећким патријерејима, од Маркија до Арсенија III, затим записи из Овчарских манастира, Гласник Срп. Уч. Друштва 25 (1869) 68. Онда историја Ман. Фенека и записи и натписи Љ. Стојановића, књ. 111, Београд, 1906 г. бр. 4984.

Други кажу да је спаљен 1594.²

Трећи извори кажу да је Св. Сава спаљен 1595.³

Види се из доњих навода да има много извора који говоре да је Св. Сава спаљен 1595 год. Али ако се слажу у години, не слажу се у томе ко је однео Св. Саву из Милешеве, и ког дана. Јер на једном месту стоји: **В лето 7103 (1595) отнесоше Турци светаго Саву из Милешева, мјесеца марта 10 ден, Ахмет бег Ођуз и сожегоше априла 27 на Врачару код Белграда.**⁴ Други запис, одмах до тога, гласи: **В лето 7103 (1595) сажегоше мошти Светога Саву, прваго архиепископа Србскога Синан паша из Ман. Милешева однесе у ковчегу Позлаште-ну и сожеже на Врачару више Белграда.**⁵ Трећи гласи: **В љето 7102 (1594) в дни перскаго цара вазет бист Светитељ Сава в петак велики уви мне грешному.**⁶ Нећу наводити друге многобројне изворе него ћу само поменути где су; а из њих се види њихова несугласица у л и ч н о с т и м а, које су однеле Св. Саву из Милешеве, и у дану одношења, јер је оне године Велики петак био 29 марта, а не 10, те је разлика у 19 дана. Али о томе ћемо доцније говорити; него да наведемо још неке изворе који говоре да је Св. Сава спаљен 1595, а то су: Епископ Трњавић у „Животу Св. Саве“, Дифрен, у „Jeliricum Sar...“; и још један писац по Марнавићу⁷. Затим Мавро Орбини, Паво Ритер⁸, Иван Томко Марковић⁹ патријарх српски Пајсије¹⁰ и још много других. Има много извора који говоре да је Синан - паша спалио Св. Саву 1595 г. на Врачару; — на тим се изворима заснивају мишљења многих наших и страних научника. Руварац је доказао да Синан- паша није могао спалати Св. Саву¹¹ 1595 год., јер је био свргнут са везирства, те, према томе, отпада или 1595 год. или Синан - паша. А ако отпадне једно треба да отпадне

² Стојановић. записи књ. 111 бр. 5253; Antun Sosin, Rozboji od Turaka Stari pisci hrvatski XVI Zagreb (1888) 186.

³ Љетописи: Врхобрезнички, Руварчев први и други Дорпатски, Рачански, Софијски други, Реметски, Ковиљски Васиљев — Љ. Стој. родослови и љетописи Београд — Срем. Карловци (1926) 266—270, и Бранковићев, 300 стр.

⁴ Врхобрезнички — Родослови Љуб. Стој. Запис 962.

⁵ Руварчев I, II, соф. II. Рем. Вас. и Ковиљски.

⁶ Записи Љ. Стојановића број 5253, књ. III.

⁷ Spici legium observatorum Historico-geographicorum de Bosnae regno etc.

Цит. по Руварцу о пећким патријар. стр. 42.

⁸ Оба цит. Руварац, у пећким патријарсима стр. 41—42.

⁹ Житије Св. Саве стр. 292—3.

¹⁰ Гласник Срп. уч. друштва 22 (1867) 231.

¹¹ Руварац о пећким патријар. од Макрије — Арсеније III.

обоје, јер су свуда тесно везани; а још за ту годину има више извора него за коју другу. Како онда можемо веровати да је Св. Сава спаљен 1594, кад имамо свега један извор¹² који говори да је у њој спаљен Св. Сава, а не 1595-ој, која их има пуно, или 1586-ој која има три доста озбиљна савремена извора! Имамо још пуно извора који говоре да није Св. Сава спаљен: нити 1586, нити 1594, нити 1595, него, неки говоре, мало доцније, а други много доцније; на пример: у Синаксару о Првовенчаном Краљу Стевану стоји да је спаљен¹³ 1596 г.

У Раваничком љетопису стоји да је спаљен¹⁴ 1697 г.

У „Српском меморијалу“ — Академија наука у Петрограду, стоји да је спаљен¹⁵ 1667 г., а за ту је годину и Атанасије, ђакон, који о догађају пише доста поуздано.¹⁶

Записано је на Рукописном еванђељу ман. Св. Тројице: да је Св Сава спаљен¹⁷ 1599 г.

Затим имамо записа да је спаљен¹⁸ 1605 г.

Онда на другом месту у Раваничком љетопису стоји да је спаљен¹⁹ 1692 г.

Затим да је ман. Милешева разорен, и мошти спаљене²⁰ 1688 и 1689 г.

Али зашто набрајати толико извора, кад их је Руварац обеснажио, бар оне за које је он знао, сем оног где се каже: да је Св. Сава спаљен 1594 г. Њему су се придружили Љ. Ковачевић и архимандрит Дучић, који такође мисле да је спаљен 1594. Али се са њима не слаже г. Стеван Димитријевић професор Теолошког факултета у Београду. Он, на основу нових извора, прикупљених из руских архива и библиотека, као и неких домаћих извора, мисли: да је Св. Сава почивао у Милешеву до пред крај 17. века²¹. Г. Димитријевић је нову историјску грађу прикупио и средио у Споменику LIII, који је издала Академија наука у Сарајеву 1922 г. Поред осталог, тамо стоји: како су калуђери из ман. Милешеве ишли неких десет пута у току 17-ог

¹² Љетописи и родослови Љ. Стојановића бр. 962; и Antun Sasin, дубровачки песник, опевао је овај догађај при крају XVI. в.

¹³ Дучић цитирао у књижевним радовима књ. 5.

¹⁴ Стари Срп. родослови и љетописи, запис 1353 стр. 314.

¹⁵ Дучић, књиж. редови књ, 5.

¹⁶ Споменик V стр. 29.

¹⁷ Записи и натписи, Љ. Стој., запис 876.

¹⁸ Записи и натписи, Љ. Стој., запис 941.

¹⁹ Стара Љетописи и родослови, Љ. Стој., запис 1348.

²⁰ Стари записи и натписи, Љ. Стој., запис 1895 и 1918, књ I.

²¹ Споменик LIII, стр. 172.

века у Русију, да купе милостињу.

Први је отишао архимандрит Теодосије са четворицом своје братије; предали су молбу цару Михаилу, септембра 1627, коју су писали 11 јуна исте године у ман. Милешеви. Разуме се, молили су за милостињу, коју су и добили. Између осталог, у молби стоји: **Иже в Србсцей земљи царска и свјашчена обитељ вознесенија Господа Бога и спаса нашего И. Христа, Монастир зовом Милешева идеже почивајут сватие и Миро благоухание честние мошчи иж в свјати Отца нашего и учитеља прваго архиепископа Србскако свјатитеља Сави великаго чудотворца**²².

Другипут је отишао у Русију за милостињу архимандрит Антоније, такође са братијом, и цару је предао молбу 1638, у којој, између осталог, стоји: **Монастир зовом Милешева идеже почивајет Свјати Сава велики чудотворац архиепископ и учитељ всеј земљи Сербској.**

Трећипут допутовао је у Русију — Москву 14. фебруара 1547 г. архимандрит Василије из Милешеве „где почивајут мошти Саве чудотворца“...

Четвртипут дошао је из Милешеве архимандрит Висарион, са четворицом сабрата, у Русију 1652 год., донео је цару Савину икону на поклон, писао цару две молбе и добио обилату милостињу.

У молбама се каже: да Св. Сава почива у Милешеви, и чак у молби тражи, и добија, покров за њега, Светитеља.

Петипут Милешевци су били у Москви 1647 г. и тражили су прилог за **Милешеву где почиваеат Свјати Саво.**

Шестипут био је у Русији архимандрит Висарион, са неколико сабрата, 1659 г. и молио за милостињу за ман. Милешеву.

Седмипут ишао је исти архимандрит Васирион, са неколико сабрата, 1664 год.

Осмипут 1668 био је исти Висорион по трећипут у Русији и однео је цару неке светиње на поклон.

Деветипут био је у Русији 1675г. архимандрит Авесалом, такође да тражи милостињу за ман. Милешево, „у ком почивају мошти Св. Саве.“

Десети, и последњипут, били су Милешевци у Русији 1688 г.; марта месеца те год. предао је молбу архимандрит Доситеј са братијом царевима Јовану и Петру и у њој стоји, као у

²² Споменик ЛШ, стр. 153.

молбама ранијих депутација из Милешева: да у манастиру почивају мошти Светитељеве.

Али, у Русију су ишли калуђери и из других српских манастира баш онда кад и Милешевци. Тако су били из манастира Љеповине 1650, 1658 и 1665, год.; из Ремете 1624; из Шемљуга 1627; из Крушедола 1628, 1642, 1650 и 1684; из Хопова 1638, 1641, 1654 и 1666; из Биочина 1722; из Бешенова 1628, 1671 и др.; из Троношца 1625; из Ковиља 1654 и 1675; из Папраће 1551, 1585, 1592, 1607, 1628 и 1654; из Раванице 1693, 1718, и др.; из Раковца 1702 и из манастира Пакре 1712 год. Сви су они ишли за милостињу истим путем куда и Милешевци, и молбе су подносили истим личностима, и разговарали, и долазили у додир са једним истим људима. Чудновато да ниједан од калуђера, како Милешеваца тако и из др. манастира, ништа не рече у Русији о спаљивању Св. Саве, сем најзад калуђери из Пакре што кажу 1712 г. „да је спаљен Св. Сава пре 25 г.“ а то би било 1687. год.²³

Овде можемо додати још и две грамате: једну Молдавског војводе Василија²⁴, од 11. авг. 1643 г. и другу Јона Радула, од 20 маја 1665 г.; обе су дате Милешеви а у њима се каже: да су Савине мошти у Милешеви²⁵. Важно је напоменути и то да ни Рус, јеромонах Макарије²⁶, који је онда био у Милешеви, и 1638 г. поклонио октоих V гласа Милешеви, не помиње ништа о спаљивању Св. Саве.

Затим имамо у нашим домаћим изворима да се помиње неких 6 пута (6 год.): 1747, 1657, 1660, 1677 и 1686 год.; да Св. Сава још почива у манастиру и да исцељује болеснике²⁷. Важно је истаћи и то, да је Ђерасим Доброловац (са р. Таре из Добриловине) поклонио 1657 г. књигу Милешеви „**к целебоносним мошчам Светаго оца Сави Србскога чудотворца**“²⁸.

Поред ових наведених година, у којима се каже да је Св. Сава спаљен, имамо их још које нисмо засад навели; тако имамо још неколико година у којима се помиње Св. Сава: „да је почивао и исцељивао верне кроз цео 17 век“.

²³ Споменик LIII, стр. 171.

²⁴ Овај исти војвода Василије откупио је од Турака мошти Св. Петке 1641 г. и донео их из Цариграда у град Јаш, где су још и данас. Њих су били однели Турци 1521 г. из Београда. Види се да је војвода много полагао на хришћанске светиње, те због тога можемо више веровати његовој грамати датој Милешеви.

²⁵ Руварац о пећким патријарсима, стр. 30—32.

²⁶ Стари срп. зап., Љ. Стој. књ. I запис 1312.

²⁷ Стари срп. зап., Љ. Стој. књ. I запис 1545, 1572, 1562, 1744, 1861, и др.

²⁸ Споменик LIII, стр. 170.

Тешко је објаснити како је Савино спаљивање трајало од 1586 — 1697 год. — то су читавих 111 година откад је почео горети док је сасвим изгорео! У ових 111 година помиње се да је паљен неких једанајест разних година, а више него толико година имамо где се Св. Сава помиње да исцељује болесне, у то исто време, од 1586—1697! Ако бисмо веровали Општем листу Пећке патријаршије и Троношком љетопису: да је Синан-паша заповедио да пренесу

Савине мошти из Милешеве на Врачар и тамо га спалио онда кадје пошао на Леополда²⁹, онда би примили годину спаљивања 1692. Али ови извори не могу издржати критику, јер Синан-паша није одавно био међу живима кад се је ратовало са Леополдом³⁰.

Дакле, видели смо да о спаљивању Св. Саве имамо разних извора, који се не слажу, поред осталог, ни у години спаљивања. Заступљене су године спаљивања: 1586, 1594, 1595, 1596, 1599, 1605, 1667, 1688, 1689, 1692 и 1697. — У Раваничком љетопису³¹ стоји: да су га Турци донели из Студенице и спалили из Врачару 1692 год., да се освете за свој грдни пораз код Сланкамена, те исте године. Међу изворима који говоре о Савину спаљивању има један у коме стоји: да га је из Милешеве однео Ахмед — бег Охуз³² и спалио на Врачару; а скоро сви други извори говоре да га је спалио Синан — паша. Многи извори пишу да је спаљен на Врачару, а неки да није већ у Београду³³; — и сад не знамо којима да верујемо, јер, на оба места свакако није спаљен!

Извори се не слажу ни о узроцима спаљивања. Јер док једни кажу да је спаљен због тога што му се народ молио и окупљао око њега, и правио састанке и договоре против Турака, докле други кажу да су га спалили зато што им смета убити националне, српске осећаје у народу; у трећима стоји да су га спалили, да се освете за овај или онај пораз на бојном пољу³⁴, и у четвртима, да су то учинили из зависти и злобе што је исцелио неког манитог Турчина³⁵.

²⁹ Гласник, стр. 47—48.

³⁰ Ово се може применити на ону песму: „Вино пију до два побратима“, — а њих је раздвајао читави век.

³¹ Стари родослови и љетописи, запис 1348.

³² Стојановићки родослови и љетописи запис 962.

³³ Стојановић родослови и љетописи запис 1247.

³⁴ Раванички љетопис, запис 1353,

³⁵ Споменик V. стр. 29.

Карактеристично је и то, да нема записано у старим Милешевским књигама, да је Св. Сава спаљен; а записано је, да је 1624 год. поплавила манастир река Косатица и да им је причинила грдну штету. Када су калуђери могли од ватре и пљачке спасити ове књиге, као и крст и плаштаницу, који су доспели у Ман. Пакру³⁶, онда су свакако још пре склонили Светитеља, а ако га нису склонили због тога што се нису бојали, зашто су друге ствари склањали и сами бежали? Какви су год били наши калуђери, ипак тако нешто нису могли урадити, — оставити нашег највећег Светитеља и просветитеља у туђим рукама.

Сви извори који говоре о спаљивању Св. Саве, мутни, су и несигурни, јер, изгледа да су писани по казивању људи који су чули, али ни један — није видео. Види се да није писан ни један извор од очевитца, него су после настали и писани по „причању других људи“. Само по себи намеће се питање: како може бити таква разлика у описивању спаљивања, и којему извору можемо веровати, а којему не. Јер, ако једноме верујемо, и ако се њега држимо при расправљању овог догађаја, онда морамо друге одбацити као несигурне. Исто тако немамо разлога да мислимо да је спаљен у Београду, а не на Врачару, нити пак обратно, јер за оба места имамо доказа у савременим изворима. Човека доводи у забуну и то, зашто нема ког записа, у ком се каже: данас, или пре недељу дана, или тога и тога по датуму односоше Турци Св. Саву; или овуда Турци пронесоше Св. Саву, него сваки зна да је спаљен на Врачару или у Београду. Дакле, и ова чињеница, као и међусобно неслагање докумената, извора, показује да су извори писани доцније, и то од личности које нити су виделе кад је Св. Сава однесен, ни ко га је однео, ни кад је спаљен, ни ко га је спалио; — са тим смо начисто да очевидаца нема, нити да је иједан извор написан од очевица. Поред тога што нису извори сигурни, и што се по њима може посумњати у спаљивање Св. Саве, има неколико и јаких разлога који говоре да је спаљивање врло сумњив догађај. Уз то имамо и предање: да је био у 18 веку у Тарским Стенама, и, најзад, писмени документ³⁷: да је 1834 био у манастиру Довољи, на десној обали реке Таре.

Разлози који говоре да је њешко веровање у спаљивање Св. Саве ови су:

³⁶ Стари записи и натп. књ. 1. зап. 1660, и II. запис 2734.

³⁷ Записи и натписи Љ. Стојановића број 9212.

1) Ако су Турци већ били тако зверски разјарени и били се решили да изврше један такав свиреп злочин, онда би га свакако извршили одмах, чим су стигли, а не би понели Светитаља да га одатле носе на леђима од 10 марта до 27 априла, а то је читавих 49 дана. Још да је пут био раван, или да су га могла вући кола, онда и да се верује некако, или да је Београд односно Врачар био близу, па би се некако дало објаснити. Али тако далек пут, преко оноликих грдних планина, непроходних брда, река, шума и гудура, и тако далеко, и дуго времена носити једног српског светитеља, сасвим је невероватно. Ако су се уопште били решили да га спале, спалили би га заједно са манастиром, само да им је допао шака, а не би га из манастира никуд мрднули.

2) Ако је Турцима било стало до тога да заплаше српски народ са спаљивањем Св. Саве, и да му на тај начин докажу да он није чудотворац, него обична мумија, и да га као таквог не треба поштовати и славити, онда би га спалили у Пљевљима, Н. Пазару, Сјеници или у неком другом месту, које је Србима насељено, а не би га носили на Врачар, који је онда био пуст без игде икога. Или, ако би га носили, онда би га на комаде исекли па би у сваком српском селу спалили по једно парче, и то у присуству свештенства и народа. Ако им је био циљ да народ заплаше и да му изгубе веру у божанску моћ Светитељеву, онда би са њиме правили најгадније скандале и дивљаштва, и све у присуству народа и свештенства а тај би догађај неки као очевидац дивно описао. Ако су хтели да га спале на очиглед Банаћана³⁸, да би тобож њих уплашили, онда су могли упалити какав пласт сена или сламе; за Банаћане је било свеједно, јер они нису могли видети, тешко и ватру, а још мање шта на њој гори. Поред тога, где су год војске и логори, ту су огњеви и дим.

3) Да су Турци однели Св. Саву из Милешеве на Врачар, онда би га носили у оном ћивоту (ковчегу, сандуку) у ком је дотада почивао, иначе га без ковчега не би могли носити, сем кад би га ставили у какву врећу³⁹. Но ни тако га не би могао један човек носити, јер би му био незгодан и претежак, него би га и тако морали носити четворица, или најмање двојица. Још кад би га метнули у врећу, онда би га морали на неколико ко-

³⁸ Онда је била банатска буна.

³⁹ Треба имати на уму да Св. Сава није иструнуо, него да целокупан почива у ћивоту, лепо обучен у епископски орнат. Због тога што то нису кости него мошти напомињем: да би без сандука морао бити изломљен.

мада изломити и онда ставити у њу; а зашто све то, кад је већ био у сандуку? Да није имао сандука, Турци би га морали сами правити, да га у њему носе ако би га носили и на ближи пут, а камоли толико далеки. Како је однесен, о томе ћемо после говорити, али у оном његову сандуку није, јер се он сада налази у манастиру Св. Тројице, код Пљеваља. И откуд баш код Пљеваља, на супротној страни оног пута куда су однели Светитеља, а не у неком манастиру у правцу Београда, и око оног пута куд су га пронели?

4) Кад већ имамо доказа да су се Св, Сави молили и приступали Мухамеданци, и кад знамо да су манастири имали, и својих чувара међу Муслиманима, којима је понешто некада плаћано, а други су услуге чинили из захвалности за учињено им добро, онда се мора човек упитати: како они не ставише до знања калуђерима да ће их напасти Турци? — Може се претпоставити да је и сада неки од Муслимана, поклоника Св. Саве, известио управу манастира да ће их напасти Турци, и да треба склонити Светитеља. Старешина манастира мора да је брзо пожурio да га негде склони, а то је могао моментано једино у кућу муслиманску, или у какву пећину или шуму. - Ко ме га је старешина дао и ко га је одатле однео и где, и када, то је врло тешко знати. Ценећи по томе где се нашао Светитељев ћивот, можемо мислити: да је најпре био склоњен у муслиманску кућу, и да је извађен из ћивота, да га лакше могу сакрити, ако би га неко тражио, и да би с њим лакше бежали до склонитијег — сигурног места.

Вероватно да су још први Турци који су наишли опљачкали и запалили манастир, и да нису нашли од братије ниједнога, него су се били разбежали куд који, јер су знали шта их чека⁴⁰. А ако их је ко чекао, то је морао бити старешина, који је може бити био после убијен. Није искључена могућност да је он исти, или неко ком је он наредио однео Светитеља у Тарске Стене и да је после кратког времена умро не казавши братији ни другоме шта је са Светитељем. Али то је само претпоставка. Изгледа да је Манастир сада био право згариште, и да се калуђери нису скоро могли настанити у њему, него су се скитали по народу и манастирима, причајући сваки на своју руку да су Св. Саву спалили Турци. Највероватније је да су знали где је светитељ, па су ове вести ширили са смишљеним планом. Зна

⁴⁰ Овај догађај, паљење манастира, не мора да је био 1594 или 1595, него сасвим неке друге године, јер је народ око Милешеве оних година био миран.

се и то да није био редак случај да калуђери причају и пишу против Турака, без разлога, јер су тиме хтели да оцрне Турке у очима нашег народа и других западних народа и да на тај начин између Турака и Хришћана ископају што дубљи јаз. Вероватно да је отуд и потекла мисао, и после записи, да је Сава спаљен, а уз то, мислили су: да Светитеља неће нико тражити ако кажу да је спаљен, па ће бити мирнији и Светитељ и онај ко га буде чувао.

5) Још се једном мора човек упитати: зашто ти зликовци нису уништили остатке мртва човека, па отишли да убијају и пљачкају живе? Јер ако је та војска била руља Турака, Јаничара и Арбанаса, задојена мржњом противу Светитеља и његова, пребивалишта, они би га спалили заједно са манастиром и наставили би даље са злочинствима. А ако је то била регуларна војска, она га не би спалила никако, него би га однела не у Београд, него у Цариград, као Св. Петку.

6) На крају се човек мора упитати и то: кад је та турска војска радила онакве нечувене свирепости, као што се код нас прича, шта је радила са Светитељем за оно дуго време док га је носала од Милешеве до Врачара? Где су га ноћу склањали, какву су му стражу постављали, је су ли га разделили неколицини да га носе, — иначе нису могли кад није био у сандуку, — и ко је све о њему водио рачуна и како?

Није било ни ношења, ни страже, ни спаљивања, ни од свега тога ничега. Него су Светитеља однели његови чести поклоници, може бити Православни а може бити и Мухамеданци, у најбољем случају под надзором неког од калуђера, и после неколико омањих сељакања из куће у кућу и из места у место, у којима се није смео дуго задржаваги, донели су га на десну обалу реке Таре, и сместили у пећину Ђурукачу, близу манастира Довоље. У овој је пећини био дуго и дуго година. Предање онамошњег света каже: да је био смештен у некакав велики сандук, који је прављен на брзу руку, и скоро није ни личио на ћивот.

Да је у тој пећини био много година, тако дуго да је сав обрастао у маховину, па да се пчеле запатиле у сандуку и одатле се роиле. Неко је, тражећи пчеле и меда, нашао у сандуку и Светитеља; познавши по орнату да је Светитељ, пријавио је ствар управи манастира Довоље, која га је одмах однела у манастир. Могуће је да је нека давна управа истог манастира знала за Светитеља али, ко зна у оним тешким временима како је

и где завршила живот, те је Светитељ остао заборављен. Предање и записи кажу: да је Довоља неколико пута паљена и њезини калуђери да су делом убијени а делом растерани; вероватно и због тога што се говорило да је ту Светитељ, али га није нико могао наћи. Како је већ био распростра глас да је Св. Сава спаљен, калуђери, бојећи се Турака и Јаничара, нису имали рачуна да говоре и гласе да је у Довољи Св. Сава, него нека остане како је, да би били мирнији. И ко зна какви су били ти калуђери онда у Довољи? Може бити какве старе незналице и плашљивци, којима је било свеједно који је Светитељ, главно је да се дан више живи у миру. Не треба заборавити ни то да су многи сматрали, а и сада сматрају (многи са којима сам о овој ствари разговарао), да из националних разлога треба да остане: да је Св. Сава спаљен од Турака. Али, свакако су калуђери из Довоље морали једном казати народу да је светитељ у манастиру, а да би остало status quo, они разгласе: да је тај светитељ Св. Арсенија. Али се ипак провлачила једна нит и у предању и у запису: да је тај светитељ Сава.

У оном сељакању и вероватно ноћном бежању кроз турска села од Милешеве до Таре, носиоци су, да би мање били примећени, оставили онај ћивот у ком је дотада почивао. Доцније је ћивот нађен у кући једног Муслиманина, у селу Сарцаку, недалеко од Милешеве. Ту га је нашао неки калуђер из ман. Св. Тројице, *донео ѿ у свој манасѿир, ѿде је и сада*⁴¹.

Још ми пише архимандрит Серафим из Св. Тројице, „да се овде још у ћивоту налази путнички штап Св. Саве, који се чува у манастиру као највиша светиња. Штап је, по предању, нађен опет код неког Муслиманина; њега су калуђери троичански откупили за 150 гроша, и то после 14 година од нестанка Св. Саве из манастира Милешева”.

До балканског рата (1912 год.) чувала се лева рука неког од српских светитеља — сигурно Св. Саве — у породици Ченгића, у селу Потпећу, близу Пљеваља⁴². — Види се по томе где је нађен ћивот и штап: да Светитељ није однесен к Београду; а уз то сведочи и ова његова рука: да се он неколико времена крио и преношен од Милешеве до Тарских Пећина, јер му је негде остао ћивот, негде штап, а негде и сама рука, а сви су се ти предмети нашли у муслиманским кућама, и у супротном

⁴¹ Тако ми пише Серафим Царић, архимандрит из Св. Тројице.

⁴² То ми је причао архимандрит Симоновић, из ман. Иван - бегова са Цетиња; чини ми се и да је писао нешто о овој руци у „Просвети”, пре неколико година.

правцу од онога пута куда су, тобож, Светитеља однели Турци. Већ смо пре видели да Светитељ није увек био у Ђурукачи, него су га калуђери довољски пренели у манастир, и ту би га држали док би чули да им прети опасност од Турака, па би га опет склонили у пећину. Тако је Св. Сава имао на обали Таре два пребивалишта: ман. Довољу и пећину Ђурукачу. Да је Св. Сава био 1834 г. у ман. Довољи имамо један запис, који гласи: **Принесе ју јеромонах недостојни и грешни Пахомије Ђурић у Манастир Довољу, во храм успение Пресватија Богородици идјеже почиваает Свјати Саво, на прочитание год. 1834. Тогда от мног времена бијаше пуст Манастир Архангел**⁴³ - Само неколико година после тог времена, кад је овај запис писан, Св. Сава је однесен из Довоље, али, отприлике, под именом Св. Арсеније⁴⁴ — Савина ученика и заменика; и под тим именом и данас је познат народу оног краја у коме пребива. Њега је из Довоље украо јеромонах Никодим Ђурђевић⁴⁵, и, под именом Св. Арсеније, донео га је у ман. Морачу. Светитељ није дуго остао ни у Морачи: Никодим је дошао у сукоб са настојатељем манастира око прихода (прилога у новцу и стварима) које су прилагали поклоници за Светитеља. Никодим је хтео да приходи припадну лично њему, а настојатељ је хтео да иду у манастирску касу. Кад је Никодим видео да од његове зараде неће бити ништа, он једне ноћи метне Светитеља на једну јелову даску, привеже га и покрије озго, па са њиме ноћу побегне у правцу Братоножића. Сутрадан су кренули, и братија и народ, да га траже, али узалуд, нису га нашли; Никодим га је пренео преко Биоча на Косор у Куче. Ту су му га Кучи узели, и ставили га у неку црквицу, а калуђера отерали. Светитељ није дуго остао ни у Кучима, него су га однели 1856 г. Бјелопавлићи, кад су палили Куче, под командом војводе Мирка Петровића. Бјелопавлићи га нису нашли у цркви него у кући једног свештеника, по имену Спаса. Бјелопавлићи су Светитеља однели и сместили у манастир Ждребаоник, задужбини Вукана Немањића. Казали су народу оно предање које је Кучима казао Никодим: да је тај Светитељ Св. Арсеније II, архиепископ српски, ученик и заменик Св. Саве. Нису могли ни помислити да је оно Св. Сава, за ког се тврдило да је давно спаљен. Али да

⁴³ Записи и натписи Љ. Стојановића, број. 9212.

⁴⁴ Свакако се није тврдило који је светитељ, ма да има и запис да је он ту.

⁴⁵ Ђурђевић је подуже времена био у Довољи, и, кад је улучио zgodnu, прилику пребегео је са Светитељем у Црну Гору, ман. Морачу; кад су калуђери видели да га не могу стићи и наћи, они баце анатему на Никодима.

оно није Св. Арсеније, могла би се написати нова расправа, са новим и старим доказима; а да је ово Св. Сава, навешћемо следеће доказе:

Прво, она силна несугласица извора:

- а) у годинама спаљивања Светитеља, .
- б) у личности која га је однела на спалиште,
- в) у личности која га је спалила,
- г) у месту где је спаљен,
- д) у месту одакле је однесен на спалиште,
- ђ) у времену кад је однесен,
- е) и у спреди у којој је однесен.

Друго, они силни разлози који су горе наведени;

Треће, његов очувани штап, који је увек био с њиме у ћивоту; Четврто, његов очувани ћивот, без кога га Турци нису могли далеко носити;

Пето, предање и наведени писмени докуменат;

Шесто и најглавније: *свешта рука, и Светијићел без руке.*

Светитељ који је донесен из Довоље и који је сада на Ждребаонику, нема једну руку. Причао ми је зимус архимандрит Симоновић, сада настојатељ Иван - бегова манастира на Цетињу, да Светитељ на Ждребаонику нема леву руку (ако ја нисам омашком записао лева место десна), и да се та рука налазила до 1912 год. У муслиманској кући Ченгића, у селу Потпећу, близу Плеваља. Г. Симоновић добро зна да Светитељ нема једну руку, јер га је, као његов дугогодишњи чувар, пре неколико година пренео из старог ћивота у нови, у ком је и сада, и он му је поклонио и обесио златан крст о врат.

Једна рука (по записима десна рука Св. Саве) ишла је од руке до руке и од места до места, до 1757. год. а онда је била у Пећкој патријаршији, али је данас тамо нема, Је ли та рука била десна или лева, то ће се открити доцније.

Доста је то да је Светитељ на Ждребаонику без оне руке, која је била у Ченгића у Потпећу до 1912 г., а та рука није могле бити ничија друга него Св. Саве, јер је чувана у близини оног места где су нађени штап и ћивот; а ни Светитељ није могао бити други сем Св. Сава.

Дакле, многобројни наведени разлози и документа мислим да су за свагда оборили досадашње тврђење да је Св. Сава спаљен, и свакоме расветлили да је његово тело међу његовом

паством, у светој старој задужбини његова брата, у манастиру Ждребаонику.

Додуше, он није био у Ждребаонику за све ово време од 1856 г., кад су га донели Бјелопавлићи, него је пренесен 1884 у манастир Косијерево, на граници турско-црногорској у Херцеговини. Пренос је извршен по наређењу онда Књаза, а доцније Краља Николе Петровића — Његоша, а по обећању Књаза Данила⁴⁶. Светитељ је у Косијереву остао од 1884—1915 год., а онда је донесен у манастир Острог, јер су Аустријанци срушили ман. Косијерево топовима. Интересантно је поменути и то да је 1915 г. био донесен у Острог Св. Симеон-Стеван, краљ Првовенчани, из ман. Студенице. Тако су се, по моме мишљењу, наша браћа у манастиру Острогу, као гости Св. Василија, после неколико столећа (управо после 692). Они су један код другог почивали за све време аустријског ропства, па и мало више, од 1915—1919. г. Архимандрит Балтић однео је Св. Стевана у Студеницу 14 апр. 1919 г. а тих дана однели су Бјелопавлићи Св. Саву на Ждребаоник, где је и пре био, и где је сада,

Нека мирно почива у својој ђедовини. Слава му и хвала!

*НАПОМЕНА Ур.: Мирко Драговић — СВЕТИ САВА НИЈЕ СПАЉЕН, Историска расправа, ПОЖАРЕВАЦ — Штампарија, Печаторезница и Књиговезница „ЈАДРАН, 1 9 3 0. година, је дело које после толиког протока времена од свог објављивљања, опет, заслужује дужну пажњу. Отуд се у овом облику – часописна верзија поново прештампава. Часописна верзија је саобразна у сваком погледу изворном издању. Драговићева *Историјска расправа се намећула сама од себе: израњајући из дубине мрака српске небриге. Мирко Драговић – био је професор гимназије у Пожаревцу. Објавио је књигу ”Св. Сава није спаљен” и “Манастир Витовница”. (Извод преузет из књиге Млађе Владимировића “Пет векова писане речи”)* Мирко Драговић је предавао веронауку. Годинама је водио “наставничку књижницу”. Био је надзорни наставник “Полетра” апстинентског кола и Подружине Хришћанске заједнице младих људи која је основана фебруара 1937.године. “Главна и споредна струка” су му била догматика, апологетика, етика.

Александар Лукић

⁴⁶ Књаз Данило је обећао игуману косијеревском, Тедосију Мишковићу, да ће му дати једног светитеља за Херцеговце и Босанце, чим Косијерево припадне Црној Гори. Стричево обећање Никола је извршио.

CIP – Каталогизација у публикацији,
Народна библиотека Србије, Београд

82+3

БРАНИЧЕВО : часопис за књижевност и
културу / уредник Александар Лукић. - Год. 1,
бр. 1 (1955)- . - Пожаревац : Центар за културу
Пожаревац, 1955- (Бор : Терција). - 24 cm

Два пута годишње. - Прекид у излажењу од
2000-2003. год.

ISSN 0006-9140 = Браничево

COBISS.SR-ID 7978498

ISSN 0006-9140

9 770006 914007 >